

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הפקולטה למדעי הרוח והחברה

המחלקה ללימודי מגדר

"השתייכות מבחוץ וחיים במרחבי ספר: תהליכי מעבר של נשים מסגנון חיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסבי"

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר " מוסמך למדעי הרוח
והחברה" (M.A)

מאת: רויטל נווה

בהנחיית: ד"ר הנרייט דהן כלב.

ד"ר עמליה זיו.

חתימת הסטודנט: _____ תאריך: _____

חתימת המנחה: _____ תאריך: _____

חתימת המנחה: _____ תאריך: _____

חתימת יו"ר הועדה המחלקתית: _____

ינואר 2012

שבט, תשע"ב

תקציר

מחקר זה, בוחן את חווית המעבר של נשים באמצע החיים, מסגנון חיים הטרנסקסואלי לסגנון חיים לסבי. במחקר לקחו חלק שמונה נשים, בין הגילאים 40-64, אשר מזהות את עצמן כיום כנשים הבוחרות בנשים כמושא תשוקתן ואהבתן. כל הנשים היו נשואות בעבר והן אימהות לילדים בגילאים שונים, שעשו את המעבר לחיים לסביים, לאחר גיל 35. שתי נשים מבין השמונה, מקיימות אורח חיים דתי.

איסוף הנתונים התבצע באמצעות ראיון נרטיבי, בו התבקשו הנשים לתאר את חווית המעבר מסגנון חיים הטרנסקסואלים לסגנון חיים לסביים. כל הראיונות הוקלטו ושוקלטו, חמישה שוקלטו על ידי שלושה, ע"י גוף המתמחה בשקלוט ראיונות לצרכי מחקר.

ניתוח הנתונים נעשה ברוח התשתית האינדוקטיבית של המחקר האיכותני, באמצעות חקר נרטיביים. תוצאות הניתוח, מוצגות באמצעות מבנה היררכי קטגוריאלי בן ארבע רמות.

16 קטגוריות מסדר ראשון, קובצו ל 5 קטגוריות מסדר שני: "תהליכי סוציאליזציה", "חוויות המעבר-היבטים תוך אישיים", "חוויות המעבר- היבטים בינאישיים", "שינויים והתפתחויות בתפיסת העצמי ובתפיסת הזהות המינית", "שינויים בקשרים ותפקידים".

קטגוריות אלה, קובצו לשלוש קטגוריות מסדר שלישי: "חיים הטרנסקסואלים", "חוויות הפרידה מחיים הטרנסקסואלים", "החיים אחרי המעבר-שינויים תוך אישיים ובינאישיים". שלוש הקטגוריות משקפות את האיכות הכוללת של חווית עזיבת החיים הטרנסקסואלים באמצע החיים, לפני המעבר, בזמן המעבר ואחרי המעבר.

שתי הקטגוריות: "חוויות הפרידה מחיים הטרנסקסואליים", "החיים אחרי המעבר-שינויים תוך אישיים ובינאישיים" משקפות שינויים בעצמי ובזהות, אל מול השינויים בקשרים ותפקידים בעקבות המעבר.

שינויים ותמורות הינם הליכה של קטגוריית הגרעין: "מעבר מסגנון חיים הטרנסקסואלים לסגנון חיים לסביים-שינויים ותמורות תוך אישיים ובינאישיים", המקבצת בתוכה את כלל הקטגוריות.

מהממצאים עולה כי תהליך המעבר מלווה בהתמודדויות מורכבות, אל מול כוחם של מבנים חברתיים כגון: מוסד הנישואים והאימהות, שהבנו תסריט חיים צפוי עבור נשים.

קיומו של מעבר באמצע החיים מסגנון חיים הטרנסקסואלי לסגנון חיים לסביי, מעיד על אופייה הנזיל של המיניות של נשים ומבנה הזהות.

המניעים למעבר מגוונים ומורכבים, אך ניתן להבחין בשני "סגנונות מעבר" מרכזיים: מעבר רציונאלי אל מול מעבר רגשי.

המעבר של נשים באמצע החיים לסגנון חיים לסביים, מלווה בכניסתם הכפויה של ילדיהן המתבגרים לארון.

למחקר זה השלכות תיאורטיות, ויישומיות. המחקר מספק מבנה והמשגה תיאורטית לתהליך המעבר. בנוסף, מציבות תוצאות המחקר סימני שאלה ביחס לתפיסות רווחות לגבי המיניות של נשים, ולתפיסת הזהות המודרנית, כמבנים יציבים אחידים וקבועים. בתחום הטיפולי-חינוכי, מעניק המחקר כלי חשוב בידי אנשי הטיפול וחינוך, בהרחיבו את הידע הקיים על התופעה של נשים שעוזבות חיים הטרנסקסואלים באמצע החיים ובהעמקה וחינוך ההבנה הטיפולית והחינוכית לגבי מעבר זה והשפעותיו על הנשים וילדיהן.

עבודה זו מכילה חומרים אישיים ורגישים, לא ניתן לעשות כל שימוש בה ובחלקים ממנה ללא אישור הכותבת.

כל הזכויות שמורות לרויטל נווה ינואר, 2012

תוכן הענינים

תקציר - עמודים - II-I

תודות - עמודים - III

פרק א: הקדמה אישית ומבוא – עמודים - 1-4

פרק ב: רקע תיאורטי – עמודים - 5-19

פרק ג: מתודולוגיה – עמודים - 20-40

פרק ד: ניתוח והצגת הממצאים:

1. חיים הטרוסקוטאלים - תהליכי סוציאליזציה: עמודים - 41-58

2. היבטים תוך אישיים של חוויית המעבר: עמודים - 59-78

3. היבטים בינאישיים של חוויית המעבר: עמודים - 78-109

4. שינויים והתפתחויות בתפיסת העצמי ובתפיסת הזהות המינית לאחר המעבר:
עמודים - 109-121

5. שינויים בקשרים ותפקידים אחרי המעבר : עמודים-121-148

פרק ה: דיון

מדוע באמצע החיים – עמודים -149-151

זהות - עמודים - 151-156

מיניות של נשים נזילה – עמודים-156-158

מעבר רגשי/מעבר רציונאלי – עמודים-159-163

זוגיות לאחר המעבר – עמודים-163-164

ילדים בארון – עמודים - 164-168

היבטים ייחודיים של המעבר – עמודים-169-170

מגבלות המחקר – עמודים- 170-172

השלכות לפרקטיקה –עמודים-172-173

מקורות – עמודים- 174-185

נספחים

נספח מספר 1- פנייה לצורך השתתפות במחקר - עמודים - 186

נספח מספר 2-פרופיל המשתתפות – עמודים - 187-189

נספח מספר 3- מתווה הראיון – עמודים -190-191

נספח מספר 4- הנחיות ארגון ה-APA, לטיפול באוכלוסיית להט"ב משנת 2000 – עמודים -
192-193

נספח מספר 5- הנחיות ארגון ה-APA, לטיפול באוכלוסיית להט"ב משנת 2011 – עמודים-
194-196

מבוא

עבודה זו עוסקת בסיפור המעבר של נשים שהיו נשואות ובחרו באמצע החיים לחיות כלסביות. מחקר זה מבקש לבחון, את חוויית המעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסביים. באמצעות מחקר זה חיפשתי להרחיב את ההבנה והידע ביחס למספר שאלות: כיצד הנשים מגדירות את עצמן לאחר המעבר? באיזה מידה המעבר מחיים הטרוסקסואלים לחיים שאינם הטרוסקסואלים עשוי להשפיע על תפיסתן העצמית, על האינטראקציות הבינאישיות שהן מקיימות ועל חיי היומיום שלהן.

בנוסף, מבקש מחקר זה לבחון מחדש תפיסות ועמדות רווחות ביחס למיניות של נשים ולמבנה הזהות. נשים אשר מבצעות מעבר באמצע החיים, מסגנון חיים הטרוסקסואלי לסגנון חיים לסבי, מאתגרות גישות קלאסיות הטוענות שמשיכה מינית לבני אותו מין מופיעה בגיל צעיר ונשארת יציבה וקבועה. המעבר של נשים באמצע החיים, מסגנון חיים הטרוסקסואלי לסגנון חיים לסבי, מתקף ממצאים מחקרים, המעידים על הופעתה של משיכה מינית של נשים לנשים במהלך חייהן כנשים בוגרות (Kitzinger & Wilkinson 1995; Carbonneau & Lander, 1991). ממצאים אלה מצטרפים לגוף העדויות המתרחב בעשור האחרון, העוסק בייחודיותה של המיניות של נשים ככלל ובמיניות החד מינית של נשים בפרט. ממצאי מחקרים מעידים על שינויים בדפוסי המשיכה המינית של נשים. השינוי בדפוסי המשיכה מתרחש הן במעבר ממיניות הטרוסקסואלית למיניות לסבית ולהיפך. בנוסף גם אצל נשים לא הטרוסקסואליות נצפו מעברים ממיניות לסבית למיניות ביסקסואלית ולהיפך. מעברים אלה, מעידים על אופייה "הנזיל" ו"הפלסטי" של המיניות של נשים בכלל והמיניות החד מינית של נשים בפרט. (Baumeister, 2000; Diamond, 2006, 2008).

בשנים האחרונות נשמעת יותר ויותר אמירה פורצת דרך הטוענת שאוריינטציה מינית עבור נשים, הינה אספקט של זהות בעל אופי נזיל, גמיש ודינאמי, שאינו בהכרח קבוע ויכול להשתנות במהלך החיים (Golden, 96; Diamond, 2006, 2008).

נשים שעשו מעבר מחיים הטרוסקסואלים לחיים לסביים נמצאות "מחוץ" למבנים נורמטיביים מגדרית ומחוץ לנורמטיביות ההטרוסקסואלית. יחד עם זאת הן "משתייכות" אל העולם ההטרוסקסואלי, מכיוון שהן "עוברות" אל מול העולם כנשים הטרו נורמטיביות שנישאו והתגרשו, לאחר שבנו משפחה במסגרת חיים הטרוסקסואלים. הן גם נמצאות "מחוץ" למבנים הדומיננטיים של הקהילה הלהט"בית, מכיוון ששנים ארוכות מחייהן הן לא היו חלק מהקהילה ובה בעת הן "משתייכות" לקהילה הגאה בהיותן מקיימות מערכות יחסים מיניות ורגשיות עם נשים. בעולם התופס את ההומוסקסואליות כניגוד בינארי להטרוסקסואליות, חיות נשים אלה על הגבול שבין העולם ההטרוסקסואלי לעולם ההומוסקסואלי. הן משתייכות מבפנים ומבחוץ לשני העולמות בו זמנית.

מחקר זה מבקש לתת במה לחויותיהן של כל אותן נשים הנעדרות מן השיח הציבורי הן בחברה ההטרו נורמטיבית והן בקהילה הלסבית.

המחקר נערך על פי המתודולוגיה האיכותנית המתאימה למחקר המבקש ליצור, מסגרת תיאורטית להבנת תופעה אנושית כפי שנתפשת על-ידי החווים אותה (Maxwell, 1996). הוא מבקש להתחקות אחר חווית המעבר ומשמעותה עבור הנשים כפי שהן עצמן חוות, מתארות ומסבירות אותה.

כולי תקווה כי, הרחבת ההבנה על תהליך המעבר מחיים הטרוסקסואלים לחיים לסביים תוך השמעת קולן של משתתפות המחקר לצד קולי, תוסיף נדבך נוסף לגוף הידע העוסק בחייהן של נשים לא הטרוסקסואליות בכלל ונשים שעשו מעבר באמצע החיים מסגנון חיים הטרוסקסואלי לסגנון חיים לסבי בפרט.

להרחבת גוף הידע בנושא, עשויות להיות מספר תרומות פוטנציאליות: השגת הבנה מקיפה יותר של הסוגיות המעסיקות נשים ישראליות שעשו מעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסביים ; עידוד קבלה של סגנונות חיים ומבנים משפחתיים אלטרנטיביים בחברה הישראלית ; הרחבת העיסוק האקדמי והפופולארי בזווית הראיה החדשות העוסקות במיניות של נשים ובתפיסת הזהות ; "הוצאה מהארון" אל מול מערכת החינוך של הסוגיות עמן מתמודדים ילדים להורים שעשו מעבר באמצע החיים מסגנון חיים הטרוסקסואלי לסגנון חיים לסבי.

רקע תיאורטי

ניתן לחלק את ההתייחסות המחקרית להומוסקסואליות בהתאם לנקודת המוצא שלה, לשלושה שלבים מובחנים (Ben-Ari, 2001a ; Ben-Ari, 2001b). השלב הראשון, הדגיש את ההיבט הפתולוגי, המחקר שהתבצע לרוב בשדות הרפואה והפסיכולוגיה, עסק בעיקר בפתולוגיה, באטיולוגיה ובאפשרויות התיקון והריפוי. בשלב השני, עבר הדגש לתפישה הרואה בהומוסקסואליות, תשוקה לגיטימית וטבעית, הסובלת מהפלייה ודיכוי. המחקר בשלב זה התמקד בפיתוחם של מודלים העוסקים בהתפתחותה של זהות הומוסקסואלית, תהליך היציאה מהארון ומודלים המסבירים את האופנים השונים של הבניית אורח-החיים ההומוסקסואלי (Cass, 1979, 1984 ; De Monterflotres & Schultz, 1978).

החל מאמצע שנות השמונים, עם צמיחתם של הלימודים ההומו-לסביים, מתווסף ידע חדש באמצעות למידת סיפורי חיים והתנסויות של הומוסקסואליים ולסביות (Ben-Ari & Efrat, 2002). בנוסף מיוצר ידע "מבפנים" בשדות מחקר נוספים כמו: היסטוריה, ספרות, חקר תרבות ופילוסופיה על בסיס חוויות החיים ההומו-לסבית, המספקת עדשת נגד לעדשה הנורמטיבית, לבחינת החברה והתרבות ככלל (גרוס וזיו, 2003).

מחקר זה המבוסס על למידת סיפורי החיים והתנסויותיהן של נשים שעשו מעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלי לסגנון חיים לסבי, הינו דוגמא לייצור ידע "מבפנים" המאפיין את השלב השלישי של המחקר העוסק בהומוסקסואליות.

אל מול התפתחויות אלה עומדת בעינה המחלוקת בין הגישה המהותנית לגישת ההבנייה החברתית. הומוסקסואליות והטרוסקסואליות ע"פ הגישה המהותנית, הינן קטגוריות טבעיות ואוניברסאליות שאינן תלויות תרבות וזמן. הנטייה המינית הינה נטייה קבועה, יציבה ואקסקלוסיבית, כאשר הומוסקסואליות נתפסת כניגוד בינארי להטרוסקסואליות.

על פי גישת ההבניה החברתית, קטגוריות אלה אינן אבני הבניין הבסיסיות של המיניות האנושית, אלא דפוסי ארגון של המיניות האנושית המודרנית שהינם שרירותיים ותלויי תרבות וזמן. קטגוריות אלה לא רק מתארות את המיניות האנושית, אלא גם יצרניות משום שהן קודים תרבותיים שבאמצעותם בני האדם חיים וממשים את מיניותם. ההשתייכות לאחת משתי הקטגוריות המיניות הינה שרירותית ואף אחת משתי הקטגוריות אינה "טבעית" יותר (גרוס וזיו, 2003).

מאמצע שנות ה-90, הכתיבה על מיניות מפרספקטיבה הומו-לסבית הלכה והתגבשה תחת השם: "תיאוריה קווירית". הרעיון הקווירי בהמשך לתיאוריית ההבנייה החברתית מערער

על "טבעיותה" של חלוקת המיניות האנושית לשתי קטגוריות דיכוטומיות. לפי תפיסה זו, חלוקה זו נשענת על חשיבה בינארית הטרואסקסיסטית (גרוס וזיו, 2003).

אחת הפרדיגמות המרכזיות של השיח המערבי, שבחיקו מקנן ההטרוסקסיזם, הינה פרדיגמת ההפכים הבינארים. ז'ק דרידה, אבי זרם הדקונסטרוקציה טוען, שאפיסטמולוגיה המבוססת על בינאריות, היא בהכרח גם היררכית. בהתאם ל"קוד הסימנים המיניים", הטרוסקסואליות הינה המושג העליון בעוד שהומוסקסואליות הינה המושג הנחות. יציאה נגד קוד הסימנים המיניים מעבר להפכים משמעה ע"פ דרידה: "להאמין ברב גוניות של קולות מסומנים מינית", שהם מעבר למציאות החברתית שדנה את ההומוסקסואליות להיות לעולם מספר שתיים. (Derrida & McDonald, 1982, p.76). סנדרה הארדינג, (2007), תיאורטיקנית פמיניסטית טוענת, שתפיסות מדעיות אנדרוצנטריות נשענות באופן מרכזי ומכריע על הצגת העולם במונחים מקוטבים, מונחים שנתפסים כניגודים מגדריים. לא מדובר כאן בנשים וגברים, אלא במערכות סמלים תרבותיות שמבנות את התודעה ומשפיעות על דרכי הפעולה של אנשים בחברה. האמונה במציאות שבה ניגודים מגדריים הם עקרון מארגן מרכזי וחשוב, מלווה בחלוקה חדה של העולם לזוגות של הפכים. וכך הרגלי החשיבה וההתבוננות שלנו מציבים: תרבות מול טבע, חשיבה מול רגש, נפש מול גוף, הגיון מול אינטואיציה, הפשטה מול מקרה פרטי-קונקרטי ואת התחום הציבורי מול התחום הפרטי. האיבר הראשון מסמן את העולם "הגברי" או נחשב מאפיין של גברים, בעוד האיבר השני מסווג בתרבות כ"נשי" או נתפס כמאפיין נשים. על רקע זה, החלק הראשון בכל צמד מוערך ונחשב יותר והחלק השני נחשב פחות-ערך ובהרבה מקרים גם מסוכן. ראייה דיכוטומית עקבית של העולם שנסמכת על החלוקה העמוקה והגורפת של מגדר, משמשת כלי רגשי וקוגניטיבי עקיף אבל יעיל, לשמירה על גבולות התפיסה המדעית האנדרוצנטרית. המטענים הרגשיים הלא מפורשים שהקיטוב מצמיד לאיברים שונים בצמדים, פועלים לחסימת בחינה ביקורתית ופתוחה של רעיונות ותהליכים חברתיים אלטרנטיביים.

התיאוריה הקווירית, הבוחנת באופן ביקורתי ופתוח את סדרי העולם וטבעיותם, מערערת על הקשר הטבעי לכאורה בין מין-מגדר-מיניות ומבקשת לפרוע את הסדר החברתי הקיים. בעצם הערעור על טבעיותו של הסדר הקושר בין מין-מגדר-מיניות, מערערת החשיבה הקווירית על תפיסת הזהות כמבנה אחיד וקבוע. ע"פ התפיסה הקווירית, לזהות אין גבולות ברורים "זהות על פי המחשבה הפוסט-סטרוקטורליסטית, איננה דבר טבעי אחדותי וקוהרנטי, אלא שרירותית ותלויה זמן ומקום" (זיו וגרוס, 2003, עמוד 18). החשיבה הקווירית מפרקת את שלושת מרכיבי החשיבה המהותנית ביחס לזהות: 1. אין בהכרח מרכיב מרכזי באישיות המשותף לכל החברים בקבוצה מסוימת 2. מה שמשותף הוא לא בהכרח ייחודי 3. מה שמשותף הוא לא בהכרח הדבר המשמעותי ביותר לחברי הקבוצה (יונאי, 2007).

בטלר, (2001, 2003), תיאורטיקנית קווירית פמיניסטית, מערערת על עמדות רווחות בדבר טבעיותו של המין. מה שממשי, אך לא טבעי הינו המגדר, שיש לו קיום ממשי כמנגנון של הבנייה חברתית, מנגנון דיסקורסיבי שמייצר את המין בתור מהות טבעית וקדם דיסקורסיבית.

אל מול התפיסה של מגדר כגרעין פסיכולוגי פנימי, שמנביע את ההתנהגות המגדרית והתשוקות המיניות, מציעה בטלר, את התפיסה של מגדר כאקט ביצועי. המגדר אינו מהות, למגדר אין מעמד אונטולוגי, זו עשייה חברתית הן ברמת הפרט והן ברמה החברתית הכוללת, שהמימד המרכזי שלה הינו גופני. הביצוע לא תמיד מודע והעשייה אינה רצונית, אלא מתקיימת בתוך מגבלות חברתיות וענישה על ביצוע מגדרי לא נאות. הציטוט המתמיד של הנורמות משמר את כוחן של הנורמות ומכאן שזהות מגדרית וזהות מינית הן תבניות ביצועיות שנבנות במהלך האינטראקציה של הפרט עם הסביבה. לטענתה יש ריבוי מגדרי ומיני גדול יותר שאין לו נראות תרבותית, הנפש האנושית מכילה כוחות פנימיים ומגוונים יותר מתבניות תרבותיות וחברתיות קונבנציונאליות. כוחות אלה אותם מכנה בטלר, בשם "עודפות נפשית", מאפשרים לפרטים לסטות מתוך התבניות הצרות והמגבילות. הלחצים החברתיים והתרבותיים אומנם מנסים לדחוס את הכוחות הנפשיים הפנימיים לתוך תבניות צרות, אבל הזהויות החברתיות שנוצרות מתהליך זה נמצאות כל הזמן בסכנת קריסה. הגישה הקווירית אם כן, מכרסמת בתפיסת הניגודים הדיכוטומיים, מתנגדת לתפיסות בינאריות של זהות ומעלה על נס את הנזילות והגיוון, ואת האפשרות הפוטנציאלית לבחור את מוקדי התשוקה והמשיכה.

מחקר זה, המדגים את הנזילות והגיוון של מוקדי התשוקה והמשיכה המינית של נשים, מערער ברוח הגישה הקווירית על תפיסות רווחות בנוגע למיניות וזהות. נשים שעשו מעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלי לסגנון חיים לסבי ממחישות את טענתה של בטלר, על קיומו של ריבוי מיני ומגדרי גדול יותר מהתבניות התרבותיות המוכרות.

אדריאן ריץ, מכפיפה את הדיון במיניות לפרספקטיבה מגדרית ומהותנית, בניגוד בולט לתפיסות הומו-לסביות וקוויריות. תרומתה לשדה הלימודים ההומו-לסבי, הינה הערעור על תפיסת ההטרוסקסואליות כאוריינטציה מינית אקסלוסיבית עבור נשים (ריץ, 2003).

במאמרה "הטרוסקסואליות כפויה והקיום הלסבי" (ריץ, 2003), מציעה ריץ, הסתכלות חדשנית ורדיקאלית על ההטרוסקסואליות שנתפסת כקטגוריה מינית טבעית, נתונה ואישית. לטענתה הטרוסקסואליות עבור נשים אינה נטייה מינית, אלא מוסד חברתי הנכפה על נשים. הכפייה נעשית באמצעות מנגנונים חברתיים, הכוללים אילוצים וחיזוקים המתעלים נשים ל"בחירה" בהטרוסקסואליות. ריץ מצביעה על כל אותם אילוצים וחיזוקים המתעלים נשים "לבחור" בהטרוסקסואליות. האילוצים כוללים: עונשים גופניים ואחרים, תלות כלכלית של

האישה בגבר, סטיגמטיזציה של הלסביות, הסתרת האלטרנטיבות להטרנסקסואליות באמצעות מחיקת ההיסטוריה הלסבית ועוד. החיזוקים כוללים: מערך שלם של אידיאולוגיות ובראשן האידיאולוגיה הרומנטית, המציגה את הנישואים לגבר כאמצעי האולטימטיבי למימושה העצמי של האישה, בנוסף לאידיאולוגית המהפכה המינית, המעודדת נשים לממש את מיניותן עם גברים. שמונת היבטי הכוח הגברי אותם מונה ריץ, לא רק משקפים את כוחה של הפטריארכיה, אלא את התפקיד המרכזי שלהם בכפיית ההטרנסקסואליות על נשים. לטענתה, אם החברה נדרשת להפעיל כוח בכדי להבטיח שנשים יהיו במערכות יחסים מיניות ורגשיות עם גברים, זה מעיד על אי טבעיותה של ההטרנסקסואליות עבור נשים.

באותו מאמר טבעה ריץ, שני מושגים חדשים. המושג הראשון: "קיום לסבי", אותו היא מגדירה כסוגים שונים של אינטימיות, אהבה, תמיכה וחבירה בין נשים. המושג השני: "רצף הלסבי", מתייחס למגוון אפשרויות החבירה והביטוי בין נשים. המיניות הלסבית היא רק אחת מאפשרויות הביטוי של הקיום הלסבי, הממוקמת בקצה הרצף ובהמשך הרצף קיימות פרקטיקות שונות של חבירה נשית שמתקיימות גם עם נשים סטרייטיות. ריץ, מערערת על הדיכוטומיה לסבית/סטרייטית הן ברובד המושגי והן ברובד הפוליטי. באמצעות הערעור מבקשת ריץ, ליצור הבנייה מחודשת חיובית של הלסביות ולהפקיע את המושג מהקשרו הקליני. אחת הביקורת המרכזיות כלפי מהלך זה טוענת, שתפיסת הקיום הלסבי כרצף המבטא הזדהות וחבירה נשית מוחק את ההיבט המיני של הלסביות ומשתף פעולה עם תפיסות פטריארכאליות של נשים כחסרות מיניות, או ככאלה הנותנות למיניות מקום משני בחייהן.

נשים נשואות שבחרו לחיות כלסביות, בחרו בנשים מכיוון שהן לרוב נמשכות ונהנות לקיים יחסי מין עם נשים. ההסתכלות על המעבר בהמשך לתפיסת "הרצף הלסבי", מטשטשת את המיניות הלסבית ואת המיניות של נשים בכלל ומשתפת פעולה עם אותה הנחייה חברתית, המבקשת להדיר את העיסוק במיניות של נשים ובמיוחד במיניות של נשים, שאינה תלויה בגברים, מהשיח הציבורי. למרות שמחקר זה נותן מקום מרכזי לעיסוק במיניות של נשים, תרומתה של ריץ, לפרויקט זה הינה העדשה שתבחן את כוחם של מבנים חברתיים ותרבותיים אל מול מהלך חייהן של הנשים המשתתפות במחקר.

אל מול טשטוש המיניות הנשית עד לעשור האחרון, מאופיין עשור זה בפריחה מחקרית בכל הקשור למיניות של נשים. ממצאי מחקרים מעידים שהמיניות של נשים, הינה מבנה נזיל, בעל פוטנציאל השתנות לאורך החיים. נשים עשויות לחוות שינויים בדרגות שונות במהלך חייהן בהיבטי המיניות והתשוקה. שינויים אלה קשורים בגורמים פיזיולוגיים, קוגניטיביים וחברתיים המשתנים לאורך חייה של האישה

(Diamond, 2000 ; Baumeister, 2000 ; Diamond, 2003 ; Civers & Blancherd, 2007; Diamond , 2008; Peplau & Grant, 2000 ; Peplau & Spalding, 2000).

Baumeister (2007), טוען שהמיניות של נשים בעלת פוטנציאל נזיל יותר מהמיניות הגברית. טענה זו מבוססת על שלושה סוגים של עדויות מחקריות: 1. **נשים מאמצות יותר מגברים, פרקטיקות מיניות חדשות במהלך חייהן הבוגרים.** נשים נוטות יותר מגברים לעשות שינויים בטעמיהן המיניים ובפרקטיקה המינית במהלך חיי הנישואים. אחת השאלות העולות מתוך ממצא זה האם הן עושות זאת מיוזמתן או בכדי לרצות את הפרטנרים שלהן. בנוסף רוב המחקרים מעידים שלנשים לסביות יש בעברן קשרים הטרוסקסואלים, בעוד שלגברים הומוסקסואלים יש הרבה פחות. גם ממצא זה מעלה את השאלה האם קשרי העבר ההטרוסקסואלי של נשים לסביות, הינו תולדה של ניסיון לבריחה מהכפפה, שנשים מועדות לה, בעוד שגברים הרבה פחות. נשים סטרייטיות מוכנות יותר להתנסות במין לסבי מגברים סטרייטים. 2. **נזילות מינית מושפעת ממשתנים חברתיים ותרבותיים, שעשויים לשנות את התנהגותו של הפרט.** חיי המין של נשים משכילות שונים מחיי המין של נשים חסרות השכלה, בעוד שאצל גברים משכילים וגברים חסרי השכלה לא נמצא שוני מהותי. נערות ונשים מושפעות יותר מקבוצת השווים ומהוריהן בכל הקשור למין. 3. **תגובות מיניות של נשים מושפעות ממשתנים חברתיים ונסיבתיים.** במספר מחקרים נשאלו נשים וגברים, האם הם מוצאים את הרעיון של סקס עם בני מינם כמעורר והאם התנסו בפרקטיקה חד מינית. בעוד שאצל הגברים נמצא מתאם חיובי בין, המחשבה על סקס הומוסקסואלי כמעורר מינית לבין, התנסותם בפועל בסקס הומוסקסואלי, עבור הנשים לא נמצא קשר מסוג זה. אצל הנשים לא נמצא מתאם עקבי בין הרעיון הכללי וההתנהגות בפועל. התנסותן של נשים במין לסבי מושפעת מנסיבות ספציפיות כמו אישיותה של הפרטנרית, הנסיבות החברתיות של המפגש עם אישה ופחות מגישה או התייחסות כללית.

Diamond (2008), בספרה: "Sexual Fluidity" מגדירה כך את המושג נזילות מינית:

"Sexual fluidity, quite simply means situation-dependent flexibility in women's sexual responsiveness" (שם, עמוד 3).

נזילות זו, מאפשרת לנשים לחוות תשוקה בנסיבות מסוימות לשני המינים, ללא קשר לנטייתן המינית הכללית. נשים ללא קשר להעדפתן המינית בזמן נתון, יכולות לחוות שינויים במשיכתן הרגשית והארוטית, בסיטואציות שונות, במערכות יחסים שונות ובמהלך החיים.

תופעה זו אינה חדשה וקיימות עדויות מחקריות קודמות. המחקרים הקודמים התייחסו אל הנתונים בעיקר כממצאים, אך לא נעשה בהם, פיתוח תיאורטי מקיף. במחקר שערכה

לווינשטיין, (1985, Lowenstein), בקרב 700 נשים בוגרות חלקן תיארו משיכה לנשים שהתפתחה במהלך חייהן הבוגרים. בתחילה סברה לווינשטיין, שהנשים מנסות לשמור על חזות הטרנסקסואלית באמצעות טענתן, שמשיכה זו לא הייתה קיימת במהלך חייהן עד כה. לאחר בחינה נוספת היא הגיעה למסקנה שנשים אלה אכן חוו שינוי אותנטי ביחס למושא משיכתן המינית במהלך חייהן כנשים בוגרות.

במסגרת מחקר אחר שערכה הפסיכולוגית Sophie, (Sophie, 1984), רואיינו 14 נשים לא הטרנסקסואליות. נמצא כי, מרביתן חוו מעברים לא צפויים ביחס למושא תשוקתן המינית ובאופן בו הגדירו את נטייתן המינית. המסקנה העיקרית ממחקרים אלה מערערת על מידת התאמתם של המודלים הקיימים העוסקים בתהליכי גיבוש הזהות המינית, למציאות המינית הנשית, מכיוון שמודלים אלה מדגישים את הזהות המינית כמבנה יציב ואין ביכולתם להסביר שינויים מסוג זה.

במחקר נוסף ראינה הפסיכולוגית קרלה גולדן, (Golden, 1987), נשים הטרנסקסואליות, לסביות וביסקסואליות, בטווח הגילאים 20-50. ממצאיה המחקר מעידים על גיוון והשתנות של הנטייה המינית הנשית. לטענה קיים קשר בין פעילותן של נשים בארגונים פוליטיים, פמיניסטיים וחברתיים ובין שינוי האוריינטציה המינית של נשים לכיוון של נשים. בדומה החשיפה של נשים, לימודי נשים ומגדר, אף היא משפיעה על עיצובה של המיניות הנשית, כמבנה נזיל בעל פוטנציאל השתנות. לדבריה יחסי מין לסביבים, יכולים להתחיל כרעיון תיאורטי ולהתממש בפועל כפרקטיקה מינית.

חוקרים נוספים טוענים, שקיים קשר מורכב בין משתנים תרבותיים ואישיותיים הגורם לנשים לאמץ, פרקטיקות מיניות מגוונות ונטיות מיניות שונות במהלך חייהן. (Kitzinger, & Wilkinson, 1995; Rust, 1992; Diamond, 2000; Baurneister, 2000; Diamond, 2008; Civers & Blancherd, 2007; Diamond, 2003)

דיימונד, (2008), מבססת את תיאורית הנזילות המינית הנשית על ממצאיו של מחקר אורך בן עשר שנים, אותו ערכה על קבוצה של 100 נשים צעירות שרואיינו אחת לשנתיים. במהלך הראיונות החל משלב ההתבגרות ועד בגרותן, נצפו שינויים בדפוסי המשיכה המינית, בהתנהגות המינית ובדרך בה הגדירו הנשים את נטייתן המינית. דיימונד, מדגישה כי מידת הנזילות המינית שונה מאישה לאישה. הנזילות המינית אינה מעידה על היותה של התשוקה הנשית כתשוקה בעלת פוטנציאל אינסופי, אלא שישנן נשים בעלות יכולת לחוש מגוון רחב יותר של תחושות ארוטיות, בנוסף לתחושות המאפיינות נטייה מינית מסוימת. נזילות מינית אינה גורמת בהכרח לשינויי בנטייה המינית, ונטייה מינית, אינה המשתנה היחיד הקובע את אופי תשוקותיה של האישה. קיומה של נזילות מינית, אינה קשורה לסוגיית הבחירה בנטייה

מינית. נשים שחוו שינויים משמעותיים במשיכתן הארוטית דיווחו ששינויים אלה היו בלתי צפויים ומעבר לשליטתן.

הפוטנציאל הנזיל של המיניות של נשים מערער על "טבעיותן" של הקטגוריות המיניות ועל המודלים הקלאסיים המתארים את תהליך גיבוש הזהות ההומוסקסואלית, דוגמת המודל של קאס, (Cass, 1979).

מודל זה, בנוי משישה שלבים המתחילים מהנקודה בה לאינדיבידואל תפיסה עצמית שלו כהטררוסקסואל. בנקודה מסוימת בחייו חל שינוי, הדבר יכול לקרות בילדות, בגיל ההתבגרות בתחילת הבגרות, בגילאי הביניים, או אפילו בשלב מאוחר יותר של החיים.

השלב הראשון במודל, שלב **בלבול הזהות**: בשלב זה קיימת הכרה מודעת, שתכנים העוסקים בנושאים הומוסקסואליים הופכים להיות רלוונטיים לפרט. הוא מתחיל לתייג את התנהגותו/רגשותיו ומחשבותיו כבעלי פוטנציאל הומוסקסואלי, למרות שהוא ממשיך לתפוס את עצמו כהטררוסקסואל וכך גם רואה אותו הסביבה. אל מול הבלבול, הפרט מאמץ אסטרטגיה אחת או יותר להתמודדות. הראשונה, הגדרת הסממנים שזוהו כלא רצויים, אסטרטגיה נוספת, הינה הגדרה מחדש של ההקשר בו מתרחשת פרקטיקה הומוסקסואלית. בדרך זו הפרט משחרר את עצמו מאחריותו על התנהגותו ההומוסקסואלית. אסטרטגיות אלה יהיו יעילות רק בחלקן. האסטרטגיה המובילה לשלב השני בתהליך, הינה חיפוש מידע אקטיבי בנושא. בשלב השני, שלב **השוואת הזהויות** בוחן הפרט את ההשלכות השונות של היותו הומוסקסואל כמו: חוסר קבלה חברתית, וויתור על כללי התנהגות ידועים, בחינה מחודשת של העתיד ועוד. בשלב זה יכולות להופיע שלוש תגובות אפשריות: הראשונה חיובית, הפרט מפחית את המשמעות שהוא נותן להטררוסקסואליות בחייו. השנייה קבלת התנהגותו כהומוסקסואליות, לצד דחיית הגדרתו כהומוסקסואל. שתי האסטרטגיות הראשונות, מאפשרות לפרט לשמור על הפרדה בין מיניותו ותחומי חייו האחרים. באסטרטגיה השלישית, הפרט מקבל את התנהגותו וזהותו ההומוסקסואליים, אך מחשש לתגובות הומופוביות, התנהגותו ההומוסקסואלית הגלויה מצומצמת בעוד שהתנהגותו ההטררוסקסואלית הגלויה זוכה לבולטות גדולה יותר. כאשר אסטרטגיות בשלב זה מתמוטטות ישנו מעבר לשלב השלישי. בשלב זה, שלב **הסובלנות בזהות**, מתגברת המחויבות לזהות החד מינית והפרט יותר פנוי להשקיע בצרכיו הרגשיים והמיניים. במסגרת תהליך זה, מחפש הפרט קשר עם הומוסקסואלים נוספים ועם הקהילה. איכות הקשר עם הקהילה, תקבע את המשך התקדמותו של הפרט. קשרים חיוביים יובילו לפיתוח תחושת עצמי חיובית, בעוד שקשרים שליליים יובילו לפיתוח גישה שלילית כלפי התרבות ההומוסקסואלית. חוויה חיובית מובילה לשלב הבא במודל שלב **קבלת הזהות**: בשלב זה עובר הפרט מתגובה של סובלנות כלפי הזהות ההומוסקסואלית, לתגובה של קבלת הזהות

והזהרות עם אחרים משמעותיים שהינם הומוסקסואלים. במידה וסביבתו החד מינית תתפוס את הנטייה החד מינית כלגיטימית בחלקה, הפרט יאמץ את אסטרטגיית "המעבר" (Passing). באסטרטגיה זו, אל מול החברה הסטרייטית יציג הפרט את עצמו כהטרוסקסואל, לצד חשיפה מסוימת מול בני משפחה וחברים קרובים. במידה ויתקל באחרים משמעותיים התופסים את נטייתם החד מינית כלגיטימית לחלוטין, הפרט יאמץ לעצמו גישה זו ויתרחק מחברה הומופובית. מכאן עובר הפרט לשלב החמישי, שלב **הגאווה בזהות**: בשלב זה מתקרב הפרט יותר ויותר לקהילה הגאה ומוצא פחות עניין בחברה ההטרוסקסואלית. העולם מחולק לשניים הומוסקסואלים והטרוסקסואלים. כחלק מתהליך ההתקרבות לקהילה, חש הפרט גאווה על הישגי הקהילה לצד התמודדות עם חוויות הומופוביות בחיי היומיום. מציאות זו מגבירה את הניכור והתסכול מחברה זו. מצב זה עשוי להוביל לפעילות בנושאים של שינוי חברתי. תגובות שליליות של הטרוסקסואלים משמעותיים כלפי הפרט בשלב זה, תחזק את ראיית העולם הדיכוטומית, בעוד שתגובות חיוביות יובילו למעבר של הפרט לשלב האחרון במודל. בשלב האחרון, שלב **הסינתזה בזהות**, מתפתחת ההבנה שחלוקת העולם ל"הם"- שליליים ו"אנחנו"-חיוביים, אינה מתיישבת עם המציאות. בשלב זה מקורות התמיכה של הפרט יכולים להיות הן סטרייטים והן גייז, בסיומו של התהליך, קיימת אינטגרציה של הזהות המינית עם שאר מרכיבי הזהות העצמית.

בתהליך המעבר של נשים באמצע החיים לסגנון חיים לסבי, קיימים מרכיבים ייחודיים שאינם באים לידי ביטוי במודלים העוסקים בגיבוש זהות הומוסקסואלית. העובדה שהן חיו שנים ארוכות כנשים הטרוסקסואליות, לצד היותן אימהות מייצרת דילמות ואסטרטגיות התמודדות ייחודיות, שנוספות לשלבים שתוארו עד כה ואשר אינן בהכרח מתנהלות על פי הסדר שהותווה.

מרבית המודלים העוסקים בתהליכי גיבוש הזהות החד מינית מציינים מספר אבני דרך עיקריות בתהליך זה: (1) תחושת שונות בילדות שאינה נקשרת בהכרח למיניות. (2) התנהגות, תחומי עניין ומראה חיצוני, שאינם תואמי מגדר. (3) משיכה לבני אותו מין הבאה לידי ביטוי בבחירות החברתיות, בפנטזיות, חלומות ובמשחקים מיניים (4) אכזבה או חוסר עניין בבני המין השני (5) הכרה הדרגתית בקיומם של רגשות רומנטיים ומיניים לבני אותו המין (6) בחינה ובדיקה מודעת של הזהות המינית.

המודלים הקיימים אינם מבחינים בין תחומי המיניות השונים ומתייחסים בצורה זזה למשיכה מינית, פנטזיות מיניות ולרגשות הרומנטיים. בנוסף לא קיימת הבחנה בין משיכה חד מינית המתרחשת בגיל ההתבגרות למשיכה חד מינית המתרחשת בבגרות. גוף העדויות מצביע על כך, שקיימת היסטוריה התפתחותית מגוונת המתרחשת בגילאים שונים ובהקשרים שונים שאינם תואמים בהכרח את אבני הדרך עליהן מצביעים המודלים.

(Golden, 1987 ; Carbonneau & Lander, 1991 ; Kitzinger & Wilkinson, 1995).

ההבדל המגדרי לא בא לידי ביטוי במודלים הקיימים, למרות שגוף העדויות מצביע על קיומם של הבדלים מגדריים בקרב מיעוטים מיניים. לדוגמא: גברים הומוסקסואלים מרבים לציין שחשו בילדותם רגשות שאינם אופייניים למגדר הגברי וחוו תחושות של שונות ומשיכה לבני המין הגברי בגיל צעיר. לעומת זאת, מעט מאוד נשים לסביות או ביסקסואליות, מתארות תחושות מסוג זה. קיימת שונות רבה בין הנשים ביחס לעיתוי, לפעם הראשונה בה חוו משיכה לבנות מין, התנסו בפנטזיות מיניות על נשים, קיימו מגע מיני עם נשים, עסקו בשאלת נטייתן המינית והזדהו כלסביות או כביסקסואליות. (Troiden, 1988 ; Bailey & Zucker, 1995 ; Bailey, 1995). בנוסף, נשים נוטות לדחות את ההגדרות המיניות הקונבנציונליות ומעדיפות תוויות אלטרנטיביות. אחרות נוטות לדחות כל סימון זהותי, כדי לאפשר מקום למגוון רחב יותר של אפשרויות מיניות, בנוסף להכרתן בעובדה שכל התוויות במידה זו אחרת הינן שרירותיות (Diamond, 2008 ; Diamond, 2003b ; Hollander, 2000).

האם ניתן להסביר את התופעה של נשים שעשו מעבר לסגנון חיים לסבי באמצע החיים לאחר שהיו נשואות, באופייה הנזיל של המיניות של נשים ? אלטרנטיבית בהתאם למודלים של "חביון והדחקה", תופעה זו יכולה להיות מוסברת בכך שנשים אלה חוו לאורך כל חייהן משיכה לנשים. משיכה זו נשארה חבויה ומודחקת בגלל מציאות חברתית ותרבותית, שלא אפשרה לנשים לממש את תשוקתן (Saghir & Robins, 1973). ברור כי, הסבר מסוג זה אינו נותן מענה לשאלה, כיצד ניתן להסביר שינויים פתאומיים במשיכה המינית לנשים אצל נשים, שלא חוו מעולם משיכה מסוג זה במהלך חייהן כנשים בוגרות, למרות שגוף העדויות מצביע על קיומה של משיכה פתאומית של נשים לנשים בבגרותן, לאחר שנים ארוכות בהן חוו והתנסו במין הטרוסקסואלי.

השיח האקדמי, הבוחן את התופעה של נשים נשואות שעשו מעבר באמצע החיים מסגנון חיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסביים הינו מועט יחסית, למרות שקרוב לשליש מהנשים הלסביות היו בעברן נשואות ובשלב מסוים במהלך חייהן הגדירו את עצמן כלסביות (Kitzinger & Lander, 91; Larson, 2006). בשנות ה-90 נערכו שישה מחקרים משדות הפסיכולוגיה, העבודה הסוציאלית והסוציולוגיה, שהתמקדו באופן ספציפי בקבוצה זו של נשים ובחנו את השפעת המעבר על הזהות, התפיסה העצמית ועל מערכות היחסים עם אחרים משמעותיים לאחר המעבר.

(Carbonneau & Lander, 1991 ; Kitzinger & Wilkinson, 1995 ;

(OL'early, 1997; Wolfe, 1998 ; Stroock, 1998 ; Jensen, 1999).

שני מחקרים מתוך השישה, נערכו על-ידי חוקרות, שחוו אף הן מעבר מחיים כנשים נשואות לגברים, לחיים כלסביות (Wolfe, 1998 ; Jensen, 1999).

בנוסף התפרסמו בשנים אלה שתי אנתולוגיות של סיפורי יציאה מהארון של נשים שהיו נשואות. (Abbot & Farmer, 1995 ; Cassingham & O'Neil, 1999).

שני הספרים הינם אסופה של סיפורי חיים אישיים של נשים שעשו מעבר מחיי נישואים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסבי. הספר הראשון של Abbot & Farmer, מורכב מ- 38 סיפורים, וספרן של Cassingham & O'Neil מורכב מ- 43 סיפורים. הנשים שתרמו את סיפורן האישי לספרים, מגיעות מרקעים מגוונים מבחינת מוצאן האתני, מצבן הסוציו-אקונומי וגילן. אחת התמות המרכזיות המשותפת לכל סיפורי הנשים הינה זו העוסקת בכוחות החברתיים והתרבותיים שהקשו על תהליך המעבר. מרבית הנשים בחנו את השפעתם של מבנים חברתיים ותרבותיים דוגמת מערך הפריבילגיות המלווה נישואים הטרוסקסואלים, פגיעה במצב הכלכלי, השתייכות לקהילות בעלות אופי דתי, פגיעה בילדים ובתפקידן כאימהות. המסקנה שצפה ועולה מסיפורי הנשים היא, שעזיבת ההטרוסקסואליות והוויתור על מערך הפריבילגיות הכרוך במוסד זה לטובת חיים כלסביות הינו מסע שטעון בסבל וכאב.

בעשור האחרון נכתבו שש עבודות אקדמיות העוסקות אף הן בסיפורן של נשים נשואות שבאמצע החיים בחרו לחיות כלסביות (Edwards, 2000 ; Armstrong, 2002 ; Henry, 2004 ; Colucci-Coritt, 2005 ; Moran, 2008 ; פרסר, 2005).

כל העבודות פרט לאחת (Culucci-Coritt, 2005), נכתבו ע"י נשים שהדחף למחקר שלהן נבע מסיפורן האישי. ממצא זה מאפיין את תהליך הפריחה המחקרית סביב הומוסקסואליות בכלל ולסביות בפרט, שהחל באמצע שנות השמונים, בעיקר בצפון אמריקה ובאירופה (פרסר, 2005). הידע המחקרי בשדה הלימודים ההומו-לסבי, הינו ידע חדש על הומוסקסואליות המיוצר ע"י הומואים ולסביות ומדגיש את ההיבט האישי והאופן הייחודי בו תופסים הומואים ולסביות את חוויות חייהם (אפרת, 1999, גרוס וזיו, 2003).

בחרתי להציג את ממצאי המחקרים בהתאם לתמות משותפות שנמצאו במחקרים שסקרתי, העוסקים במעבר של נשים באמצע החיים לסגנון חיים לסבי לאחר נישואים הטרוסקסואלים.

משיכה פתאומית/משיכה מודחקת- במרבית המחקרים נמצא כי נשים גילו את משיכתן לנשים בפעם הראשונה בחייהן בבגרותן ועד למעבר לא האמינו שהן יכולות להימשך לנשים ולא שקלו מעולם את האפשרות לחיות כלסביות.

(Carbonneau & Lander, 1991 ; Kitzinger & Wilkinson, 1995 ; OL'early, 1997 ; Strock, 1998 ; Jensen, 1999 ; Edwards, 2000 ; Armstrong, 2002 ; Henry, 2004, Colucci-Coritt, 2005 ; Moran, 2008).

ממצא זה הוביל מספר חוקרות לטעון, שהמיניות של נשים מאופיינת בנזילות ודינאמיות (Jensen, 1999 ; Edwards, 2000 ; Armstrong, 2002 ; Henry, 2004 ; Colucci- Coritt, 2005 ; Moran, 2008).

טענה נוספת מתייחסת אל המציאות החברתית, המתעלמת ממאפייניה הנזילים של המיניות של נשים. מבנים חברתיים, הטרו-נורמטיביים ממשיכים לטשטש את קיומן של "אמיתות" מגוונות, הן ביחס למיניות של נשים והן ביחס להומוסקסואליות (Jensen, 1995 ; Moran, 2008).

לא כל הנשים גילו משיכה מינית לנשים בפעם הראשונה בבגרותן. Storck (1998), בספרה "Married Women Who Love Women" מביאה ממצאים מחקריים מראיונות שערכה עם 100 נשים שהיו נשואות בזמן שגילו את משיכתן לנשים. 72 מהן, היו נשואות בזמן הראיון, 59 נשים גילו את משיכתן לנשים רק לאחר שנישאו, הן האמינו שהן הטרוסקסואליות עד שהתאהבו באישה. 41 היו מודעות למשיכתן לנשים בטרם נישאו. סטורק, הבחינה בקבוצה זו בשלוש תת קבוצות בעלות מאפיינים שונים. בקבוצה הראשונה, נשים שחוו תחושות של שונות במהלך ילדותן והתבגרותן, אך לא ידעו שיש מציאות של נשים לסביות. בקבוצה השנייה, נשים שידעו מגיל צעיר שהן נמשכות לנשים, אך הן בחרו לא לממש את משיכתן לנשים בגלל שהפנימו תפיסות שליליות ביחס ללסביות, או שבחרו לחיות בתוך הקונצנזוס המיינסטרימי. בקבוצה השלישית, היו נשים שלא הכישו את משיכתן לנשים והיו מעורבות גם בקשרים מיניים עם נשים, למרות שכך הן לא יכלו להגדיר את עצמן כלסביות.

נסיבות ותנאים שהאיצו את התהליך/ נסיבות ותנאים שהאטו את התהליך- אירועי חיים כמו: גירושים, מות הורה, חולי, דיכאון מתמשך, סיפקו את המסגרת לשינוי. בנוסף מעורבות בתנועות נשים, לימודי נשים ומעורבות בתנועות לשינוי חברתי, היוו אף הן מצע להנבטת המעבר (OL'eary, 1997 ; Carbonneau & Lander, 1991).

תהליכים רגשיים וקוגניטיביים המלווים את תהליך הבגרות, אפשרו לנשים לבחון מחדש תפיסות מופנמות ביחס לגופן ולמיניותן וביחס למוסד הנישואין ומידת נחיצותו והתאמתו בשלב זה בחייהן. התנסויות חיים שאפשרו התמודדות עם מציאויות לעיתים עמומות ומורכבות, חיזקו תחושות של מסוגלות עצמית ואמונה ביכולתן להתמודד עם המעבר (Jensen, 1999 ; OL'eary, 1997 ; Henry, 2004).

מרבית הנשים זיהו התרחקות רגשית ו/או מינית מבן הזוג, כמשתנה רלוונטי שנקשר למשיכתן המינית לנשים (Strock , 1998 ; Jensen, 1999 ; Armstrong, 2002).

התמודדות סימולטנית הן עם תהליך הגירושים והן עם השינויים הכרוכים במימוש משיכתן לנשים, האטה לעיתים את תהליכי המעבר לחיים כלסביות (Strock, 1998; Jensen,1999)
(; Colucci-Coritt, 2005).

השפעת המעבר על תפיסת העצמי והזהות המינית- רוב הנשים חוו את המעבר לחיים לסביים באמצע החיים, כשינוי דרמטי בחייהן. הביטויים בהן השתמשו הנשים כשתיארו את השינוי בחייהן, מעידים על עוצמתו של השינוי ברמה הרגשית והקוגניטיבית. הנשים תיארו את השינוי במונחים של: "לידה מחדש", "קפיצה קוונטית", "גולם שהפך לפרפר".

המעבר הוביל חלק גדול מהנשים, לבצע שינויים נוספים בחייהן ולחפש כיוונים חדשים בתחום האישי והמקצועי (Kitzinger ; Carbonneau & Lander, 1991 ;
(;Wilkinson,1995 ; Armstrong, 2002 ; Henry, 2004).

מרביתן ציינו שחוו במהלך המעבר ולאחריו, תחושה של שלמות פנימית, תחושת מסוגלות המאפשרת התמודדות עצמאית עם עתידן, למרות החשש מהתוצאות השליליות העשויות להיגרם בעקבות המעבר (Kitzinger&Wilkinson , 1995 ;Jensen , 1999 ; Armstrong)
(2002). נשים מעטות הביעו חרטה על הצעד שעשו (למרות שסביר להניח שישנן שמתחרטות על הצעד שעשו לא יטו להשתתף במחקר מסוג זה), אך גם אותן רבות שלא הביעו כל חרטה, חוו תחושות של אובדן ואבל על אובדן החברות עם הבעל, אבדנים הקשורים בתוכניות שהשתנו ובעצם הפרידה ממציות מוכרת (Kitzinger & Wilkinson)
(1995 ; Jensen , 1999). ממצא זה, מעורר שאלות בקשר לטענת הנזילות מאחר ויש כאן, הנחה מובלעת לגבי התפתחות ליניארית לכיוון של התייצבות של הזהות המינית למקום "נכון" עבור נשים.

מרבית הנשים שחוו את המעבר כשינוי פתאומי ומפתיע, נדרשו להעריך מחדש את זהותן המינית, בתוך מערכת תרבותית וחברתית הטרו - סקסיסטית. תהליך זה היה כרוך בקשיים, פחדים וכאב סביב האבדנים הצפויים (Carbonneau & Lander, 1991 ; Kitzinger &)
Wilkinson, 1995 ; OL'eary , 1997; Strock 1998 ;Jensen,1999 ; Armstrong,
(; Moran, 2008 ; Colucci-Coritt, 2005 ; Henry, 2004 ; פרסר, 2005).

ברוב המחקרים משנות ה-90, מקמו הנשים את עצמן לאחר המעבר בתוך אחת משתי הקטגוריות : לסביות או ביסקסואליות. במחקרים מהעשור האחרון ניתן לראות, ניצנים של שינוי בתפיסת הזהות המינית של הנשים. חלק מהנשים לא מיקמו את עצמן בתוך קטגוריות ותוויות נתונות (Armstrong, 2002 ; Henry, 2002). הזהות המינית נתפסה כמבנה גמיש שאינו בהכרח חד כיווני, האפשרות לעשות מעבר לכל אחד מהכיוונים קיימת, למרות

שעם הזמן ככל שהנשים מתרחקות ממערכות יחסים הטרוסקסואליות אפשרות זו הופכת לקלושה יותר (Henry, 2004). הזהות הלסבית הינה מרחב נזיל, בעל גבולות מטושטשים. הנזילות זולגת גם למקומות שהם מעבר למיניות, דברים נוספים מאבדים את יציבותם ומתפתחות זיקות לאלטרנטיבות ערכיות וחברתיות אחרות (Armstrong, 2002; Henry, 2004; פרסר, 2005). זהו מרחב בו "מערכות ערכים דיכוטומיות לכאורה נפגשות ומתקיימות במקביל" (פרסר, 2005 עמוד 131).

השפעת המעבר על מערכות יחסים עם אחרים – לא נמצאו עדויות במחקרים על שינויים מהותיים במערכות יחסים בעקבות המעבר. יחד עם זאת, החשש מהשפעת הגילוי והחשיפה על מערכת היחסים המשפחתית, בעיקר מול הילדים והבעל, שבה ועולה בכמה מחקרים (Kitzinger & Wilkinson, 1995; Jensen, 1999; Armstrong, 2002; Colucci-Coritt, 2005; Moran, 2008; פרסר, 2005). הנשים ציינו שהן לא ידעו לצפות כיצד תגיב הסביבה למידע החדש אודותן. החשש המרכזי שהעסיק את הנשים, היה ביחס לפגיעה בקשר עם ילדיהן, הן חששו לאבד חזקה על הילדים, או שילדיהן ינתקו עמן מגע (Kitzinger & Wilkinson, 1995; Jensen, 1999; Colucci-Coritt, 2005; Moran, 2008).

למרות שבפועל, כפי שצינתי אין עדויות לשינויים דרמטיים במערכות היחסים בעקבות המעבר, הנשים חוו תחושות של אובדן ואבל על סיומה של מערכת יחסים עם בן הזוג ועל הכאב שהן גורמות לסביבתן הקרובה (Kitzinger & Wilkinson, 1995; Jensen, 1999; Colucci-Coritt, 2005; Moran, 2008).

הקשר עם הקהילה הלהט"בית, עבור נשים שלא היו במגע עד למעבר עם הקהילה, נחוה לעיתים כשוק תרבותי, שחייב למידה של קודים התנהגותיים, הכרות עם סמלים והבנה של שפה שהייתה זרה להן (Armstrong, 2002; Wolfe, 1998; פרסר, 2005).

לסיכום: מרבית המחקרים, התייחסו אל המציאות החברתית-תרבותית ואל תפיסות רווחות ביחס למיניות הנשית, כאל שחקנים מרכזיים הנוכחים בקדמת הבמה ומניעים את מהלך עלילת חייהן של הנשים. גורמים חברתיים כמו: חסר בחינוך מיני במערכת החינוך, העדר מודלים נראים של חיים לסביים, ראיית מוסד הנישואים ההטרוסקסואלי ומימוש האימהות במסגרת זו כמערכת חיים מועדפת, כל אלה מנתבים את הנשים לחיים הטרוסקסואלים. נראה כי הכוחות החברתיים והסביבתיים, שעוצרים נשים מלחולל את המעבר, מצויים בראש וראשונה בתוך הנשים עצמן, רצונן שלא לפגוע בילדים וביקרים להן פועל ככוח חוסם. למנגנונים המחברתיים יש כוח כפול האחד, מחזק את הנשים להמשיך ולהיות האם, האישה והבת ההטרוסקסואלית והשני, חוסם את הנשים מלהתחבר למיניותן ולהסתייע בה כדי לצאת לדרך חדשה.

מציאות זו, הופכת את המעבר של נשים לחיים לסביים באמצע החיים, לאקט המחייב אומץ והתמודדות עם סטיגמות. אקט זה, נושא תג מחיר של אבדנים כלכליים ורגשיים, בגין אובדן הפריבילגיות להן הן זכו כנשים הטרוסקסואליות נשואות. בנוסף לכוחם של המבנים החברתיים ההטרו-נורמטיביים, תפיסות פופולאריות ואקדמיות, (לפחות עד לשנים האחרונות) ביחס להתפתחות הזהות המינית הינן כוח דכאני ומגביל. תיאוריות התפתחותיות מתייחסות אל תהליך עיצוב הזהות המינית כתהליך המגיע לכדי סיום בתום גיל ההתבגרות או בבגרות המוקדמת. עם סיומו של התהליך הפרט ממקם את עצמו בד"כ באחת משתי הקטגוריות הומו/הטרו. תפיסות אלה, מוסיפות לתחושת הבלבול ולהצפה הרגשית שחוות הנשים, במהלך המעבר מחיים הטרוסקסואלים לחיים כלסביות באמצע החיים.

בנוסף להתמודדויות עם אתגרי המעבר נדרשות הנשים להתמודד עם שאלות כמו: האם הן חיו בהכחשה ושיקרו לעצמן ולמשפחותיהן כל השנים? האם הן "לסביות אמיתיות", או אולי הן לא לסביות כלל?

מחקר זה מבקש להציע זווית הסתכלות נוספת ויבחן את שאלת המפגש של הנשים עם עצמן במהלך המעבר, באמצעות ניתוח התהליכים התוך אישיים המלווים את המעבר.

לצד מציאות זו, בשנים האחרונות נחשפנו לסיפוריהן של כוכבות טלוויזיה המספרות על בחירתן המינית והרגשית בנשים לאחר שנים של חיים הטרוסקסואלים. השחקנית סינתיה ניקסון, המגלמת את דמותה של מירנדה בסדרה "סקס והעיר הגדולה", התאהבה בבת הזוג הנוכחית שלה בגיל 43, לאחר 15 שנות נישואין לגבר והולדת שני ילדים. השחקנית האוסטרלית פורשיה די רוסי, ששיחקה את נל פורטר בסדרה "אלי מקביל", נישאה לקומיקאית אלן דנג'רס באמצע שנות ה-30 שלה, לאחר שהייתה נשואה לגבר. הגברת הנראות של הקהילה ההומו-לסבית בשיח הציבורי וחיפיה לסיפורים מסוג זה, מאפשרות ליותר נשים לבחון ולבדוק אפשרויות חיים אחרות שעד עתה נראו כמעט בלתי אפשריות.

תופעת "הלסביות המאחרות לפרוח" החלה לצבור עניין גם במחקר האקדמי. בקיץ 2010, במסגרת הכנס השנתי של אגודת הפסיכולוגים האמריקאים, אחד המושבים בכנס עסק בנושא, תחת הכותרת: "נזילות מינית ולסביות שמאחרות לפרוח".

במסגרת המושב הציגה Moran, (Moran, 2008), את ממצאי מחקרה על נשים, שגילו לאחר גיל שלושים את משיכתן לנשים. במחקר השתתפו 214 נשים שהיו נשואות לגבר, חלקן הגדול אימהות לילדים. נשים רבות שגילו את הרגשות שלהן כלפי נשים בשלב זה של החיים פוחדות לצאת מהארון בשל החשש מתגובת החברה. החשש באופן טבעי בולט במיוחד אצל נשים, שהיו נשואות שנים רבות ויש להן ילדים וכעת הן נדרשות להתמודד עם זהותן החדשה. אחת המסקנות המרכזיות ממחקר זה, היא שלנשים הטרוסקסואליות יש

פוטנציאל גדול לחוות בפעם הראשונה משיכה חד-מינית כשהן נמצאות עמוק בחייהן הבוגרים. פריחתן המאוחרת של הנשים כלסביות, אינה תוצאה של דיכוי הנטייה בשלבים מוקדמים יותר בחיים, אלא שהן עוברות את השינוי בגיל מבוגר יחסית. טענה זו קוראת תיגר על הגישה הרווחת המתעלמת מהאפשרות שגילוי מחודש של המיניות אצל אדם מבוגר אינו בהכרח תוצאה של דיכוי הנטייה בגיל צעיר.

עבודה זו, בדומה לעבודותיהן של חוקרות נוספות, שהחלו את מסען המחקרי מהחוויה האישית, מבקשת לתת מקום וקול בשיח האקדמי והפופולארי הישראלי, לחוויות ממסען של נשים ישראליות נשואות שבחרו לחיות כלסביות. מסע זה אוצר בתוכו ערעור ופרוק של תפיסות ביחס למיניות של נשים, לזהות המינית ולאחידות והתבניתיות של מבנים ומודלים חברתיים ותרבותיים, אותם הפנמנו במהלך חיינו כנשים החיות בחברה הטרו- נורמטיבית.

מתודולוגיה

1. תהליך הבחירה

ברור היה לי שאבחר לחקור את סיפורי וסיפוריהן של משתתפות המחקר, באחת מהסוגות האיכותניות, לאור העמדה האפיסטמית והאתית של המחקר האיכותני, על אופייה הפרשני של המציאות ואופיו הפרשני של המחקר האיכותני (קסן, קרומר-נבו, 2010), המתאימים לתמונת עולמי כאישה וכחוקרת ולמסגרת התיאורטית המזינה את מחקרי.

הנחת היסוד של הפרדיגמה האיכותנית, רואה את המציאות כמבנה אנושי אשר אינו קיים באופן עצמאי, אותו עיצבו מבנים אישיים ואישיותיים, מבנים תרבותיים, מבני עומק של השפה ומבנים חברתיים כמו מגדר, לאום וקטגוריות מיניות. מכאן שמטרת המחקר האיכותי, איננה לגלות את המציאות ולחשוף אמת "אובייקטיבית", שהרי כאמור אין מציאות אחת מוחלטת ונכונה - אלא לחקור, לבדוק ולחשוף את הפרשנויות והמשמעויות השונות, שמייחסים האנשים למציאות ולמבנים בתוכם הם פועלים (קסן, קרומר-נבו, 2010). החוקר האיכותני אף הוא פרשן של המציאות הוא אינו נתפס כמנותק מן הנושא שהוא חוקר, הוא תמיד ממוקם בתוך מערכת ערכים מסוימת, שמתוכה הוא צופה ומפרש (קסן, קרומר-נבו, 2010, שקדי, 2003). תפקידו של החוקר לבחון מהם הערכים שלו ושל משתתפי המחקר המשפיעים על המחקר ותוצאותיו מתוך ידיעה שעניין אישי, נורמות וערכים, נוטלים חלק בהבניה של תופעות חברתיות (שקדי, 2003).

הנחות יסוד אלה, הן ביחס לאופי המציאות ולדרך חקירתה והן ביחס לדרך בה נתפסים החוקרים והיחסים בינם לבין לנושא/נשוא-המחקר, עולות בקנה אחד עם הנחות יסוד של התיאוריה ההומו לסבית והתיאוריה הפמיניסטית, המשמשות מסגרת תיאורטית למחקרי. התיאוריה הפמיניסטית והתיאוריה ההומו לסבית (שאחד ממקורותיה האינטלקטואליים הינה התיאוריה הפמיניסטית), מייצגות ומנכיחות חוויית חיים ייחודיות של קבוצות מדוכאות, כאשר הידע מיוצר ונבחן על בסיס עמדת סובייקט מסוימת. חשיפת המבנים החברתיים ותרבותיים (כגון: גבר/אישה, הטרוסקסואליות/הומוסקסואליות), והערעור על טבעיותם, הם עקרונות מנחים של תיאוריות קוויריות ופמיניסטיות כאחת (קידר, זיו, קנר, 2003). היידע המחקרי בתחום הלימודים ההומו לסביים לא מובא ע"י חוקרים "אובייקטיביים" הנחשבים כמומחים בתחומם אלא, מיוצר ועולה מתוך חוויית החיים ההומו לסבית ומשקף אותה (קידר, זיו, קנר, 2003). נראה כי בעשור האחרון, קיימת פריחה של מחקרים העוסקים בנושאים ייחודיים לקהילה הלהט"בית שנכתבים ע"י חוקרים וחוקרות, החוקרים/ות וכותבים/ות את סיפור חייהם.

המחקר האיכותני, מהווה גג למספר שיטות מחקר מרכזיות המחזיקות במשותף בעמדה פרשנית והתנגדות לאובייקטיביזם, אך שונות זו מזו הן בעמדות הפילוסופיות הספציפיות אותן הן מאמצות, בשאלות אותן הן מעלות לחקירה, בכלי המחקר, בשיטות לניתוח נתונים ובדגשים האתיים (קסן, קרומר-נבו, 2010). הספרות המקצועית, מציעה לבחור את שיטת המחקר המתאימה לי כחוקרת ולנושא מחקרי תוך התייחסות למספר מרכיבים כמו: מטרת המחקר, שאלות המחקר, התיאוריות המלוות את מחקר, אופי הנתונים ועמדת האתית כחוקרת (קסן, קרומר-נבו, 2010). לפיכך בחירתי במחקר הנרטיבי, כשיטת המחקר של עבודת תזה זו מבוססת על התייחסותי המובאת להלן למרכיבים אלה.

נשים שהיו נשואות ובחרו לחיות כלסביות, הן ציבור דומם וכמעט חסר היסטוריה מתועדת בחברה הישראלית בפרט (פרסר, 2005), ובספרות האקדמית בכלל (Larson, 2006), זאת על אף נתונים מחקריים, המעידים ששליש מהנשים הלסביות היו נשואות (Larson, 2006; מזרחי, 1999).

מחקר זה ביקש להציע לקבוצה שקופה זו של נשים, המערערת בעצם המעבר על מבנים תרבותיים משמעותיים ביותר על פרדיגמות ותיאוריות, מקום של נוכחות הן בחברה הישראלית, הן בשיח האקדמי, והן בתרבות הלסבית.

הגישה הנרטיבית מייחסת חשיבות רבה להשמעת קולו של המספר. השמעת הקול הינה אקט של 'סוכנות שינוי' (agency), המאפשר לפרט להתייחס למציאות חייו, לא רק ממקום שמוסר מידע אלא יש באפשרותו לטעון, לערער, ולשאל שאלות על אותה מציאות (תובל-משיח, ספקטור-מרזל, 2010; Chase, 2005). חוקרות פמיניסטיות, מרבות להשתמש בגישה זו המאפשרת לקבוצות מושתקות ומודרות, הזדמנות משמעותית להשמיע את סיפורן ולתת ביטוי חברתי, תרבותי ופוליטי לנרטיבים שלהן (ליבליך, 2003; קרומר-נבו, 2006; Gilligan 1982).

באמצעות מחקר זה, ביקשתי ללמוד על "העצמי" ועל תהליכי הזהות של נשים, שביצעו מעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלי לסגנון חיים לסבי. רציתי לבדוק, באיזה מידה השפיע המעבר על תפיסתן העצמית, על מערכות יחסיהן הבינאישיות ועל הקשר שלהן עם סביבתן.

הגישה הנרטיבית, יוצאת מנקודת הנחה תיאורטית כי הנרטיב מבטא ובה בעת מכונן את זהות המספר (ספקטור-מרזל, 2010; McAdames, 1988). הסיפורים אינם אוסף מקרי של עובדות, חוויות ואירועים, אלא הם אמירות המאפשרות ללמוד על הדרך בה האדם תופס את עצמו ואת העולם הסובב אותו (ספקטור-מרזל, 2010). העלילה הסיפורית מאפשרת לאדם לחבר בין מרכיבי זהות מורכבים ולעיתים סותרים (Polkinghorne, 1988).

מחקר זה בוחן חוויה של מעבר ותנועה ממצאות חיים הטרו- נורמטיבית לסגנון חיים לסבי. המבנה הסיפורי מזמין התייחסות לכלל מימדי הזמן: לנסיבות החיים טרום המעבר, למציאות העכשווית, ולעתיד הקרוב והרחוק. מכיוון שכך הסיפור מאפשר ללמוד על המשמעות שמייחס האדם לשינויים שחלו בחייו וכיצד הוא חווה בהווה שינויים אלה (ספקטור-מרזל, 2010). סיפור המעבר לסגנון חיים לסבי, מקפל בתוכו את עברן של הנשים, החל משנות ילדותן, נעוריהן ובגרותן עד למעבר. המבנה הסיפורי, מזמין התייחסות לשאלות וסוגיות כגון: שאלת הנדליות המינית של נשים,

באמצעות בחינת קיומם או אי קיומם של רמזים של משיכה מינית לנשים בעברן של משתתפות המחקר. בנוסף באמצעות המבנה הסיפורי ניתן לבחון את כל אותם תהליכים תוך אישיים ובינאישיים המלווים את תהליך המעבר ואת החיים לאחר המעבר.

2. מערך המחקר

א. תהליך איתור המשתתפות-תהליך איתור המשתתפות נעשה במספר דרכים : באמצעות פרסום מודעה (נספח מספר 1), בפורומים של הקהילה (פורום. Girtalk, פורטל האינטרנט GoGay , פורום דתיות גאות). בנוסף, פניתי למספר ידידות מהקהילה ששתיים מהן חוקרות באקדמיה, וביקשתי שישלחו את המודעה, תוך פנייה אישית לנשים הנמצאות ברשימת אנשי הקשר שלהן, ועונות על הקריטריונים שהצגתי במודעה. הנשים התבקשו ליצור עמי קשר באמצעות כתובת המייל או מספר טלפון נייד שפרסמתי במודעה. 11 נשים יצרו עמי קשר במייל . פרט לשתיים תשע התאימו לקריטריונים שהגדרתי : מעל גיל 35, היו נשואות בעבר, עשו את המעבר לאחר גיל 30.

מתוך קבוצה זו של תשע נשים שפנו, ראייתי חמש נשים (ללא שום תהליך בחירה מכוון, פרט לעובדה שניתן היה לקבוע מועד מתאים לראיון של שעתיים לפחות) .

בתום חמשת הראיונות הראשונים, חשתי חוסר נחת מהעובדה שארבע מבין חמש הנשים באות מרקע סוציו אקונומי דומה, בעלות השכלה דומה וגיל דומה, ויותר מכך מאפיינים אלה דומים למאפייני האישיים. הספרות המקצועית, העוסקת במאפייני המדגם האיכותני מדגישה ייצוגיות קונספטואלית (איכותנית) ולא סטטיסטית (כמותית), של מרכיבי התופעה הנחקרת, לצורך הבנה מלאה ומקיפה (Creswell, 1998; Padgett, 1998). דגימת המשתתפים, נעשית בצורה מכוונת מתוך מטרה לבחור במשתתפים שמייצגים בצורה המלאה ביותר את התופעה הנחקרת, אנשים בעלי התנסות בלתי אמצעית (Streubert-Speziale, 2003) בתופעה הנחקרת, המסוגלים לתאר אותה בצורה מקיפה רגישה ועשירה (Streubert, 1999b, Mason, 1996). לצד זה, מתקיימת הדרישה לייצג בצורה המיטבית את מגוון השוניות המכסימלי (maximum variation) של התופעה הנחקרת (Guba & Lincoln, 1989).

לאור זאת, החלטתי לא לראיין את ארבע הנשים הנוספות שפנו אליי, ולנסות לחפש נשים בעלות אפיונים השונים מאלה של ארבע הנשים שראיינתי. ראייתי שלוש נשים נוספות, בסה"כ כלל המדגם שמונה נשים. אל שלוש המשתתפות האחרות הגעתי בשתי דרכים : האחת באמצעות שיטת "כדור השלג" בה משתתפת במחקר הנוכחי היוותה מקור מידע והפנתה אותי למרואינת נוספת (נחמיאס ונחמיאס, 1992), השנייה באמצעות אתר הכרויות לנשים (Shedate) .

כפי שציינתי שמונה נשים לקחו חלק במחקר הנוכחי. קיימות בספרות המקצועית מספר התייחסויות, לעיתים סותרות לסוגיית גודל המדגם במחקר איכותני. אחד העקרונות ביחס לקביעת גודלו של המדגם הוא הרוויה התיאורטית (theoretical saturation) (Glaser & Strauss, 1967). על פי עקרון זה, איסוף חומר למחקר צריך להסתיים בשלב בו לא נחשף מידע חדש על התופעה, והחוקר מקבל אישור ואימות של מידע קיים (Streubert-Speziale, 2003). מאידך טוענת מורס (Morse, 1994), כי עקרון הרוויה הינו מיתוס, מכיוון שבכל נקודת זמן לעולם יהיה ניתן להפיק ולקבל מידע חדש ממשתתפים אחרים. בספרות המקצועית העוסקת במחקר איכותני קיימת המלצה למספר משתתפים הנע בין שמונה לעשרים מרואיינים (Hill, Thompson & Willaims, 1997; Lincoln & Guba, 1985). מכיוון שמחקר איכותני, מתאר את הממצאים כמאפיינים את האוכלוסייה שהשתתפה במחקר ואינו שואף להכללה מעבר לאוכלוסיית המחקר (Patton, 1990), אזי כפי שכבר ציינתי אין משמעות לייצוגיות כמותית. אם כך, מדגם בן שמונה מרואיינות בעלות מאפיינים מגוונים עומד בקריטריון המספרי, ובעקרון הייצוגיות הקונספטואלית.

ב.אפיוני משתתפות המחקר – הטבלא, הבאה מציגה מספר נתונים דמוגרפיים ונתונים רלוונטיים נוספים לנושא המחקר, הנכונים לזמן קיום הראיון.

שם	גיל	מגורים	ילידת הארץ	דתייה חילונית	השכלה	עבודה	קשר זוגי	מספר ילדים	מספר שנות נישואים	גיל המעבר
יפעת	47	ישוב קטן	כן	חילונית	אקדמאית	עצמאית	יש	2	10	41
סוזן	49	עיר בנונית	כן	חילונית	אקדמאית	הוראה	יש	2	15	43
נורית	42	עיר קטנה	כן	חילונית	אקדמאית	עצמאית בתחום העסקי	יש	3	12	40
תרצה	43	עיר גדולה	כן	דתייה	אקדמאית	עו"ס	אין	1	7	42
נרית	46	עיר גדולה	כן	חילונית	אקדמאית	ניהול	אין	2	15	40
רות	64	עיר גדולה	לא	חילונית	אקדמאית	תחום טיפולי	יש	4 ו-2 נכדים	15	61

38	13	2	יש	עצמאית בתחום העסקי	אקדמאית	דתייה	לא	עיר בינונית	40	שירה
35	12	3	יש	לא עובדת	תיכונית	חילונית	כן	עיר גדולה	43	דינה

ג. הראיון

כלי המחקר - איסוף הנתונים התבצע באמצעות ראיון נרטיבי, ראיון שבו הפרט המרואיין הוא שמבנה את תעודת הזהות הנרטיבית ובוחר היכן לשים את הדגשים (Sarabin, 1986).

הראיון נפתח בשאלה כללית: "ספרי לי את סיפור המעבר, מחיים כאישה נשואה לחיים כאישה לסבית". סיפור החיים התחיל מנקודת זמן מסוימת, בה בחרה כל משתתפת להתחיל. חלקן התחילו את הסיפור בילדותן, אחרות בהתבגרותן או בבגרותן המוקדמת, אף אחד מהסיפורים לא נפתח בסיפור המעבר עצמו. לאחר שהמרואינת סיימה את סיפורה, חידדתי נושאים שעלו מתוך הסיפור והוספתי לשאול שאלות אותן הכנתי מראש הקשורות לנושא המחקר. שאלות אלו נשאלו, רק כאשר הן לא קיבלו התייחסות בסיפור החיים. (נספח 3: מבנה הראיון).

ניהול הראיון – מיקום הראיון ומועדו נקבעו בהתאם לבקשתן של המשתתפות, בכדי לאפשר תנאים שיובילו להשגת מידע מלא ומקיף (Smith, 1995)

3. ניתוח הנתונים

קיימות מגוון שיטות לניתוח נתונים איכותניים, השונות זו מזו בהתאם למסורות ולזרמים הקיימים במחקר האיכותני, אך ניתן למצוא בכל השיטות תחנות משותפות בתהליך הניתוח (קסן, קרומר-נבו, 2010). קסן וקרומר נבו, מציעות תרשים זרימה בן שבעה שלבים המאפשר לחוקרים להשתמש בו בשתי צורות. בדרך הראשונה, ניתן להשתמש באחת או בכמה תחנות בסדר המתאים לחוקר. בדרך השנייה, ניתן להשתמש בתרשים הזרימה בהתאם לסדר המוצע, ובכל שלב יכול החוקר להחליט האם הוא עוצר, ממשיך, מדלג על שלבים או נצמד לסדר השלבים.

שלב ראשון - קריאה ההוליסטית לצורך הכרות מעמיקה עם הנתונים

בשלב זה, קראתי את הראיונות בשלמותם מספר פעמים, מתוך מטרה להגיע להכרות מעמיקה עמם ולהעריך את הפוטנציאל הטמון בהם. זוהי קריאה אקטיבית ואנליטית מתוך

מטרה להגיע אל התוכן הסמוי והגלוי המצוי בחומרים (שקדי, 2003). קריאת הראיונות מספר פעמים, ביססה את התחושה שישנם נושאים החוזרים ועולים בכל הראיונות. הבנה ראשונית זו שניתן למצוא תמות משותפות, הובילה אותי להחלטה, לפרק את כל הסיפורים לחלקים באמצעות גילוי התמות והקטגוריות, ומכאן שיחידת הניתוח היא המדגם כולו (בר-און, שיינברג-טז בתוך : קסן, קרומר-נבו, 2010).

שלב שבירת הנתונים

ליבליך, תובל-משיח וזילבר (2010), מציגות מודל מרובע, המציע הסתכלות שונה בחומרי הסיפור בהתאם לשני מימדים עיקריים: התייחסות לסיפור השלם לעומת פירוקו לחלקים והתמקדות בתוכן הסיפור לעומת צורת הסיפור. כאשר מצרפים את שני המימדים, נוצרת מטריצה בת ארבע תאים, כאשר כל תא מציע דרך אחרת לקרוא ולנתח את חומרי הסיפור. דהיינו: 1. גישה תכנית לשלם 2. גישה תכנית לחלקים 3. גישה צורנית לשלם 4. גישה צורנית לחלקים. בקטבים, מצויות שיטות הניתוח "הטהורות", אך בפועל שיטות הניתוח אינן טהורות והן מייצגות תערובות שונות של היסודות. בהמשך למודל בחרתי לפרק את הנתונים תוך התמקדות בתוכן ובצורה של חלקים שונים בראיונות.

תהליך פרוק הנתונים נעשה באופן אינדוקטיבי בהתאם לגישת "התיאוריה המעוגנת בשדה" (Glase & Strauss, 1967; Strauss & Corbin, 1990). נגשתי אל החומרים ללא הבניות תיאורטיות, אלא באופן "עיוור" ותוך תהליך הקריאה של הטקסט חיפשתי את הנושאים הבאים לידי ביטוי בטקסט.

זיהוי יחידות המשמעות נעשה באמצעות, בחינה מדוקדקת של משפטים ופסקאות תוך חיפוש הרעיון המרכזי המובע בפסקה או במשפט (שקדי, 2003). מהלך זה, כרוך בסדיקה ופרוק של הטקסטים (Strauss, 1987), ועריכת ניתוח תוך-מקרי (Patton, 1990). לדוגמא: יחידת המשמעות שזוהתה "הרצח בבר נוער – ניפוץ בועת החיים" דומה אך אינה זהה ליחידת משמעות שאותרה בראיון אחר: "הרצח בבר נוער- הגברת ההזדהות עם הקהילה".

לאחר שהשלמתי את רשימת יחידות המשמעות, השתמשתי ב'קידוד פתוח' (open coding) (Strauss & Crobin, 1990), כדי למצוא קשרים אפשריים בין יחידות המשמעות. בתהליך זה המתבצע עבור כל ראיון בנפרד, נעשית השוואה בין יחידות המשמעות, ופיתוחן להמשגות ולקטגוריות אנליטיות חדשות (LeCompte & Preissle, 1994), ברמת המשגה והפשטה גבוהה יותר, לעומת זיהוי יחידות המשמעות עצמן. לדוגמא יחידות משמעות שעסקו ברגשות אשם, כעס, פחד וכאב ביחס לילדים, קובצו לקטגוריה שנקראה: "התמודדות עם רגשות לא מקובלים".

בשלב זה של יצירת קטגוריות והמשגות מתפתחת הפרשנות. הקטגוריות משמשות כמבנה מושגי לתפישות הראשוניות של החוקר לגבי הקשרים ביניהן ובינן לנתונים (שקדי, 2003). בשלב זה, התמקדתי גם ברמה הצורנית תוך התייחסות ל: מבנה העלילה, מימד הזמן, מידת מורכבות והקוהרנטיות, המטפורות, שימוש בפעלים סבילים או פעילים, שימוש בגוף ראשון שני או שלישי, שימוש ביחיד או רבים, שימוש במילים קוגניטיביות או רגשיות ועוד (ליבליך, תובל-משיח וזילבר, 2010). התבוננות זו, הניבה פרשנות נוספת מעבר למסרים הגלויים שזיהיתי ברמת ניתוח התוכן. לדוגמא: באמצעות המטפורות ומידת השימוש במילים המבטאות חשיבה, לעומת מילים המבטאות, רגש הבחנתי בשני סגנונות מרכזיים של "המעבר": מעבר שעיקרו רגשי לעומת מעבר שהינו תוצר של חשיבה וקבלת החלטות (ראו פרק הדין).

בנוסף, בשלושה ראיונות בחרתי לעבוד ע"פ מודל מנגנוני הברירה שפתחה ספקטור-מרזל (2010), המתייחס לחלקיו הגלויים הסמויים של הטקסט, בניסיון להבין מהי הטענה או המסר אותו ניסו המרואיינות להעביר באמצעות הסיפור הספציפי אותו ספרו. גם ניתוח זה חיזק את ההבחנה בין סגנונות המעבר השונים עליהם ארחיב בדיון. האינטגרציה בין אסטרטגיות הניתוח מבוססת על הבנת החשיבות של שילוב אופני ניתוח שונים לניתוח נרטיבים. שילוב זה מאפשר הבנה עמוקה יותר של שכבות המשמעות המצויות בטקסט הנרטיבי (לויצקי, 2010 בתוך: קסן, קרומר-נבו, 2010).

שלב ההבניה מחדש ו/או המשגה תיאורטית –

שלב זה מטרתו, למקד את הקטגוריות ואת הנתונים המשויכים אליהם בכדי להגיע להסבר קוהרנטי סביב מספר קטגוריות ממוקדות או תמות ליבה (ליבליך, תובל-משיח וזילבר 2010). כל קטגוריה ממוקדת, קושרת יחד קטגוריות רלוונטיות בניסיון להציע תיאור של התופעה הנחקרת. לדוגמא כל הקטגוריות שעסקו בחיי הנשים טרום נישואיהן ובמהלך נישואיהן, קובצו לקטגורית על – תהליכי סוציאליזציה.

ישנה חשיבות לכך שהקטגוריות הממוקדות שנבחרו, יתבססו על היכרות עמוקה עם הנתונים לאחר בחינה אנליטית ושיטתית של החומר הנרטיבי. הקטגוריה הממוקדת שהינה הקטגוריה הגבוהה ביותר מחולקת לקטגוריות מרכזיות שאף הן מהוות קטגוריות ממוקדות. כל קטגוריה מרכזית מחולקת לתת קטגוריות המתחלקות לתת תת קטגוריות המהוות את קטגוריות התוכן (שקדי, 2010 בתוך: קסן, קרומר-נבו, 2010). לדוגמא: הקטגוריה הממוקדת, "חווית הפרידה מחיים הטרוסקסואלים באמצע החיים", מחולקת לשתי קטגוריות מרכזיות או תמות משנה: "חווית המעבר-היבטים תוך אישיים", "חווית המעבר"-היבטים בינאישיים. באמצעות חלוקה זו, נעשתה הבחנה בין תהליכים המתרחשים בעולמן הפנימי של הנשים, ובין תהליכים בינאישיים, המתרחשים לאחר העיבוד התוך אישי וכוללים תהליכים

הקשורים במגע הבינאישי של הנשים עם העולם. שתי הקטגוריות הנ"ל, מורכבות ממספר קטגוריות תוכן. "חווית המעבר-היבטים תוך אישיים, כוללת שלוש תת קטגוריות: "נסיבות ואירועים", "רמזים בעבר", "משיכה וחיפוש סקס לסבי". הקטגוריה, "חווית המעבר-היבטים בינאישיים, כוללת שש תת קטגוריות: "הכנה ליציאה", "חווית היציאה", "תגובות העולם ליציאה", "היציאה מהארון לבני המשפחה", "חווית הארון-המתח בין פרטיות ללגיטימיות" ו"תהליך החשיפה לקהילה ולתרבות הלסבית"

הקטגוריות הממקדות, מתעצבות בתהליך של 'השוואה מתמדת' (Strauss & Corbin, 1990), לצורך שמירה על ההומוגניות קרי, מידת הגיבוש הפנימי בתוך התמה וההטרואגניות שלהן קרי, מידת ההבחנה הבין-קטגורית (Lincoln & Guba, 1985). החלוקה לתתי-קטגוריות, אפשרה לשמור על ההומוגניות הפנימית מחד ומאידך, אפשרה לבחון את מידת ההטרואגניות הבין-קטגורית. במהלך תהליך זה נוספו וירדו קטגוריות וחלו שינויים במבנה הפנימי של הקטגוריות המרכזיות ותת הקטגוריות. בסיומו של שלב זה התקבל מערך קטגוריות היררכי, שהיווה בסיס לניתוח התיאורטי. המבנה היררכי מכיל ארבע רמות: 16 קטגוריות מסדר ראשון, קובצו ל 5 קטגוריות מסדר שני: "תהליכי סוציאליזציה", "חווית המעבר-היבטים תוך אישיים", "חווית המעבר- היבטים בינאישיים", "שינויים והתפתחויות בתפיסת העצמי ובתפיסת הזרות המינית", "שינויים בקשרים ותפקידים". חמש קטגוריות אלה, קובצו לשלוש קטגוריות מסדר שלישי: "חיים הטרוסקסואלים", "חווית הפרידה מחיים הטרוסקסואלים", "החיים אחרי המעבר-שינויים תוך אישיים ובינאישיים". שלושת הקטגוריות משקפות את האיכות הכוללת של חווית עזיבת החיים ההטרוסקסואלים באמצע החיים, לפני בזמן ואחרי המעבר. שתי הקטגוריות: "חווית הפרידה מחיים הטרוסקסואלים", "החיים אחרי המעבר-שינויים תוך אישיים ובינאישיים", משקפות שינויים בעצמי ובזרות אל מול השינויים בקשרים ותפקידים בעקבות המעבר. שינויים ותמורות, הינם הליבה של קטגוריית הגרעין: "מעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסביים-שינויים ותמורות תוך אישיים ובינאישיים", המקבצת בתוכה את כלל הקטגוריות.

שלב הניתוח התיאורטי משמעו תרגום הקטגוריות למונחים תיאורטיים באמצעות זיהוי התכונות של כל הקטגוריות וזיהוי הקשרים ביניהן תוך מציאת הסברים תיאורטיים ליחסים שבין הקטגוריות. הקטגוריות מקודדות על צירי התייחסות (axial coding) (Strauss, 1987), תוך זיהוי קשרים ביניהן כך שנוצר ארגון מושגי מחדש (conceptual re-ordering) של התמות (Tesch, 1990), המספק תיאור מבני (structural description) של החוויה (כיצד התרחש) (Atkinson, 1992).

שלב הכתיבה

הכתיבה, הינה חלק מתהליך הניתוח וממשיכה לשקף את אופיו הנרטיבי של המחקר. הצגת הממצאים והדיון, אשר נכתבים ברוח "התיאוריה המעוגנת בנרטיבים", אמורים להציג תמונה נרטיבית לצד הסברים תיאורטיים, תוך החלטה על השילוב והאיזון שבין תפיסות תיאורטיות והנרטיבים של משתתפות המחקר (שקדי, 2010 בתוך : קסן , קרומר-נבו , 2010). למרות שבחרתי לכתוב את פרק הדיון בהתאם לקטגוריות התיאורטיות החלטתי לתת מקום נרחב לסיפוריהן של המשתתפות, להרבות בציטוטים מדבריהן, לצד תרגום התופעות לשפה תיאורטית. למעשה פרק הצגת ממצאי המחקר, מורכב משתי רמות : הרמה הראשונה, הינה תיאור נרטיבי של חוויית המעבר ואילו הרמה השנייה הינה, תרגום של התופעות לשפה תיאורטית אקדמית, תוך שימוש בלשון אקדמית, הפניות ביבליוגרפיות ושימוש בספרות מחקרית רלוונטית.

בשלב זה של כתיבת הממצאים המעובדים החלטתי, מהם הציטוטים, 'קולם של משתתפי המחקר' (Creswell, 1998), בהם אשתמש להמחשת מהות החוויה ומשמעותה (Patton, 1980). הציטוטים, משרטטים תמונה אותנטית של התופעה כפי שהוצגה על-ידי המשתתפים, משום שהם "מעבירים את הפחד, את הכעס, את התסכול, את השמחה ואת ההנאה של האדם ומכילים משמעויות שטחיות ועמוקות אודות חייו" (Fetterman, 1989, p.115). אלפרט, (2011), מציעה לבחור את הציטוטים בקפידה ולהעדיף את אלה שיש בהם: "אמירה בשפה ציורית ועסיסית, התרחשות דינמית, דבר חוכמה ושימוש בדימויים ובמטפורות היכולים להמחיש לקורא את הטענה שהמחבר מבקש לבסס" (אלפרט, 2011, עמוד 145). פאטון, (Patton, 1980), מצביע על חשיבות השימוש בציטוטים מדויקים, המבטאים את נקודת המבט של המשתתפות, להמחשת עומק החוויה. הציטוטים אמורים לספק עושר לתיאור, (Denzin, 1989) ולתמוך בהמשגת הקטגוריאלית (Riessman, 1993). בנוסף, הציטוטים מאפשרים לבחון את אמינות הניתוח והממצאים. לאורך תהליך הכתיבה, בחנתי שוב ושוב את המבנה הקטגוריאלי, ולעיתים ערכתי שינויים הן בבחירת הציטוטים והן בהחלטה אילו תתי קטגוריות ברצוני להדגיש.

ניתוח הנתונים והצגת הממצאים

הציטוטים מהראיונות הושמטו כדי לשמור על פרטיותן של משתתפות המחקר.

ממצאי הניתוח המוצגים להלן מחולקים לארבע רמות של קטגוריות כאשר קטגוריית הגרעין הינה: "מעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסביים-שינויים ותמורות תוך אישיים

ובינאישיים". קטגוריה זו מקבצת בתוכה שלוש קטגוריות מסדר שלישי: "חיים הטרנסקסואלים", "חווית הפרידה מחיים הטרנסקסואלים", "החיים אחרי המעבר-שינויים תוך אישיים ובינאישיים". הקטגוריה: "חיים הטרנסקסואלים", מכילה בתוכה את הקטגוריה מסדר שני, "תהליכי סוציאליזציה". הקטגוריות מסדר שני: "חווית המעבר-היבטים תוך אישיים", "חווית המעבר- היבטים בינאישיים" מרכיבים את הקטגוריה: "חווית הפרידה מחיים הטרנסקסואלים". ושתי הקטגוריות מסדר שני: "שינויים והתפתחויות בתפיסת העצמי ובתפיסת הזהות המינית", "שינויים בקשרים ותפקידים", מרכיבים את הקטגוריה: "החיים אחרי המעבר-שינויים תוך אישיים ובינאישיים". הקטגוריה: "תהליכי סוציאליזציה", מכילה בתוכה שלוש קטגוריות מסדר ראשון: "ערכים, ערכי מוסר ואמונות דתיות", "ללא ניסיון קודם", "חיי הנישואים". הקטגוריה: "חווית המעבר-היבטים תוך אישיים", מכילה בתוכה שלוש קטגוריות מסדר ראשון: "נסיבות ואירועים", "משיכה חיפוש וסקס לסבי", "רמזים בעבר". הקטגוריה, "חווית המעבר- היבטים בינאישיים", מכילה בתוכה שש קטגוריות מסדר ראשון: "הכנה ליציאה", "חווית היציאה", "תגובות העולם ליציאה", "היציאה מהארון לבני המשפחה", "חווית הארון-המתח בין פרטיות לגיטימיות" ו"תהליך החשיפה לקהילה ולתרבות הלסבית". הקטגוריה: "שינויים והתפתחויות בתפיסת העצמי ובתפיסת הזהות המינית", מכילה שתי קטגוריות מסדר ראשון: "שינויים בעצמי", "הדיאלוג עם שאלות של זהות מינית". הקטגוריה: "שינויים בקשרים ותפקידים", מכילה שתי קטגוריות מסדר ראשון: "זוגיות חד מינית". "אתגרי האימהות".

א.תהליכי סוציאליזציה

קטגוריה זו עוסקת בכוחות ובדמויות שעיצבו את זהותן החברתית של המשתתפות כנשים הטרנסקסואליות. הקטגוריה מורכבת משלוש תת קטגוריות : 1. ערכים, ערכי מוסר, אמונות דתיות 2. ללא ניסיון קודם 3. נישואים- תת קטגוריה זו מורכבת משלושה תחומים: ציפיות מהנישואים, בחינת חיי הנישואים ומין הטרנסקסואלי. הקטגוריה סוציאליזציה ממחישה את תפאורת הרקע ההטרנסקסואלית בתוכה חיו ופעלו הנשים במחקר עד למעבר.

א.1. ערכים, ערכי מוסר ואמונות דתיות

הרקע המשפחתי של הנשים במחקר שונה, עשיר ומגוון ומשקף את כור ההיתוך של החברה הישראלית. שתי נשים גדלו במשפחות מסורתיות שהחזיקו בערכים אחידים, מקודשים ללא סובלנות כלפי שונות וחריגות עם קונפורמיות רבה למסורת לדת. היתר גדלו במשפחות מודרניות שהחזיקו בערכים מגוונים ולרוב חילוניים. ולמרות שרק שתיים מהנשים גדלו במשפחות בהן חוסר הסבלנות כלפי שונות וחריגות נכחו בחייהן בצורה פעילה, רוב

הנשים במחקר חונכו על ברכי ערכים מסורתיים ושמרניים הן ביחס לתפקידיהן המגדריים והן בעמדותיהם כלפי שונות וחריגות .

נראה כי האופציה הלסבית, עבור כל משתתפות המחקר וגם עבור נשים שלא גדלו במשפחות מסורתיות, לא יכלה להתקיים גם כאשר חוו משיכה מוקדמת לנשים בצעירותן. מרחב החיים בו גדלו הנשים ראה בזהות חד מינית, זהות סוטה חברתית ומוסרית. במציאות זו לא הייתה כל אפשרות לקיים דיאלוג פנימי וחיצוני עם האפשרות לבחור בסגנון חיים שאינו הטרוסקסואלי. בחירה בחיים לסביים משמעה, קריאת תגר על ערכים מקובלים, אובדן זכויות הטרוסקסואליות ובמקרים מסוימים בחירה בחיים "מחוץ לגדר", חיים הכרוכים בנידוי והתרחקות ממשפחת המוצא ומהעולם ההטרו- נורמטיבי.

א.2. ללא ניסיון קודם

למרות שמחצית מהנשים נחשפו לחברים או בני משפחה הומוסקסואלים, אף אחת מהן לא גדלה עם הבנה והכרות אמיתית עם הזהות והתרבות ההומו-לסבית . נראה כי רק לאחר המוכנות להכיר בבגרותן במשיכה לנשים, הן מתחילות לגלות עניין מעמיק יותר בחוויית הזהות הייחודית של הומוסקסואלים במרחב חייהם.

שיח חופשי במסגרת משפחתית, על מיניות בכלל ועל מיניות הומוסקסואליות בפרט, כמעט ולא התקיים. מרבית הנשים במחקר גדלו בבתים בהם הושתק נושא ההומוסקסואליות, גם במשפחות שאופיינו כליברליות. למרות שלא נשמעו מסרים והתייחסויות ישירות לנושא, נראה היה שהשתיקה הרועמת, לצד מסרים בלתי מילוליים וסמויים ביחס להומוסקסואליות נכחו בחייהן. אצל הנשים שגדלו במשפחות המאופיינות בדפוס מסורתי שמרני או בבית דתי נכחה ההומופוביה באופן גלוי בחייהן. גם כאשר הנשים מסתכלות לאחור על ילדותן המאוחרת והתבגרותן ומוצאות רמזים לחוויות של משיכה לנשים, לא היה להן עם מי לדבר, לא היה שום מודל במרחב חייהן לקשר זוגי בין שתי נשים, לא הייתה כל נגישות לעולם הזר והאחר . המסלול היה ברור והוביל למקום אחד בלבד – נישואים לגבר והקמת משפחה .

א.3. נישואים

ע"פ נתונים דמוגרפים ישראל נחשבת, למדינה "משפחתית" יותר מארצות המערב וממזרח אירופה – שיעור הילודה גבוה יחסית, שיעור הגרושים נמוך יחסית ומספר הלידות מחוץ לנישואים מועט יותר (פרץ וכץ, 1991). אומנם בעשורים האחרונים מסתמנת שחיקה בדפוסים המשפחתיים וחלו תמורות, לא דרמטיות אך עקביות למדי. גיל הנישואים עלה, קיימת עלייה משמעותית במספר המשפחות החד הוריות, במספר הגרושים, באחוז

הנישואים השניים ובאחוז הזוגות החיים יחד ללא נישואים. סגנונות חיים חדשים ודפוסי משפחה שונים תופסים את מקומם לצד הדגם המסורתי (שרליון, כץ ולביא, 1992; כץ ופרס, 1996). הנשים במחקר גדלו בחברה בה ערך המשפחתיות תופס מקום מרכזי, רובן נישאו לפני שני עשורים או יותר וככל הנראה, בדומה לכל הנשים בנות דורן הן האמינו במרכזיות של התא המשפחתי כצורת חיים נכונה ויחידה. מאידך ניתן לראות כי השחיקה בדפוסים המשפחתיים לא פסחה עליהן.

תת קטגוריה זו, זו מורכבת משלוש תמות: 1. ציפיות מהנישואים- מדוע התחתנו. 2. בבחינת חיי הנישואים-הסתכלות רפלקטיבית על חיי הנישואים, מה הן קיבלו ומה היה חסר. 3. מין הטרוסקסואלי- בחינת חיי המין הטרוסקסואלי לפני הנישואים, במהלך הנישואים ולאחר הגירושין.

סיכום

חלק מהנשים במחקר נישאו מאהבה, לאחר שקיימו מערכת יחסים ארוכה עם בני זוגן. האחרות, בעיקר אלה שזכרו את עצמן נמשכות לנשים עוד בנעוריהן, נישאו לחבר הראשון שהיה בעל מאפיינים "נשיים", לאחר פרק זמן קצר של קשר. למרות שמשיכתן לנשים נכחה בחייהן לפני שנישאו, לא הייתה להן למעשה כל אפשרות בחירה. כול הנשים קיוו למצוא את עצמן נשואות לעולם ולזכות בביטחון כלכלי ורגשי, להקים משפחה ולחיות באושר. חיי הנישואים העניקו לנשים מספר הטבות: הביטחון הכלכלי אפשר לחלקן, הזדמנות ללמוד לתארים מתקדמים, למרות שרובן נדרשו להחזיק בקריירה כפולה ולעבוד מחוץ לבית. הביטחון הרגשי כנשים נשואות, אפשר להן ליהנות משותף "לגיטימי" לחיים, הקמת משפחה נורמטיבית והכרה חברתית במעמדן כנשים נשואות. חלק מהנשים נהנו מין הטרוסקסואלי ולעומתן, אצל הנשים שמשיכתן לנשים נכחה לאורך נישואיהן, חיי המין לוו בקשיים. חיי הנישואים של כולן הסתיימו בגירושים, כאשר מחציתן התגרשו על רקע קשיים זוגיים שכיחים כמו: שחיקה וקשיי תקשורת, האחרות התגרשו על רקע רצון לממש את משיכתן לנשים. מבטן של קבוצת הנשים הזו על חיי הנישואים, מלווה בתחושות של אשמה, חרטה וכאב.

להיפרד מחיים ההטרוסקסואלים באמצע החיים

עזיבת ההטרוסקסואליות – חוויות המעבר היבטים תוך אישיים ובינאישיים

הקטגוריה העוסקת בעזיבת ההטרוסקסואליות מחולקת לשתי קטגוריות משנה: "חוויות המעבר-היבטים תוך אישיים", "חוויות המעבר"-היבטים בינאישיים. תת הקטגוריה הראשונה כוללת בתוכה את תהליכי העיבוד של אירועים, תחושות, רגשות ומחשבות המלווים את

תהליך המעבר מראשיתו: החל מנסיבות חיים המובילות לבחינה מחודשת של דפוסים ישנים, עליתן לפני השטח של תחושות משיכה מינית או רצון לקשר אינטימי עם אישה, חיפוש רמזים בעבר היכולים להסביר את פשר המשיכה לנשים בשלב זה בחייהן ועד להתנהגות מינית חדשה. תת הקטגוריה השנייה מתייחסת לתהליכים החיצוניים והבינאישיים הכרוכים בחשיפת הנטייה המינית החדשה לעולם, החל מתהליך "היציאה" למעגלי הקרבה השונים ועד למפגש עם הקהילה הלסבית. שתי תתי הקטגוריות, מכסות את תהליך השינוי המרכזי – עזיבת ההטרסקסואליות באמצע החיים, החל מניצני המעבר, כאשר הנשים מתחילות לראות את עצמן משוחררות מכבלי ההתנהגות ההטרסקסואלית ומתחילות לקיים פלירט ראשוני עם בחירה מינית אחרת, עד לשלב בו הן מתחילות להתמודד עם בחירתן החדשה אל מול העולם.

גם בספרות המחקרית העוסקת בזהות חד מינית וגם בשיח הקווירי השימוש במושג "יציאה מהארון" מתייחס לשני תהליכים: פנימיים וחיצוניים. שתי ציטטות מהשיח המחקרי שיובאו להלן מדגימות את ההתייחסות הדואלית לתהליך היציאה מהארון:

coming-out consists of the ability to successfully resolve internal struggles with sexuality, leading to internally identify one's sexuality, and finally to come out, or self-disclose sexual identity (Carrion & Lock, 1997)

"coming-out [as] the socially 'visible' part of the development of the gay (identity" Vincke and Bolton's, 1994 , p. 1051).

יציאה מהארון מוגדרת במילון המונחים של חוש"ן (מרכז החינוך וההסברה ומערך ההרצאות של קהילת הלהט"ב): "מונח כללי, המשמש בהקשרים שונים לתיאור שלבים שונים בגיבוש הנטייה המינית או הזהות המגדרית של אדם מסוים, או בהתמודדות עימם: לעיתים, "יציאה מהארון" מתייחסת לכלל התהליך של גיבוש הזהות. לעיתים, "יציאה מהארון" מתארת שלב אחד בתהליך, בדרך כלל השלב שבו האדם לומד לקבל את עצמו ואת נטייתו המינית או זהותו המגדרית. במובן השלישי, ואולי הנפוץ מכולם, משמעות המונח היא הצהרה של האדם על נטייתו המינית או זהותו המגדרית בפני אדם אחר"

המשמעות הדואלית של המושג עלולה להיות מורכבת, בעיקר לנשים אשר שנים החזיקו בנטייה מינית הטרסקסואלית ובאמצע החיים הן מוצאות את עצמן נדרשות להתמודד מחדש עם סוגיות של זהות וסגנון חיים. עבור חלק מהנשים המושגים: יציאה מהארון ו"מעבר לחיים לסביים" נתפסים כמושגים זרים או לא רלוונטיים.

קטגורית המשנה העוסקת בחוויית המעבר על היבטיה התוך אישיים, מורכבת משלוש תת קטגוריות: "נסיבות ואירועים", "משיכה חיפוש וסקס לסבי", "רמזים בעבר"

ב.1. חוויית המעבר- היבטים בינאישיים

ב.1.1 נסיבות ואירועים

תת קטגוריה זו בוחנת את השפעתם של אירועי חיים, על יכולתן של הנשים להתחיל ולבחון אפשרויות חדשות בחייהן. נראה כי הגירושים מהווים אירוע מכונן עבור חמש מהנשים במחקר, שהתגרשו והמשיכו לנהל את חייהן ללא שותף לחיים.

ב.1.2. רמזים בעבר

"נראה שזה נמצא עמוק בפנים, נעול באיזה מרתף כמו חיה רדומה, אבל את המפתח איבדתי מזמן". (מתוך "הנה אני מתחילה", יהודית קציר)

מרבית הנשים במחקר ספרו על אפיזודות מעברן, הקשורות במשיכתן לנשים. סיפורן מסופר מנקודת ההווה שצובע את העבר, שמניח על העבר "שכבה נוספת של חיים" (מתוך "הנה אני מתחילה " יהודית קציר).

אחד המודלים לניתוח נרטיבי טוען שאין אפשרות לשחזר את מה שהיה באמת בעבר מכיוון שאנו מעניקים משמעויות לאירועי עבר בחיינו תמיד בדיעבד לאור תוצאותיהם, מפרספקטיבת ההווה שלנו (Polkinghorne,1988; Freeman,1993; ספקטור-מרזל, 2010). שכבת החיים הנוספת לאחר המעבר, צובעת את עברן באופן שמעניק משמעות וקוהרנטית לזהותן בהווה.

למרות שכל הנשים במחקר בחרו לספר על רמזים בעברן הקשורים במשיכה רגשית וארוטית לנשים, קיימים מספר הבדלים : ארבע הנשים שגירושיהן היו על רקע רצון לממש את משיכתן לנשים, המשיכה המינית לנשים נכחה בחייהן החל מילדותן או תחילת התבגרותן.

ב.1.3. משיכה וחיפוש וסקס לסבי

המעבר לסגנון חיים לסבי עבור ארבע מהנשים במחקר הינו תולדה של משיכה והתאהבות באישה. שלוש מבין הארבע חוו בעברן משיכה לנשים. ארבע הנשים האחרות, חיפשו באופן

אקטיבי קשר עם אישה לאחר הגירושים. חווית ההתאהבות באישה לוותה בתחושות מעורבות של התרגשות לצד פחד. חלק מהנשים היו מופתעות למצוא את עצמן מאוהבות באישה והאחרות היו מוכנות לחוויה. לנשים הפחות מופתעות, היו זיכרונות נוכחים מתקופת התבגרותן הקשורים במשיכה לנערות אחרות, או שהן זיהו במהלך חייהן כנשים בוגרות משיכה מינית לנשים. כול הנשים, שהתאהבו באישה, חוו בתחילה תחושות אמביוולנטיות. החוויה לוותה בתחילה בתחושות של בלבול, לחץ וחרדה.

סיכום- חווית המעבר תהליכים תוך- אישיים

תהליכים פנימיים תוך אישיים מתרחשים טרום המעבר, נסיבות ואירועי חיים שאינם קשורים בהכרח למיניותן של הנשים, היוו קרקע פורייה לבחינת אפשרויות חיים חדשות .

הגירושים היוו אירוע מכונן, במובן של גילוי מחדש של כוחן כנשים עצמאיות, לצד העובדה שהן החזיקו "בתעודת ביטוח, הן מימשו בחייהן את צווי החיים המקובלים.

חשיפה לתרבויות אחרות, מעברים בין ארצות, לימודים וסדנאות בהם נחשפו הנשים למפגש אינטימי עם עצמן ועם עולמות תוכן חדשים הגמישו תפיסות ונקודות מבט.

כל הנשים לנוכח התעוררות האופציה הלסבית, מתבוננות בעברן ומנסות לחפש רמזים לבחירתן החדשה.

נשים שהיו נשואות והתאהבו באישה בחרות להתגרש לרוב בצורה מהירה הכרוכה בויתורים כלכליים. הנשים הגרושות חיפשו באופן מכוון ומתוכנן, אחר קשר מיני ורגשי עם אישה.

הקשר הראשון מתואר כחוויה בעלת עוצמות רגשיות מטלטלות, הנשים האחרות שמצאו את עצמן נמשכות או מתאהבות באישה מחליטות לממש משיכה זו בפועל והנשואות מבניהן בחרות לסיים את חיי הנישואים .

המיניות הלסבית ממשיכה להיות מסופרת אל מול מיניות הטרוסקסואלית, תיאור התשוקה הלסבית נעשה תוך שימוש במושגים השייכים לעולם של ייצוגים גבריים ובמקביל, פורעת דיכטומיות של ייצוגים גבריים ונשיים. עולם של תשוקה, עונג ופורקן נוכח במלא עוצמתו לצד אינטימיות וקרבה רגשית.

ההזדהות הנשית והדמיון הנשי אינם מבטיחים בהכרח מין מספק או טוב יותר ממין הטרוסקסואלי ולעיתים אף פוגעות בתחושת הנינוחות הגופנית. המיניות הלסבית, מסיטה את המבט החברתי אל תוך חדר המיטות ומותירה תחושה של חשיפה והתערטלות כפויה .

התעוררות הלסביות באמצע החיים, מלווה במגוון תהליכים תוך אישיים קוגניטיביים ורגשיים. תהליכים אלה מאפשרים לנשים להגיע אל השלב הבא במעבר, שלב בו מעורבים תהליכים פנימיים ובינאישיים המובילים אל היציאה לאחריים ואל המפגש עם הקהילה הלסבית.

ב.2. "חווית המעבר"- היבטים בינאישיים - היציאה מהארון אל העולם ותהליך החשיפה לקהילה הלסבית.

הקטגוריה "חווית המעבר"-היבטים בינאישיים, מתייחסת לכל ההיבטים הפנימיים והחיצוניים הכרוכים בתהליך החשיפה של הנשים אל העולם – חשיפתן את עצמן כלסביות מול האחרים, והיחשפותן לקהילה הלהטב"ית. חלק גדול מהתהליכים המלווים את היציאה מהארון, משותפים לכל מי שמתמודד עם תהליך זה. קטגוריה זו תסקור את כלל התהליכים, תוך התמקדות בתהליכים הייחודיים של היציאה מהארון עבור נשים שהיו נשואות ובחרו באמצע החיים לחיות כלסביות.

המונח "יציאה מהארון" מתייחס כפי שנזכר לעיל לשני תהליכים, הראשון פנימי בעיקרו וקשור בתהליכי בנייה של זהות מינית חדשה. השני מתייחס לתהליכים המלווים את חשיפת הנטייה המינית השונה בפני מעגלים חברתיים שונים כמו משפחה, חברים, עמיתים לעבודה ומעגלים חברתיים נוספים. קטגוריה זו, מתייחסת לכל אותם תהליכים פנימיים ובינאישיים המלווים את היציאה אל העולם ובוחנת את תגובות הסביבה למהלך זה.

נשים שהיו נשואות והן אימהות נתפסות בעיני העולם כנשים הטרוסקסואליות, כל עוד הן לא משתפות את העולם בסגנון חייהן הלסביים. מכיוון שקיימת ההנחה מוקדמת שאנשים הם הטרוסקסואלים כל עוד הם לא אמרו אחרת, היציאה מהארון אינה אירוע חד פעמי. למעשה מדובר בתהליך אינסופי של יציאות מהארון, באירועי חיים שונים ואל מול אנשים שונים.

סדג'וויק, (1990), במאמרה: "האפיסטמולוגיה של הארון" טוענת כי, "לארון", או כמו שהיא מכנה זאת - משטר "הסוד הגלוי", יש תפקיד מרכזי בהבניית הזהות של ההומוסקסואל והלסבית. בנוסף לכך טוענת סדג'וויק כי משטר זה, על חוקיו הסותרים והמגבילים בכל הנוגע למונחים כגון פרטיות וחשיפה, ציבורי ופרטי, מדגים היטב את אופי הדיכוי ההומוסקסואלי בתרבות המערבית המודרנית.

סדג'וויק, טוענת כי, מספר מצומצם ביותר של אנשים, אפילו ההומוסקסואלים הפתוחים ביותר, אינם נמצאים ב"ארון" כלשהו בתחום כלשהו, אשר חשוב להם מבחינה אישית, כלכלית, או מוסדית. יציאה מהארון איננה יציאה גורפת בדרך כלל, אלא יציאה בפני אנשים מסוימים ובפני אנשים אחרים לא. תמיד קיימים מקומות חדשים בהם ההומוסקסואלים נמצאים

בתוך הארון, במיוחד כיוון שהחיים המודרניים בנויים כך, שכל הזמן אנו מגיעים למקומות חדשים בהם לא יודעים אם אנחנו הומואים או סטרייטים. הדבר נובע גם מכך שכאשר נפגשים עם אנשים חדשים ההנחה וברירת המחדל שלנו הן כי האדם הוא סטרייט. לכן בכל יום קיימים מצבים חדשים עבור הומוסקסואל, שבהם הוא יחשב לסטרייט, אלא אם כן ינקוט צעד של "גילוי הסוד", של "יציאה מהארון". בנוסף גם מי שיצא מהארון, מתמודד מדי יום עם מחשבות כמו: האם בן- שיחו יודע או לא. ואפילו עוד יותר קשה לנחש האם למידע הזה יש משמעות עבור אותו בן- שיח.

בנוסף לתהליך הגילוי והיציאה אל מול העולם, מעורבות הנשים בתהליך בינאישי נוסף, שהינו חלק מתהליכי "היציאה מהארון", הכניסה אל הקהילה הלהטבית. קטגוריה זו מורכבת משש תת קטגוריות: "הכנה ליציאה", "חויית היציאה", "תגובות העולם ליציאה", "היציאה מהארון לבני המשפחה", "חויית הארון-המתח בין פרטיות ללגיטימיות" ו"תהליך החשיפה לקהילה ולתרבות הלהטבית".

ב.2.1. הכנה ליציאה

"ואני יכולה להבין שיש לי עדיין הרבה חברים, שכאלו לא יודעים וזו שאלה שאני כל הזמן שואלת את עצמי, לספר לא לספר מתי לספר"

למרות שהעשור האחרון הביא עמו פרץ של נוכחות הומוסקסואלית באמצעי התקשורת וציר תמונה של סובלנות וקבלה לבחירות מיניות אחרות (Preser,2011), לא כך היו פני הדברים עבור הנשים במחקר, כאשר הן נדרשו להתמודד עם יציאתן מהארון אל העולם. תת קטגוריה זו מתייחסת, לכל אותן מחשבות וסוגיות שהעסיקו את הנשים בשעה שבחרו לצאת לעולם. הסוגיות שאפיינו את שלב ההכנה ליציאה עסקו במספר שאלות: מהן המוטיבציות ליציאה מהארון, כיצד לתכנן את היציאה ומה לספר, ואילו תגובות הן צפויות לקבל. המחשבות והתהיות הקשורות בהכנה ליציאה, לוו בתחושות של אשמה, בושה ופחד. חויות הפחד הייתה בעיקר סביב אבדנים בתחומים שונים: אבדנים כלכליים, נתק מהמשפחה, אבדנים חברתיים, אבדנים הקשורים בסטאטוס חברתי והערכה, והחשש הגדול מכל-פגיעה באיכות הקשר עם הילדים.

ב.2.2. חויות היציאה

תת קטגוריה זו, עוסקת באופן בו כל אחת מהנשים העריכה את חויות היציאה מהארון אל מול העולם. מרבית הנשים מעריכות את אופייה של החוויה, בעיקר בהקשר הייחודי של חויות היציאה אל מול הילדים.

רובן ראו את "היציאה מהארון" כתהליך נוסף המהווה חלק ממכלול התהליכים שנלוו למעבר. חלק מהנשים תיארו את היציאה כתהליך ארוך ומתמשך, שמצריך יציאות מהארון למעגלי הקרבה השונים, בשלבים נפרדים ומחייב הכנה והתארגנות בכל שלב.

ב.2. 3. תגובות הסביבה

ניתן לחלק את מנעד התגובות שקיבלו הנשים למספר סוגים : הומופוביה, הלב, סובלנות, קבלה, שיתוף בחוויה דומה ותמיכה. כאשר אספתי את התגובות השונות מתוך סיפוריהן של הנשים מצאתי כי מספר התגובות ההומופוביות היה הגבוה ביותר (14), קבלה (7), סובלנות (7), תמיכה ושותפות (7), הלב וחוסר הבנה (3), שיתוף (2). כמו כן מצאתי במספר מקרים בעיקר מול המשפחה הקרובה שתגובות הומופוביות הפכו עם הזמן לתגובות סובלניות ואפילו מקבלות.

למרות שחלק גדול מהנשים במחקר בחר לספר על תגובות הסביבה למעבר, הרי שתהליך היציאה מהארון לבני המשפחה הקרובה ובעיקר לילדים ולבעל, תפס מקום בולט בסיפוריהן של הנשים במחקר. תת הקטגוריה, הבאה סוקרת את האתגרים וההתמודדויות הייחודיות הקשורים ביציאה מהארון אל בני המשפחה הקרובה של נשים שהיו נשואות ובחרו לחיות כלסביות.

ב.2. 4. היציאה מהארון לבני המשפחה

תהליך היציאה מהארון לבני המשפחה, הורים, אחים ואחיות, בעל וילדים לווה בתהליכים רגשיים מורכבים. תגובותיהם של בני המשפחה ליציאה, היו בעלות השפעה ניכרת על המשך ההתמודדות של הנשים עם תהליך המעבר.

אחת הסוגיות המרכזיות, המלווה את תהליך היציאה למעגל הקרבה הראשוני בעיקר מול הילדים, היא שאלת "הקבלה או האהבה ללא תנאי", אותו מיתוס עליו גדלנו כנשים והמשכנו להחזיק בו כאימהות. תגובותיהם של הילדים הובילו להתבוננות כואבת על שאלות של אהבה וקבלה והצריכו התמודדות עם רגשות מאיימים ולא מקובלים.

באופן כללי ניתן לומר כי היציאה מהארון למעגל המשפחתי מאופיינת באתגרים רגשיים ייחודיים ומלווה בקשיים מורכבים יותר, מהיציאה אל יתר העולם. היציאה מהארון למשפחת המוצא ותגובת המשפחה הייתה קלה יותר מהיציאה מהארון אל מול הילדים והבעל בעיקר לנוכח תגובתם של האחרונים וההשלכות על חיי היומיום של הילדים.

ב.2. 5. חוויות הארון - המתח בין פרטיות, ללגיטימיות

לצד סיפורי היציאה מהארון, חוויות הארון וההמצאות בו נוכחת בסיפוריהן של הנשים במחקר. המתח בין, הרצון בפרטיות לבין הרצון, בחיים אותנטיים ולגיטימיים, עובר כחוט השני בסיפוריהן של הנשים. הרצון לפרטיות מתקשר למספר סוגיות : הרצון להימנע ממצבי אי נעימות הן עבור הנשים והן עבור אחרים, הרצון בלגיטימיות נוגע בסוגיות של, חוסר רצון לחיות חיים בצל שקרים והסתרות, והרצון לקבל הכרה ואישור. הסוגיה הייחודית לקבוצה זו

של נשים שהיו נשואות ואימהות לילדים ובחרו לחיות כלסביות, הינה הרצון לשמור על תחושת ביטחון בעיקר של ילדיהן, תוך הגדרת "אזורי סכנה" לצד "אזורים בטוחים".

מספר נשים סיפרו על רצון להימנע ממצבים בהם הן גורמות לתחושת חוסר נוחות לאחרים, ולכן בוחרות לא לשתף אנשים מסוימים במעבר שעשו. דרך נוספת להימנע ממצבי אי נוחות היא לדבר כמה שפחות על המעבר. או להימנע ממצבי קונפליקט פוטנציאליים.

ב.2.6. תהליך החשיפה לקהילה ולתרבות הלסבית

תת קטגוריה זו, עוסקת בדרכים בהן למדו הנשים על התרבות הלסבית וכיצד החלו לקחת בה חלק. לרוב הנשים תהליך הכניסה לקהילה הלסבית, הצריך התמודדות במספר תחומים. העובדה שמדובר בעולם זר לחלוטין לעולמן וחייהן עד כה, חייבה אותן למצוא "מפתחות כניסה". המפתח הוא לא רק מפתח לשער הכניסה לעולם הלסבי, אלא גם הדרך להבין ולפענח קודים תרבותיים חדשים.

סיכום חוויית המעבר - היבטים בינאישיים

תהליך היציאה מהארון הינו תהליך אינסופי, נקודת ההתחלה שלו ברורה יותר, אך נקודת הסיום לעולם נשארת פתוחה. כפי שאמרה נירית :

"אז היציאה מהארון היא כל הזמן, המעבר הוא לאורך כל החיים, כל פעם הוא מתחדד לכיוון אחר, עצם זה שיש לי ילדים אז המעבר הוא אינסופי. המתי יוצאים מהארון, מתי יש כבר חיים לסביבים יותר מלאים או... אני לא חושבת שזה קיים. עצם זה שאנחנו כל הזמן יוצאות מהארון וצריכות לצאת מהארון, או שאנחנו פשוט מאוד לא יוצאות מהארון ואז מניחים שאנחנו הטרוסקסואליות, הופכת את היציאה מהארון לאינסופית".

תהליך הכנה לקראת היציאה מהארון אפשר לנשים להתמודד עם תחושות של חשש ופחד. ההכנה כללה את השאלות כיצד ומתי לספר, למי לספר, ולאילו תגובות לצפות. בנוסף התבוננו הנשים בשיקולים השונים שהנחו אותן בקבלת ההחלטה היכן להישאר בארון. היציאה מהארון אל מול הקהילה הלסבית נחוותה בעיקר כאירוע מרגש, בעוד שחוויית היציאה אל מול העולם הטרוסקסואלי ובעיקר אל מול המעגל המשפחתי המצומצם, נחוותה כחווייה מורכבת ומטלטלת. הנשים בחרו באסטרטגיות שונות שיקלו על יציאתן מהארון כמו: סדר היציאה, למי בוחרים לצאת בפעם הראשונה, מתי מספרים לילדים וניסיון לבחון מראש תגובות אפשריות. הנשים העניקו משמעויות שונות לחוויות "היציאה מהארון" כמו : תהליך של גילוי עצמי, תהליך ארוך ומורכב, צל המלווה את החיים והופעת בכורה חדשה ואחרת אל העולם.

התגובות להן זכו הנשים עם יציאתן מהארון היו מגוונות וכללו תגובות מסוגים שונים: הומופוביות, הלם, סובלנות, קבלה, שיתוף בחוויה דומה, ותמיכה. מספר התגובות ההומופוביות היה הגבוה ביותר וכלל מנעד של תגובות החל מאיומים, נידוי, פגיעות מילוליות ועד להתעלמות נוקבת מבת הזוג. מספר תגובות התמיכה והשמחה היה הנמוך ביותר. גם תגובות שהביעו סובלנות בלבד נחוו על ידי הנשים כתגובות המביעות קבלה ותמיכה.

תהליך היציאה מהארון מול ילדים בגיל ההתבגרות, נחווה כתהליך הקשה ביותר ולוהו בתגובות רגשיות והתנהגותיות סוערות. הילדים הצעירים יותר, הרבו לשאול שאלות ולרוב קיבלו את הגילוי החדש בשקט יחסי. גם מול הבעלים תהליך הגילוי היה קשה בעיקר בקרב הנשים שהיו עדיין נשואות אך לא רק. אל מול משפחת המוצא, רוב התגובות להן זכו הנשים היו בעיקר תגובות של סובלנות וקבלה.

תהליך היציאה מהארון לא בהכרח מאפשר כפי שציניתי שחרור מלא מהארון. הוא אכן אפשר לנשים לממש את בחירתן החדשה, אך במקביל הן נדרשו להגדיר את אותם אזורי סכנה שעלולים לפגוע בילדיהן או בפרנסתן. עיר המגורים סומנה כאזור מסוכן ליציאה מהארון בעוד שבתל אביב חשו הנשים נוח ובטוח. המתח בין, רצון לשמור על פרטיותן לבין, הצורך לזכות בלגיטימציה, מלווה את סיפור המעבר.

היציאה אל הקהילה הלסבית, הייתה היציאה הקלה ביותר, אך גם מול הקהילה חלק מהנשים מצאו את עצמן מתמודדות עם שאלות ותהיות. מהי הדרך להיכנס לקהילה? כיצד זה מרגיש, להיות חלק מקהילה המסומנת בסטיגמה חברתית שלילית. כיצד הן לומדות להבין את השפה והתרבות החדשה? ולבסוף, ההבנה שהן לא בהכרח מקבלות בקהילה מענה לצרכיהן הייחודיים כנשים שחיו הרבה משנותיהן כנשים הטרוסקסואליות.

ג. החיים אחרי המעבר – שינויים בעצמי, בזיקות ובקשרים.

קטגוריה זו עוסקת בחייהן של הנשים לאחר יציאתן מהארון אל העולם ואל אחרים משמעותיים ומורכבת משתי תמות משנה: 1. שינויים והתפתחויות בתפיסת העצמי לאחר המעבר. 2. שינויים בקשרים ובתפקידים לאחר המעבר.

ג.1. שינויים והתפתחויות בתפיסת העצמי ובתפיסת הזהות המינית לאחר המעבר

קטגוריה זו, מורכבת משתי תת קטגוריות המתייחסות לשני תהליכים פסיכולוגיים מובחנים. הראשון: שינויים ב"עצמי" והשני הדיאלוג עם שאלות של זהות מינית.

ג.1.1 שינויים בעצמי

המעבר באמצע החיים ממציאות של חיים הטרוסקואלים למציאות של חיים כנשים לסביות, אינו רק שינוי בסגנון חיים. הדרך בה הנשים תופסות את עצמן כיום, מעידה על שינויים והתפתחויות בתפיסת העצמי בעקבות המעבר. מרבית הנשים כאשר נשאלו בזמן הראיון מה השתנה בך בעקבות המעבר, בחרו להציב התנהגויות ותפיסות עצמיות מעברן אל מול התנהגותן בהווה. הסתכלות זו אפשרה להן לבחון את תהליכי השינוי בתפיסתן העצמית שהשפיעו על התנהגויות, בחירות והחלטות בהווה.

במקביל לתהליכי התפתחות ושינוי בתפיסה העצמית ניהלו הנשים דיאלוג עם סוגיות הקשורות להגדרת זהותן המינית בעקבות המעבר לסגנון חיים לסביים.

ג.1.2. הדיאלוג עם שאלות של זהות מינית

תת קטגוריה זו בוחנת, כיצד הנשים במחקר מדברות את זהותן לאחר שבאמצע החיים הן שינו את סגנון חייהן וביצעו מעבר לחיים המתוגים בסימן של "אחרות". ולמרות שכך, גם לאחר המעבר הן ממשיכות לשאת עמן חוויות של שנים ארוכות בהן היו שייכות לעולם בו קיימו הלכה למעשה את הנורמטיביות המגדרית. ההטרוסקואלית.

שלוש נשים מבין השמונה הגדירו את עצמן כלסביות כאשר נשאלו, " כיצד את מגדירה את נטייתך המינית?" שתיים השתמשו במונח ביסקסואלית ושלוש סרבו להגדיר את עצמן ואף הביעו התנגדות גלויה למקם את עצמן בעולם של הגדרות, שלטענתן הינו עולם צר ומגביל.

שינויים והתפתחויות בתפיסת העצמי ובתפיסת הזהות המינית לאחר המעבר - סיכום

שתי נקודות מפנה מרכזיות: הגרושים והיציאה מהארון העצימו תהליכים של צמיחה אישית. החיים אחרי המעבר זימנו לנשים אפשרויות להתבוננות פנימית. הן בחנו מחדש תפיסות ביחס לעצמן, לצד ניהול דיאלוג עם שאלות של זהות ונטייה מינית.

כל הנשים במחקר מתארות שינויים והתפתחויות בתפיסת עצמי ובדרך בה הן מתנהלות כיום בעולם. חלק מהשינויים בא לידי ביטוי בתחושות של רווחה נפשית, בטחון פנימי ותחושת ערך עצמי גבוהה יותר. הן חוו מציאות של מסוגלות ואומץ לפרוץ נתיבים חדשים, בתחומי חיים נוספים כמו קריירה והורות.

לצד שינויים אלו הן החלו לבחון, תפיסות ועמדות ביחס לתפקידן המגדרי כנשים. בנוסף, מתחדדות תחושות של רגישות והבנה לצרכיהם של קבוצות מודרות בחברה ושינוי באופן התייחסותן למיעוטים מיניים.

המסע הכרוך במעבר מזהות הטרוסקואלית לזהות שאינה הטרו נורמטיבית, החל עם תחושות של פחד וקושי. אסטרטגית ההתמודדות הדומיננטית בשלב זה הייתה, יצירת

הבחנה בין זהותן ההטרו נורמטיבית להתנהגותן המינית . אסטרטגיה זו מפסיקה להיות יעילה ככל שהנשים מתחילות לקבל את עצמן כמי שאינן שייכות לנורמה ההטרו נורמטיבית.

נראה כי, המעבר מזהות הטרו נורמטיבית לנטייה מינית אחרת באמצע החיים, הגמישה תפיסות, אפשרה להן לנוע בין ובתוך קטגוריות מיניות סגורות ונתונות, כאשר חלקן בחרו להימצא מחוץ לכל הגדרה שנושאת תווית מובחנת. תנועה זו, מצביעה על הפן הנזיל של המיניות של נשים.

ג.2. שינויים בקשרים ובתפקידים לאחר המעבר.

המעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלי לסגנון חיים לסביים מלווה בתהליכי התפתחות ושינוי פנימיים. לצד שינויים אלה נדרשות הנשים להתמודד עם מערך תפקידים חדש כבנות זוג לנשים, לצד אתגרי האימהות החדשים המלווים את השינוי. תמה זו מורכבת משלוש תת קטגוריות: "זוגיות חד מינית". "אתגרי האימהות". "אימהות לצד זוגיות לסבית".

ג.2.1. זוגיות חד מינית

הקשר הזוגי הראשון עם אישה הינו אחת מאבני הדרך המשמעותיות ביותר במסען של הנשים. מרביתן חוו את הקשר הזוגי הראשון כחוויה מסעירה ומרגשת שטלטלה את עולמן. המילים בהן בחרו הנשים לתאר את הקשר הראשון ממחישות את עוצמתה הרגשית של החוויה.

כל הנשים במחקר פרט לאחת התנסו במערכת יחסים זוגית עם אישה. שתיים מהן ממשיכות להחזיק בקשר הזוגי הראשון. שש מהנשים בזמן הראיון היו בקשר זוגי .

מרבית הנשים, בחרו להתמקד בסוגיות ייחודיות לקשר זוגי בין נשים, לרוב תוך השוואה לקשרים זוגיים הטרוסקסואלים. הסוגיות המרכזיות שהעסיקו את הנשים כללו : זהות זוגיות לסבית, חיים משותפים, תפקידי מגדר בקשר, אינטימיות רגשית, הטמעות והתמזגות, קונפליקטים בזוגיות ופרידות .

העיסוק בקשר שבין קיומה של זוגיות לסבית לשינוי "הזהות", תפס מקום נרחב בסיפוריהן של הנשים. נראה כי נשים שחיו שנים חיים הטרוסקסואליים, נדרשות לאחר המעבר לספק הוכחה לקיומה של "זהות" חדשה, הוכחה של נראות לסבית בדמותה של זוגיות לסבית (פרסר, 1995). הצורך בהוכחה מאפיין בעיקר את שלבי המעבר הראשונים, אך בהמשך, הנשים מפסיקות להזדקק למדד זה, בכדי לזהות את עצמן כנשים שאינן שייכות יותר לקטגוריה ההטרוסקסואלית.

מספר נשים בחנו את השינויים בתפקידיהן המגדריים בתוך הקשר. תהליך זה לווה בחששות וקשיים, לצד תחושה של מרחב חדש שנפתח בפניהן, מרחב המאפשר נזילות ותנועה של תפקידים.

רמת האינטימיות הרגשית בקשרים הזוגיים עם אישה מתוארת כגבוהה יותר מזו אותה חוו בקשריהן עם גברים. אל מול האינטימיות הגבוהה המאפיינת את הקשר בין נשים, מחודדת סוגיית ההטמעות וההתמזגות בתוך הקשר הזוגי.

אחת הסוגיות המחקריות הנתונות במחלוקת, הינה איכות הקרבה והאינטימיות הזוגית בקשר זוגי בין נשים. המחלוקת מתייחסת לשאלה האם מדובר בתופעה פתולוגית של עודף אינטימיות המובילה להיטמעות, או בתופעה העונה על צרכיהן הרגשיים של נשים. על פי הגישה הפתולוגית, לתופעת ההיטמעות השלכות קשות על הזוגיות הלסבית. החל מתחושת ניתוק ובידוד מהסביבה (Krestan & Bepko, 1980), קשיים בניהול מאבקי כוח ופיתוח תקשורת אסרטיבית, (Green, Bettinger & Zacks) 1996 קושי לבטא תסכול ואכזבה ביחס לזוגיות בזמן קונפליקט (Kleinberg & Zorn, 1995). פשרות ואיבוד אוטונומיה של כל אחת מבנות הזוג כתוצאה מהטמעות יוצרים תלותיות גבוהה, העלולה לפגוע בסופו של דבר באיכות הקשר ולהוביל לריחוק (Pearlman, 1989). מנגד, מזוית ראייה פמיניסטית, שונה זוגיות לסבית מזוגיות הטרוסקסואלית, בהיותה משקפת את הרצונות, הערכים, הנורמות והבעיות המשותפות לנשים (Burch, 1993). טענותיהן של תיאורטיקניות פמיניסטיות ביחס לגישה הפתולוגית מתייחסות לשני היבטים. בהיבט הראשון הן טוענות כי, גישה זו מעריכה את הזוגיות על פי פרמטרים הטרוסקסואלים ומתעלמת ממאפיינים ייחודיים של הזוגיות הנשית (Kitzinger & Coyle, 1995). ובנוסף מודל זה, בהמשך לגישות פסיכואנליטיקאיות גבריות רואה את הנפרדות כשלב התפתחותי הכרחי (Mencher, 1997). בעקבות גישות פסיכולוגיות פמיניסטיות (Burch, 1993; Surry, 1991), תופעת ההיטמעות נתפסה כתהליך בריא ונורמטיבי, המעודד צמיחה והתפתחות בתוך הקשר ומעיד על גבולות אגו נזילים יותר. נמצא כי חווית ההיטמעות מוערכת ביותר על-ידי נשים שהיו במערכות יחסים הטרוסקסואליות קודמות, אשר בהן חשו כאחראיות היחידות על האינטימיות הזוגית (Causby, Lockhart, White & Greene, 1995). ההתמזגות על פי הגישה הפמיניסטית, נתפסת כאמצעי ביטוי טבעי ליכולתן הייחודית של נשים לאמפטיה, ליצירת קשר, לאינטימיות ולמחויבות (Kleinberg & Zorn, 1995; Mencher, 1997).

מרבית הנשים התייחסו לקונפליקטים בתוך מערכות היחסים הזוגיות, הקשורים בילדים ועל כך אפרט בהמשך. סוגיה נוספת שעוררה קונפליקטים בזוגיות קשורה למידת החשיפה השונה של בנות הזוג את בחירתן המינית, ומידת הקשר עם הקהילה הלסבית.

כל הנשים במחקר פרט לשתיים לא החזיקו בקשר הלסבי הראשון שלהן. מרביתן של קשרים אלה התקיימו בעיצומו של תהליך המעבר והיציאה מהארון. העובדה שהנשים התמודדו בו זמנית הן עם שאלות של זהות מינית, הסתגלות לחיים לאחר גירושים, והן עם זוגיות חדשה בעלת מאפיינים ייחודיים יכולה להסביר ממצא זה.

מספר נשים התייחסו לייחודיותה של הפרידה הלסבית. לצד הכאב המאפיין פרידות באשר הן, לפרידה מבת זוג בקשר לסבי ישנן זוויות נוספות. תופעה מוכרת בקהילה הלסבית היא, המשך שמירת הקשר עם האקסית. הדרך בה מתייחסת הסביבה לפרידה לסבית אף היא נידונה בסיפוריהן של הנשים.

זוגיות- סיכום

נראה כי, לצד דפוסים זוגיים דומים שנכחו בקשריהן ההטרוסקסואלים, הזוגיות הלסבית לאחר המעבר מקבלת פנים חדשות ונוספות. שאלות של זהות לאחר המעבר, נקשרות לחוויית הזוגיות. בדיקה מחודשת של צרכים לצד שאלות של תלות, עצמאות, אינטימיות רגשית ומינית, התמזגות ונפרדות עולים ביתר שאת. חלוקת התפקידים בתוך הקשר אף היא עוברת התבוננות חדשה. מושגים של נשיות וגבריות נבחנים בתוך הקשר הלסבי, ונראה כי נפתחים מרחבים חדשים לביטוי נזיל וגמיש יותר של התנהגויות מגדריות. הקשיים בזוגיות החדשה מתמקדים בעיקר בקונפליקט שבין, תפקידן כאימהות ותפקידן כבנות זוג. בנוסף עולים קשיים בשאלת מיקומן ומיקום בנות זוגן, סביב היציאה מהארון והקשר עם הקהילה הלהטב"ית. רוב הקשרים הזוגיים שהתקיימו במקביל לתהליכי המעבר והיציאה מהארון, לא שרדו לאורך זמן. תגובות הסביבה לפרידה המאופיינות בהתייחסות כמעט זניחה, מנכיחות את הקושי לקבל את הקשר הלסבי.

ג.2.2. אתגרי האימהות-היבטים ייחודיים בעקבות המעבר

כל הנשים במחקר הן אימהות לילדים בגילאים שונים. המעבר לסגנון חיים לסבי באמצע החיים מעורר דילמות וקונפליקטים ייחודיים, לצד שינויים בתפקידן כאימהות. תת קטגוריה זו, בוחנת את השפעת המעבר על תפקידן כאימהות ומתייחסת לשלושה היבטים: "אימהות ושינויים בתפקיד האימהי", "תהליך היציאה מהארון של הילדים", "אימהות לצד זוגיות לסבית".

אימהות ושינויים בתפקיד האימהי – מסיפוריהן של הנשים עלו שלשה אספקטים מרכזיים, המתייחסים לתפקידן כאימהות לאחר המעבר: 1. התמודדות עם רגשות "לא מקובלים" באימהות. 2. הקונפליקטים בין תפקידן כאמהות לסגנון החיים הלסבי. 3. תפקידה של האם כמודל לחיקוי.

ההתמודדות עם המציאות החדשה, להיות אימא שאינה שייכת יותר לנורמה ההטרו נורמטיבית מעוררת מנעד של רגשות מורכבים אצל האימהות וילדיהן. אחד ההיבטים הקשים של מציאות זו, הינו ההבנה שלא רק שאין באפשרותן למנוע כאב וקושי מילדיהן, אלא שהן בעקבות המעבר, יצרו מציאות הגורמת לילדיהן להתמודד עם קושי וכאב. מציאות זו מובילה להתמודדות עם מערך של רגשות לא מקובלים ונורמטיביים, החל מתחושות של שנאה, כעס, זעם ופחד, ועד לתחושות של חוסר יכולת להגן על ילדיהן מפני כאב ופחד.

לכעוס על אימא עד כדי שנאה, לרצות להיות קרוב לאימא ובמקביל לברוח מאימא ומכל מה שהיא מייצגת אחר המעבר, הם חלק מהרגשות הקשים שעלו בסיפורי הנשים.

חויית הפחד מתגובות הילדים, אף היא שזורה בסיפורי הנשים.

לצד הפחד מתמודדות הנשים עם תחושת אשמה ואחריות ביחס למציאות הרגשית אותה חווים ילדיהן בעקבות המעבר. תחושת האשמה מערערת את ביטחונן ביחס לתפקידן ותפקודן האימהי.

אדריאן ריץ, (1976), מבחינה בין מוסד האימהות הכפוף לפטריארכיה לבין החוויה האימהית. לטענתה, מוסד האמהות, משמש אבן פינה למרבית המערכות החברתיות והפוליטיות בחברה הפטריאכלית, ובכך עוזר לשמר אותן. הוא פוטר את הגבר מאחריות לאבהות, ובו זמנית שולל מהנשים את האפשרות להחליט ביחס לגורלן וחייהן. האמהות טוענת ריץ, מזכירה לנו את הבית, ואנחנו כנשים רוצות להאמין שהבית הוא מקום פרטי. אולם, מעולם לא חשבנו על הכוח שנגזל מאתנו בגלל מוסד האמהות, איננו אמורות לחשוב על הצדדים האפלים של המוסד הזה, קיבלנו את מצוקות המוסד- כאילו היו חוקי הטבע. ריץ, מצביעה על תחושות ורגשות "לא מקובלים", שהינם חלקים מושתקים ולא מדוברים של מוסד זה. במוסד האמהות יש אלימות סמויה, ניצול, רגשות אשם, ואחריות חסרת אונים כלפי חיי אדם. נשים במסגרת אימהותן, מדחיקות רגשות של כעס, אשם, ותסכול. הן חוות רגשות אלו כשליליים, לא לגיטימיים, ולא שפויים, ומאשימות את עצמן על עצם קיומם של רגשות אלו.

הנשים לאחר המעבר מרשות לעצמן להתבונן מחדש בתפקידן כאימהות, הן מתבוננות בעיניים פקוחות ומפוכחות, על המחירים אותם הן נאלצות לשלם בגין אימהותן לאחר המעבר. המחירים הם הן בפן הרגשי בהתמודדות עם רגשות לא מקובלים והן בהגבלת דרגות החופש בחייהן הזוגיים עם נשים.

בנוסף לכך, הרגשות המורכבים אותן מתארות הנשים, הינם תולדה של קונפליקטים בלתי מנעמים בין תפקידן כאימהות לצד רצונן לממש את מינותן החדשה.

פרידמן, (1999), טוענת כי אחד הצירים המרכזיים המשקפים את המתח או הדינאמיקה של הנשיות הוא הציר של אמהות-מיניות, המגולם בדיכוטומיה התרבותית בין או מדונה וזונה, או חוה ולילית. שני היבטים אלה הינם מרכזיים בזהותה של האישה, אך בתפישה המסורתית ובנורמות החברתיות, קיים פיצול בין שני המושגים. מחקר שנערך על עמדות נשים וגברים ישראלים בנושא של מיניות ואמהות, מצא כי קיים פיצול בין שני המושגים: אישה שהיא אם ובמקביל מינית נתפסת במובהק כאם לא טובה. ואישה שהיא אם אך היא לא מינית נתפסת כאם טובה לילדיה. אם מיניות ואימהות הינם היבטים סותרים של נשיות, על אחת כמה וכמה מיניות "סוטה", נתפסת כזרה ומאיימת על המהות הנשית האימהית.

האמהות טוענת ריץ, (1976), מגלמת בתוכה את הזעם, הייאוש, והטרגדיה, לצד האהבה, האמונה, והתקווה. לצד הקונפליקטים והרגשות הקשים המלווים את האימהות, הן מוצאות משמעות חדשה באימהותן לאחר המעבר, בעצם היותן מודל לחיים. מודל המוכיח הלכה למעשה את המשמעות של הליכה אחרי הלב, בחירה בחיים אותנטיים, יכולות להתמודד עם קשיים ואתגרים ויכולת לקיים תקשורת המאפשרת דיאלוג משמעותי עם ילדיהן.

אימהות ומיניות "סוטה" שתי זירות התמודדות קונפליקטואליות עמן הן נפגשות לאחר המעבר, מעוררות. מערך של רגשות אימהיים מורכבים ולא מקובלים. חוויית האימהות מלווה בתחושות של אשמה על הכאב שהן גורמות לילדיהן בגין סגנון חייהן החדש. לצד קשיי המעבר והיציאה מהארון, הן נדרשות להתמודד עם דילמות וקונפליקטים, בין אימהותן וסגנון חייהן החדש. מציאות חייהן מזמנת התמודדות עם: סוגיות ערכיות של חיים בצל הסוד וההסתרה, קונפליקטים בין צרכיהן האישיים לתפקידן כאימהות, שאלות נוקבות והסתכלות שיפוטית וביקורתית על התנהלותן כאימהות. אל מול הקושי והמורכבות שמציב המעבר הן מוצאות פן חדש בתפקידן כאימהות, היותן מודל לחיים אותנטיים, מודל המאפשר תקשורת פתוחה וגלויה, מודל המערער על תפקידים מגדריים של דאגה וטיפול על חשבון צרכי העצמי, מודל המאפשר להן להרחיב את קשת תפקידיהן כאימהות.

היציאה מהארון של הילדים - ילדים שנולדו למשפחות הטרנסקסואליות נאלצים להתמודד עם תהליכים מורכבים המלווים את תהליך קבלת סגנון חייה החדש של אימן. המציאות בתוכה חיים הילדים, העובדה שהם שותפים לתהליך קבלת הזהות החדשה של האימהות, לצד השינויים הרבים המתרחשים בחייהם במסגרת תהליכים אלה מזמנים התמודדויות ייחודיות. גם האימהות נדרשות להתמודדות מורכבת, במקביל ליציאתן מהארון בפני הילדים והעולם, הן מתמודדות עם התהליך שעוברים הילדים. התמודדות הכפולה, עם שאלות של זהות וחריגות, לצד הצורך לסייע לילדיהן יוצרת עומס וקושי רגשי על האימהות והילדים כאחד. קבוצה זו של ילדים למרות צרכיה הייחודיים, נעדרת מהשיח הציבורי הן בקהילה והן במרחב החינוכי והטיפולי מחוץ לקהילה.

באופן פרדוקסלי, אקט היציאה של האימהות מכניס את הילדים לארון, חוויית הארון ממשיכה להיות נוכחת בחייהן של הנשים וילדיהן גם לאחר היציאה.

האבל והטראומה, עלולים ללוות את חוויית היציאה מהארון שנכפית על הילדים בגין המעבר שעושות אמהותיהן.

אבל וטראומה הן שתי תגובות אנושיות, המופיעות בתגובה לאירוע חיצוני, הפוגע ומערער את המרקם החשיבתי רגשי של האדם. בעקבות כך נדרשת הסתגלות למצב חדש ושונה מזה שהיה עד לרגע ההתנסות באובדן או באירוע החריג (ויצטום, 1995). הרגשות המאפיינים מצב אובדן הם: דיכאון, כעס, חרדה, אין אונים ואשמה (רובין, 1993, בתוך ויצטום וברום, 1995). באופן דומה אנשים שחוו אירוע טראומטי, או עברו אירוע מסכן חיים, כמו תאונה, אסון, אירוע אלים, או לחץ קיצוני, חווים תחושה קשה של חוסר אונים, ותחושות של הפרעה ברצף ובהמשכיות של החיים הנורמאליים. בעקבות כך האדם עשוי לחוש רגשות של אי נוחות קיצונית, חרדות, פחדים, חוסר אונים וייאוש. זאת בצד זעזוע והתערערות של תחושת חוסר הפגיעות ושל סכמות קוגניטיביות בסיסיות (יניב-בולמן, 1989, בתוך ויצטום וברום, 1995).

הילדים נדרשים להתמודד בו זמנית בשני מישורים: הן עם החזרת השליטה בחייהם בעקבות הטלטלה והשינויים הכרוכים במעבר שעשו האימהות-ציר הטראומה, והן עם תהליכי הפרידה בגין האבדנים שחווים הילדים בעקבות המעבר-ציר האבל. אלמנט הכפייה, לצד חוויית הבגידה של האם באמון, בערכים, ובהבטחת שלומם של הילדים יוצרים חוויה טראומטית אצל הילדים. האם שהייתה אמורה לשמור ולהגן עליהם, חושפת אותם למקום חדש, לא מוכר ולא נורמטיבי, מקום שעלול להוביל לקושי ומצריך התמודדות חדשה. האבל הוא על כל מה שאבד, המשפחה שהתפרקה, האם כפי שהכירו עד למעבר ואובדן האמון בעולם המבוגרים שאינם מסוגלים להגן עליהם. אובדן האמון בגיל ההתבגרות הינו אחד האבדנים הקשים ביותר. בהתבגרות תקינה מגלה המתבגר שהוריו אינם מושלמים ושהעולם אינו סובב סביבו. פגיעה בתהליכי התבגרות תקינים עלולה להתרחש כאשר המתבגר נחשף באופן פתאומי ודרמטי לחולשה ופגיעות של ההורים, או לפגיעה בתפקודם. התמודדות עם שאלות של זהות וחריגות, לצד הצורך לארגן מחדש את חייה כאם חד הורית, ולסייע לילדיה אל מול המציאות החדשה, עלולים במצבים מסוימים לחשוף חלקים חלשים ופגיעים של האם. האב, במידה ומתקשה לקבל את המעבר, עלול להיחשף כחלש או פוגע. במציאות כזו, יכולה להתרחש פגיעה באמון שנותן המתבגר בהוריו, ובעולם המבוגרים בכלל, ולערער את תפיסתו על העולם כמקום יציב ובטוח.

מרבית הנשים במחקר וילדיהן, התמודדו עם המעבר ללא פגיעה משמעותית בתפקודם ויותר מכך, הן גילו בעצמן כוחות והרחיבו את רפרטואר תפקידיהן כאימהות המהוות מודל

משמעותי לחיים עבור ילדיהן. יחד עם זאת, יש לתת את הדעת על אלמנטים של אובדן וטראומה העלולים ללוות את תהליך המעבר והיציאה מהארון של הילדים, בעיקר אלה הנמצאים בעיצומו של גיל ההתבגרות.

אימהות לצד זוגיות לסבית - שש נשים נמצאו בקשר זוגי בזמן הראיון, לכולן פרט לאחת ילדים שהתגוררו בבית. סוגיית הקשר בין בת הזוג והילדים תפסה מקום נרחב בסיפוריהן של הנשים, תוך הבלטת מורכבותה של מציאות זו. הקונפליקט בין היותן אימהות לבין היותן בנות זוג מציף קשיים, תסכולים וכאבים.

מרבית הנשים חולמות על חיים, בהם לא מתקיימת הפרדה בין הילדים ובת הזוג, אולם המציאות הכתיבה התנהלות אחרת. נוכח הקושי של הילדים, בחרו מספר נשים לוותר לפחות בחלק מהזמן, על זמן זוגי לטובת זמן הורי, ועל האפשרות להימצא עם בת הזוג בביתן יחד עם הילדים.

סיכום

סיפור אימהותן וזוגיותן של הנשים במחקר, לא מסתיים בסיומת הקלאסית, "והן חיו באושר ובעושר" עם ילדיהן ובנות זוגן, לא נמצא פה "סוף טוב" של אגדות.

חיים מיטביים במציאות מורכבת זו הינם, חיים המאפשרים לנשים להנכיח את סגנון חייהן החדש ואת זוגיותן הלסבית אל מול הילדים.

השאיפה למציאות, בה נוצרים קשרים משמעותיים בין הילדים ובת הזוג, השאיפה לחיות בהרמוניה ולמזג בין הורות וזוגיות, אינה עומת במבחן המציאות.

הנשים בחרו, לוותר על חיים משותפים, להתגמש אל מול צרכי הילדים, למען מציאות אחת בה אחזו במלא כוחן – להמשיך ולממש את בחירתן המינית והרגשית באישה.

דיון ומסקנות

מחקר זה, בחן את חוויית המעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסביים, בניסיון להרחיב את ההבנה והידע ביחס למספר שאלות: (1) כיצד הנשים מגדירות את עצמן לאחר המעבר?

(2) באיזה מידה המעבר מחיים הטרוסקסואלים לחיים שאינם הטרוסקסואלים עשוי להשפיע על תפיסתן העצמית, על האינטראקציות הבינאישיות שהן מקיימות ועל חיי היומיום שלהן?

3) מהן השאלות והסוגיות הייחודיות עמן מתמודדות קבוצה זו נשים בעקבות המעבר והיציאה מהארון הלבני.

מכיוון שמחקר זה נאמן למסורת הנרטיבית, המבקשת לחשוף את המציאות הנרטיבית הנחשפת באמצעות סיפורי הנשים, בחרתי להתמקד בדיון המסכם בשש סוגיות מרכזיות, בניסיון לענות על שאלות המחקר הראשוניות לצד הרחבת הדיון והתייחסות לסוגיות נוספות שעלו מתוך המציאות הסובייקטיבית של משתתפות המחקר. פרק הדיון ייחתם בהסתכלות רפלקטיבית על מגבלות המחקר והצעות למחקרי המשך, ועל ההשלכות המעשיות של מחקר זה.

1. מדוע באמצע החיים?

"אני באמת מרגישה שבאופן כללי אני במירכאות את חובי לחברה שילמתי: בית, שלושה ילדים, עבודה מסודרת, את יודעת קצת להקים עיר ואם בישראל, שילמתי את חובי לחברה. עכשיו אני רוצה לעשות מה שמתאים לי, ואני גם רוצה שאני אוכל להמשיך ולהתנייד בעולם לפי מה שיתאים לי בעתיד". (יפעת)

אחת מההתיות הראשונות שליוו את המעבר שלי לחיים לסביבים היא שאלת העיתוי, או למה עכשיו ולא לפני. מרבית הנשים במחקר נגעו בתהייה זו, חלקן באופן ישיר והאחרות, בצורה עקיפה. נראה כי התשובה לשאלה זו מורכבת וככל הנראה, הינה אינטראקציה בין מספר משתנים: כוחם המופנם של ערכים ומוסדות הטרוסקואלים, שהועברו אלינו באמצעות סוכני סוציאליזציה כגון, משפחת המוצא ומערכת החינוך, העדר מודלים אלטרנטיביים לחיים הטרוסקואלים, מימוש חוויית האימהות בתוך מסגרת זוגית הטרוסקואלית, תהליכים התפתחותיים של הבשלה, מוכנות רגשית ואירועי חיים בעלי אופי מכונן.

המצע המשפחתי עליו גדלנו, חיזק ערכים הטרו נורמטיביים של נשיות שממומשת באמצעות האימהות, מיניות שהיא בעיקר לצורך רבייה, נישואים לגבר והקמת משפחה. גדלנו אל תוך עולם ערכים מעוצב בלי לשאול שאלות, קבלנו את מבנה המשפחה ההטרו נורמטיבי כמעט בלי ערעור והרהור. מימשנו את נשיותנו דרך הטיפול והדאגה למשפחה שבנינו, באמצעות יכולות נשיות כמו הכלה ואמפתיה. שאלות בדבר צרכינו הרגשיים והמיניים נדחקו הצידה לטובת כל אותם ערכים מופנמים.

אחד הממצאים המרכזיים של מחקר זה מעיד, על כוחם של מבנים חברתיים בבניית תסריט חיים צפוי עבור נשים. אחד המבנים המרכזיים הינו מוסד הנישואים אשר, מהות כוחו בהיותו מוסד רב עוצמה החובק אספקטים נרחבים בחיי נשים ברמה חוקית, חברתית, כלכלית ורגשית.

ריץ (1980), טוענת כי מוסד הנישואים הינו אבן הפינה של "ההטרסקסואליות הכפויה". במאמרה "הטרסקסואליות כפויה והקיום הלסבי" ריץ כותבת: "נשים שוכנעו שנישואים ואוריינטציה מינית לגברים הם מרכיבים הכרחיים- גם אם בלתי מספקים או דכאניים – של חייהן". תהליכי סוציאליזציה לצד תלותן הכלכלית של נשים בגברים, כורכים בהכרח בין ביטחון כלכלי לחיי נישואים במסגרת הטרסקסואלית. לדבריה השקר של הטרסקסואליות הכפויה, גורם למרבית הנשים להתאים את תודעתן, מיניותן ורוחן לתוך מהלך חיים מוכתב, לתסריט צפוי של מה שנחשב נכון ונורמאלי, ללא אפשרות לבחור ולממש את רצונן ממקום של חירות ועוצמה פנימית.

בדומה לריץ, (1980), ג'נסן, במחקרה על נשים נשואות שבחרו בחיים לסביים באמצע החיים, מצאה, שבנוסף למוסד הנישואים גורמים חברתיים אחרים כגון: העדר חינוך מיני מתאים המאפשר לנשים לחקור ולבחון את מיניותן, העדר מודל לחיים לסביים בייצוגים תרבותיים, הדבקת סטיגמה שלילית לנשים לא נשואות בכלל ולנשים לסביות בפרט, מתעלים נשים לחיים הטרסקסואלים ללא יכולת בחירה ממשית (Jensen, 1999). מחקרים נוספים מתייחסים אף הם להשפעה המכרעת של מסרים חברתיים מופנמים על נשים המנווטות את דרכן החדשה כנשים לסביות לאחר שנים של נישואים (Armstrong, 2002 ; Henry, 2004 ; Colucci-Coritt, 2005 ; Moran, 2008).

אם כך, מה אפשר לנשים להתגבר על מסרים חברתיים מופנמים ולהתקדם לעבר בחינה מחודשת של מיניותן? מתוך הממצאים של מחקר זה עולה כי, עם הגיל ועם ניסיון החיים שנצבר במהלך השנים ישנה הגמשה של תפיסות ונקודות מבט של הנשים על עצמן ועל חייהן. במהלך השנים זימנו החיים התמודדויות עם אירועי חיים שונים כמו: חשיפה לתרבויות שונות, כתוצאה של מעברים בין ארצות שונות, שחיקה בחיי הנישואים, גירושים כאירוע מכונן, שאפשר לנשים לבחון מחדש את יכולתן להתמודד עם החיים באופן עצמאי. כל אותן הנסיבות שאינן קשורות למיניותן של הנשים הכשירו את הקרקע לבחינה מחודשת של ערכים ותפיסות מופנמות ביחס למיניותן.

ממצא זה תומך בממצאי מחקרים דומים של Henry (2004), וג'נסן, (1999), שטענו, שדווקא גילן המאוחר של הנשים בזמן המעבר, היה משתנה בעל איכות מסייעת שאפשר את המעבר.

Henry (2004), מצאה כי גילן הבוגר של הנשים לא רק שלא הקשה על המעבר, אלא דווקא אפשר לנשים לקבל את עצמן ואת המעבר בצורה קלה יותר. העובדה שהנשים במהלך חייהן התמודדו עם מציאויות סותרות ולא צפויות שמזמנים החיים, אפשרה להן לפתח יכולת להתמודד ולהסתגל לשינויים, ולחיים בתוך מציאות עמומה. בנוסף לכך, מרבית הנשים במחקרה טענו שהמעבר באמצע החיים לחיים כלסביות, התאפשר בגין השינויים

החברתיים המאפיינים את העשורים האחרונים, לא בהכרח בנושא של מיניות חד מינית, אלא באופן כללי בהכרה הגוברת בקיומן של אפשרויות חיים אלטרנטיביות.

ג'נסן, (1999), טוענת שעם התבגרותן עברו הנשים סדרה של תהליכים והתנסויות שאפשרו להן להתמודד מחדש עם מסרים חברתיים מופנמים. ג'נסן, מציינת שלושה תכנים מרכזיים שנבחנו מחדש ע"י הנשים במהלך חייהן כנשים בוגרות: 1. הן למדו את גופן והרשו לעצמן להיות מיניות הן עם עצמן והן עם אחרים. 2. הן למדו שמוסד הנישואים הינו מוסד מסורתי, טקסי, דתי וחוקי, שאינו הכרחי יותר בחייהן הבוגרים. 3. הן למדו להכיר את כוחם של מסרים הטרו סקסיסטיים וכיצד מסרים אלה השפיעו על התפתחותה של זהות ואוריינטציה מינית ומגדרית.

2. זהות

אחד הממצאים המשמעותיים של מחקר זה, קורא תגר על תפיסות מודרניות הרואות בזהות מבנה יציב, בינארי וחד מימדי. "הזהות ההטרוסקסואלית", אותה עטו הנשים במשך שנים ארוכות אינה מתפוגגת ונעלמת עם המעבר, "זהות לסבית" חדשה אינה מפציעה בחייהן. המעבר אפשר לנשים להתבונן בצורה ביקורתית על מערך הקטגוריות הקיים ולמקם את עצמן בתוך מרחב חדש, מרחב המכיל בתוכו ריבוי פנים וזהויות.

גלוריה אנז'אלדואה (1987), תיאורטיקנית צ'יקנה, קוויירית, פמיניסטית, מבקרת את תפיסת הזהות המודרניסטית הרואה בתהליך עיצוב הזהות, תהליך המתפתח בשלבים ובשלב מסוים מגיע לכדי עיצוב סופי ויצירת זהות קוהרנטית המסתיימת תמיד באופוזיציה בינארית. לתפיסתה הזהות הינה מרחב נזיל המכיל בו זמנית מרכיבי זהות שונים. זהו מרחב ספר, מרחב כלאיים המכיל ונמצא בו זמנית בין תרבויות לאומים מעמדות ומיניות. (לדיבור על הזהות כמרחב ספר יש פן אוניברסלי, לצד הפן הייחודי – הזהות היא מרחב ספר במיוחד עבור אלו שמשתייכים למספר קהילות בו זמנית) שוכני מרחב הספר מחזיקים בשפת הספר, בריבוי של שפות. מצב תודעתי זה של היברידיזציה ממיס גבולות ותפיסות מקובעות, מאפשר גמישות חשיבתית ומפתח סובלנות לסתירות. הוא מאפשר להימצא במצב של תנועה והשתנות מתמדת ולהתאקלם במרחבים שונים, בדרך ייחודית שלישית, בה לא ניתן להרגיש לגמרי בבית באף אחד מהמרחבים ומצד שני, אפשר להיות שייך ולגשר בניהן.

יונאי (2008), מציין מספר מאפיינים סוציולוגיים הייחודיים למיעוטים מיניים בשונה ממיעוטים אתניים. מאפיינים אלה מדגישים את ריבוי הפנים והזהויות בהם מחזיקים מיעוטים מיניים ואת הצורך המתמיד לנוע בין קטגוריות וזהויות נתונות. ויותר מכך מאפיינים אלה מתחדדים אצל נשים שעשו מעבר באמצע החיים, מכיוון ששנים ארוכות הן היו חלק מהעולם הטרו נורמטיבי.

1. מיעוטים מיניים בשונה ממיעוטים אתניים גדלים ומתחנכים בתוך תרבות הטרו נורמטיבית. בשונה מבן מיעוט אתני המגלה שמשפחתו חריגה ומתמודד כחלק מהמשפחה עם תחושת

החריגות, בן מיעוט מיני חווה את חריגתו בתוך משפחה נורמטיבית. אחד מהקשיים המרכזיים עמם הם נאלצים להתמודד, הוא דווקא חשיפת חריגותם מול בני המשפחה.

נשים שעשו מעבר באמצע החיים, לא רק שמשפחת המוצא שלהן, הינה משפחה הטרו נורמטיבית, אלא הן בעצמן בנו משפחות בדגם הטרו נורמטיבי וממשיכות להתנהל בתוך המשפחה שבנו.

2. אחת ההתמחויות הייחודיות לחברי מיעוטים מיניים היא החיים והמעבר בין שני עולמות. זהותם הראשונית היא בד"כ זהות הטרוסקסואלית, ובהמשך בתהליך הדרגתי בגין תשוקתם החד מינית, חלקם מאמצים זהות אחרת הומוסקסואלית (Trolden, 1989 ; Cass, 1979). מכיוון שהזהות ההטרוסקסואלית אינה זרה להם, היא ממשיכה להתקיים בעולמם גם כאשר אימצו לעצמם זהות מינית אחרת.

נשים שעשו מעבר באמצע החיים החזיקו שנים בזהות הטרוסקסואלית, העולם שנים ארוכות ראה בהן נשים הטרוסקסואליות, ה"סטרייטיות" מוטמעת בחייהן שנים ארוכות. גם כאשר הן רואות את עצמן לאחר המעבר כמי שאינן שייכות יותר לנורמה הטרו נורמטיבית, "תוכנת ההפעלה הסטרייטית" לא נמחקה מחייהן.

3. למרות מיניותם השונה, המגדירה את נבדלותם של חברי מיעוטים מיניים, גם מיניותם האחרת, המבחינה בינם ובין העולם אינה מיניות אחידה, מכיוון שהיא כוללת תשוקות ופרקטיקות מיניות שונות.

כיצד ניתן להתייחס למיניותן של נשים שעשו מעבר באמצע החיים? האם הן היו כל חייהן לסביות שהדחיקו את צרכיהן המיניים? או אולי הן ביסקסואליות שמתקשות להחליט לגבי העדפתן המינית? האם הן יכולות למצוא את עצמן פעם נוספת בקשר מיני הטרוסקסואלי? האם בקשריהן המיניים עם נשים הן משמרות את חלוקת העבודה במין וממשיכות את תפקידן כלסביות "פמיות"? ומה לגבי אותן נשים שממשיכות את נישואיהן ועורגות לקשר עם אישה ואולי אף מתנסות בקשר כזה, האם הן לסביות "לטנטיות" או מיעוט מיני ייחודי? מחקר זה התייחס לשאלות אלה הן בניתוח הנתונים והן בדיון הנוכחי.

4. כדי להיות שייך לקהילה מינית חריגה על הפרט לפעול ובכדי, להשתחרר מה"תוכנה" הסטרייטית שהושתלה במוחו, עליו להתנגד לה להתריס כנגדה כדי להכריז על מיניותו החריגה. תהליך זה מתרחש אל מול שיח דכאני על מיניות חריגה (Foucault, 1985 ; פוקו, 1996), וטומן בחובו מחירים כבדים.

יכולת הפעולה של נשים שעשו מעבר באמצע החיים להתנגד ולהתריס אל מול התרבות ההטרו נורמטיבית, כרוכה בסיכונים רבים. החל מפגיעה בקשר עם בני משפחתן ובעיקר

החשש לפגיעה באיכות הקשר עם ילדיהן, חשש מפגיעה בקשרים חברתיים ומקצועיים, קשרים שנבנו במהלך שנותיהן הארוכות כנשים הטרוסקסואליות, ועד לחשש מפני אבדנים שונים (כלכליים, אובדן סטאטוס, חשש לאובדן החזקה על הילדים ועוד) .

אלסבת פרובין, (Probyn, 1996), חוקרת פמיניסטית קווירית, העוסקת בסוגיות של מיניות וזהות טבעה את המונח "השתייכות מבחוץ" המנסה לתאר את רעיון התנועה והמעבר בין קטגוריות זהות ספציפיות . בשונה ממודלים מסורתיים הרואים בהשתייכות מרכיב מהותני ואוטנטי של הזהות האישית טוענת פרובין, לקיומם של סוגים שונים של השתייכות מחוץ לקטגוריות זהות ספציפיות. נשים שעשו מעבר מחיים הטרוסקסואלים לחיים לסביים נמצאות "מחוץ" למבנים נורמטיביים מגדרית ומחוץ לנורמטיביות ההטרוסקסואלית. ועם זאת הן "משתייכות" אל העולם ההטרוסקסואלי, מכיוון שהן "עוברות" אל מול העולם כנשים הטרו נורמטיביות שנישאו והתגרשו לאחר שבנו משפחה במסגרת חיים הטרוסקסואלים. הן גם נמצאות "מחוץ" למבנים הדומיננטיים של קהילת הגייז ובה בעת הן "משתייכות" לקהילה הגאה בהיותן מקיימות מערכות יחסים מיניות ורגשיות עם נשים. הן משתייכות מבפנים /מבחוץ על גבולות של עולמות המורכבים ממבנים בינאריים. מצב זה מאפשר לנשים לפתח דרך מיוחדת וגמישה לבחון ולראות את המציאות, בזכות התנועה המתמדת המתקיימת בעולמן בין המרכז לשוליים. נשים שעשו מעבר באמצע החיים מחיים הטרוסקסואלים לחיים לסביים, מאכלסות את המקום הנמצא בתווך, בין הדואליות ההיררכית של הטרוסקסואליות/הומוסקסואליות. מיקומן הייחודי פוגע בבהירות ובהיגיון של מבנים כמו נישואים, מגדר ומיניות (Lionnet , 1989). חייהן של נשים הטרוסקסואליות שעשו מעבר לחיים לסביים, הופכים את רעיון התנועה בין מציאויות סותרות לכאורה למציאות נוכחת, אך עדיין זו מציאות מושתקת שאין לה שם ברור, שנתפסת בתוך המבנה הבינארי כחיים של בלבול וחוסר אוריינטציה. מילותיה של אנז'אלדואה ממחישות את מיקומן: "מי, אני מבולבלת? דו משמעית? לא נכון. זה התיוג שלכם שמפצל אותי": (Anzaldua, 1987 : 205). מחקר זה מבקש לטעון שמיקומן הייחודי של נשים שעשו מעבר מחיים הטרוסקסואלים לחיים לסביים, מגשר בין עולמות דיכוטומיים לכאורה, ומבטא את "נזילות" של מושג הזהות ושל "נזילות" במערכות יחסים מיניות.

דווקא העובדה שבמשך שנים תעודת הביטוח שלנו כללה מסמנים הטרוסקסואלים ברורים כמו: נישואים, ילדים, ומערכת קשרים חברתית עם העולם ההטרוסקסואלי, הוסיפה מורכבויות ייחודיות לתהליך ובו בזמן אותם מסמנים חיצוניים, אפשרו לנשים להתמודד עם תוצאות המעבר.

3. מיניות של נשים-פוטנציאל הנזילות

"האמת היא שאני שונאת הגדרות וקטגוריות [אהם...]אני א...אני חושבת שמבחינת הגדרה אני בי, אבל אני כרגע ביחסים ... ביחסים [אהם..] כאילו מונו, אקסקלוסיבי עם בחורה ו... [אהם...] אבל אני לא הייתי שוללת שבעתיד יהיה לי גם קשר עם גבר".

תפיסות ומיתוסים לגבי ביסקסואליות נובעים מהנחה, שלא ניתן להעדיף יותר ממין או מגדר אחד. מכיוון שאנשים המגדירים עצמם כביסקסואלים מסרבים לבחור אך ורק במין אחד, הרי שהם לא נמצאים באף אחת מהקטגוריות המיניות, ולכן הזהות שלהם נתפסת רק כ"שלב מעבר" בין קטגוריה אחת לשנייה. ביטוי לתפיסה זו ניתן למצוא בדבריה של ד"ר רות וסטהיימר מדריכת המין האמריקנית, בראיון שנתנה בסוף שנות השמונים:

"אין דבר כזה ביסקסואל. מי שמכנה את עצמו ביסקסואל הוא הומוסקסואל או לסבית, שקשה להם להזדהות ככאלה. הביסקסואליות משמשת להם כסיוי, וגם אם הם מנהלים מערכת יחסים אינטימית עם בן המין השני, עדיין הם קשורים למוטיב מיני עם בן מינם. אני מכירה בהגדרה הומוסקסואל, לסבית והטרוסקסואל. גוני הביניים הם המצאה".

בחברה שמחלקת את העולם לדיכוטומיות, או ניגודים בינאריים, ועליהם בונה את תפיסותיה, עולם המושגים המתייחס לקטגוריות המיניות הוא קשיח. אם אתה לא לגמרי הומוסקסואל, סימן שאתה חייב להיות לגמרי סטרייט ולהיפך. ביסקסואליות ע"פ תיאוריות קוויריות הינה, אחד הביטויים המובהקים, "לזהות שמושתתת על מיניות ועם זאת אינה כבולה למגדר" (גרוס וזיו, 2003, עמוד 23). ביסקסואליות מנכיחה אפשרויות לגיוון והעדפה אישית בכל רגע נתון ומסמנת את פוטנציאל הנזילות של ההעדפה המינית הנשית.

ליסה דיימונד, (2008), ערכה מחקרי אורך בקרב קבוצה של 79 נשים שהגדירו עצמן כנשים לא הטרוסקסואליות. במהלך המחקר, היא עקבה אחר שינויים בהגדרת נטייתן המינית של הנשים, לאורך תקופה של 10 שנים. אחת ממסקנות המחקר קובעת שביסקסואליות היא אוריינטציה מינית נוספת ולא שלב או תקופה של התנסות חד מינית בחיים.

מסקנה זו מתבססת על ממצאי המחקר המעידים, שמרבית המעברים של הנשים היו אל עבר ההגדרה ביסקסואלית וזהויות מיניות לא מוגדרות. עיקר התנועה הייתה אל עבר הגדרות שאפשרו משיכה אל שני המינים, בשעה שהמעברים אל זהות לסבית או הטרוסקסואלית היו פחות שכיחים. לטענתה, אם ביסקסואליות הינה שלב או התנסות סביר היה למצוא יותר נשים שנעות לעבר זהות לסבית או זהות הטרוסקסואלית במהלך תקופה של עשר שנים.

ממצאי המחקר הנוכחי תומכים בהשקפה תיאורטית המתבססת בשנים האחרונות, ביחס למיניות של נשים. מיניות של נשים, הינה מיניות בעלת אופי נזיל ויכולה להשתנות במהלך השנים. פרט לשלוש נשים שהשתתפו במחקר וידעו בטרם נישאו שהן נמשכות לנשים, כל יתר הנשים גילו את משיכתן לנשים במהלך בגרותן. גם כשנשים אלה לאחר המעבר מצאו עקבות ורמזים מוקדמים למשיכתן לנשים הם היו בבחינת פוטנציאל, אך הן המשיכו ליהנות ממין הטרוסקסואלי והגדירו את עצמן כנשים הטרוסקסואליות. ויותר מכך, גם לאחר המעבר מרבית הנשים במחקר, לא שללו את האפשרות לחזור לקשר מיני ורגשי עם גברים בעתיד. האפשרות להימשך לגברים נראתה אפשרית, גם אצל שתיים מבין שלוש הנשים שהכירו במשיכתן לנשים מגיל צעיר.

במחקרים נוספים על מעבר של נשים הטרוסקסואליות לחיים כלסביות נמצאו ממצאים דומים. במחקרה של ג'נסן (Jensen, 1999), 13 נשים מבין 25 נשים שרואיינו, סיפרו שהן לא חוו מעולם משיכה מינית לנשים לפני שנישאו. אחת ממסקנות המחקר מתייחסת אל המיניות הנשית כמבנה נזיל ודינאמי. ממצאים דומים נמצאו במחקרה של ארמסטרונג (Armstrong, 2002), כל 9 הנשים שהשתתפו במחקר ראו את עצמן כנשים הטרוסקסואליות עד למעבר, ולאחריו הן רואות את עצמן כנשים שאינן מגדירות את עצמן כנשים הטרוסקסואליות. אחת המסקנות ממחקר זה מתייחסת אל המיניות הנשית כמבנה נזיל ומשתנה. במחקר נוסף שערכה מורן (Moran, 2008), בקרב 214 נשים שגילו את משיכתן לנשים לאחר גיל 30, ממצאי המחקר מעידים על כך ששנים הטרוסקסואליות הן בעלות פוטנציאל לחוות בפעם הראשונה משיכה חד-מינית כשהן נמצאות עמוק בחייהן הבוגרים.

בנוסף למחקרים על נשים הטרוסקסואליות שעשו מעבר לחיים כלסביות באמצע החיים, קיימים ממצאים מחקריים נוספים על נשים שאינן הטרוסקסואליות. הממצאים מתארים תנודות, גיוון ושינויים במשיכתן המינית ובהגדרתן את האוריינטציה המינית שלהן לאורך חייהן (Sophie, 1984 ; Lowenstein, 1985 ; Golden, 1987).

מספר מחקרים פורצי דרך בעשור האחרון בתחום המיניות הנשית מדגימים את אופייה הנזיל של המיניות הנשית.

Litita Peplau יחד עם חוקרים עמיתים (Peplau & Spalding, 2000 ; Peplau & Grant, 2000), מציגה ממצאי מחקרים בתחום המיניות של נשים והאוריינטציה המינית של נשים. מחקרים אלה קוראים תגר על מודלים קיימים העוסקים במיניות של נשים לסביות, הנתפסת כמיניות חריגה המושפעת ממשתנים ביולוגיים. לטענתם, המיניות של נשים הינה מיניות גמישה ונזילה, שאינה נקבעת בהתאם למשתנים ביולוגיים, אלא מושפעת ומתעצבת בהקשרים חברתיים ותרבותיים.

Baumeister (2000, 2007), טוען כי קיימים הבדלים ביו גברים לנשים במידת ההשפעה של משתנים חברתיים, נסיבתיים ותרבותיים על המשיכה המינית. משיכה מינית של נשים מושפעת ממשתנים חברתיים ותרבותיים ומנסיבות ספציפיות.

Diamond (2008), מאפיינת את המיניות של נשים כמיניות נזילה, המאפשרת לנשים לחוות משיכה מינית לשני המינים ללא קשר להעדפתן המינית הדומיננטית. נשים יכולות לחוות שינויים במשיכתן הרגשית והארוטית בסיטואציות שונות, במערכות יחסים שונות ובמהלך החיים.

נשים שעשו מעבר באמצע החיים מסגנון חיים הטרוסקסואלים לחיים לסבים, מאתגרות תפיסות מדעיות הרואות את הזהות המינית כמבנה שמגיע לכדי עיצוב סופי עם סיום ההתבגרות, מבנה יציב וקבוע לאורך זמן, המורכב משתי קטגוריות דיכוטומיות ובינאריות. נשים שעשו מעבר אינן בהכרח נשים שהדחיקו את נטייתן המינית "האמיתית". הן לא נישאו ובנו משפחה במסגרת הטרוסקסואלית בידיעה שהן משתמשות במסגרת זו, כאופציה לגיטימית להקמת משפחה. המודעות לפוטנציאל הנזיל של המיניות של נשים והבנה שגם נשים הטרוסקסואליות שנישאו לגבר, יכולות לחוות שינויים במשיכתן המינית, עשויה להקל על חייהן של נשים הנמצאות במצב דומה. אומנם מודעות לפוטנציאל הנזילות הזו אינן משמעה בהכרח קבלה של הנזילות כאשר השינוי הוא בכיוון הלא נורמטיבי, אך לפחות בתחום אחד הן תהיינה פחות מופתעות ונסערות מהשינוי שהן חוות, הן תצטרכנה לדאוג פחות כיצד האחרים יראו אותן לאחר השינוי, וההשפעה על בני משפחתן וחברים תהייה פחות בעייתית וכואבת.

4. מעבר רגשי / מעבר רציונאלי

כאשר בוחנים את סיפוריהן של הנשים, טרום המעבר ניתן למצוא מספר הבחנות בין הסיפורים:

1. **עיתוי** - חלק מהנשים תיארו חוויות של ריגוש מיני ומשיכה לנשים החל מילדותן המוקדמת. האחרות תיארו חוויה של משיכה לאישה שהופיעה לראשונה בגיל ההתבגרות.
2. **רמת מודעות** - חלק מהנשים מתארות את זיכרונותיהן המוקדמים כחוויה מודעת וברורה של משיכה מינית לנשים. האחרות תיארו את החוויה במונחים של עמימות וחוסר בהירות. הביטויים השונים בהם השתמשו הנשים, כשתיארו את חווית המשיכה המוקדמת לנשים מדגימים את מידת הבהירות והמודעות השונה של החוויה. נשים שהיו יותר מודעות לחוויה, הרבו להשתמש במילים חד משמעיות כמו: "ברור לי", "אני יודעת", "אני זוכרת", ובנוסף בחרו לספר בראיון סיפורים מעברן, שעסקו בחוויות של התרגשות מינית מנשים מימי ילדותן ותחילת התבגרותן. האחרות כשסיפרו על חוויות מוקדמות יותר של משיכה לנשים טרום המעבר, הרבו להשתמש במילים וביטויים שביטאו עמימות וחוסר מובנות ביחס לחוויה כמו: "רחוק מהמודע", "לא זוכרת", "לא מודעת", "משהו לא מוגדר ומגובש".

3. **מידת הנוכחות של החוויה במהלך הנישואים** - חוויית המשיכה לנשים המשיכה להיות נוכחת בחייהן של שלוש מהנשים במחקר גם בזמן נישואיהן. משתתפת אחת שהייתה מודעת למשיכתה לנשים בטרם נישאה, חוותה משיכה לנשים בשנתיים האחרונות לנישואיה. אצל האחרות, החוויה אינה נוכחת בזמן נישואיהן, ורק לאחר הגירושים הן מחפשות אחר קשר עם נשים.
4. **אפיוני בן הזוג** - שלוש מהנשים שהיו מודעות למשיכתן המוקדמת בחרו בבני זוג בעלי אפיונים נשיים. רק נשים אלה בחרו לספר בפירוט על בני זוגן.
5. **איכות חיי הנישואים וחיי המין עם גברים** - חיי הנישואים בכלל וחיי המין בפרט נחו בצורה שונה. שלוש נשים שחוו משיכה מוקדמת שנכחה גם בחייהן כנשים נשואות, לא היו מאושרות במהלך נישואיהן, ויותר מכך הן סיפרו על קשיים בתחום המיני. שתיים מהן, התגרשו על רקע התאהבות או קשר רומנטי עם אישה. האחרות לא דיווחו על קשיים בתחום המיני עם בני זוגן, הקשיים בחיי הנישואים לא נכחו לכל אורך הנישואים.
6. **התבוננות רפלקטיבית על המעבר** - שלוש נשים, כשבחנו את תהליך המעבר הביעו חרטה על מהלכים חפוזים וטעויות שעשו בעיקר מול ילדיהן. מרביתן, נשים שהיו מודעות למשיכתן המוקדמת לנשים, וסיימו את נישואיהן על רקע רצון לממש בפועל את משיכתן לנשים. האחרות מביטות על המעבר ללא רגשות אשם ותחושת חרטה על האופן בו נעשה המעבר.
7. **תוויות מיניות** - שלוש מהנשים הגדירו את עצמן באופן ברור כלסביות, שתיים הגדירו את עצמן על הרצף "משהו בין ביסקסואליות ללסביות" והשלוש האחרות בחרו לא להשתמש בתווית מגדירה ביחס למיניותן.
8. **קשר עם הקהילה** - שלוש נשים בזמן המעבר ולאחריו חיפשו קשר עם ארגונים ופעילויות הקשורים לקהילה הגאה (כמו קל"ף) והשתתפו באופן קבוע בפעילויות שאורגנו ע"י הקהילה. האחרות משתתפות בפעילויות מעטות של הקהילה וקבוצות חברתיות לסביות, ויש גם כאלה שלא לוקחות שום חלק בפעילויות של הקהילה ושל קבוצות נשים לסביות. על בסיס הבחנות אלה ניתן לחלק את מרבית הנשים במחקר לשתי קבוצות מובחנות.
- בקבוצה הראשונה: א.** המשיכה המינית לנשים הופיעה בגיל מוקדם (בין ילדות להתבגרות) **ב.** בד"כ מדובר בזיכרונות ברורים של התרגשות מינית מאישה ג. חוויית התשוקה לאישה, נוכחת לאורך תקופת נישואיהן **ד.** קשיים בנישואים בעיקר בתחום המיני, בד"כ מתחילת הנישואים **ה.** בן הזוג לו נישאו מתואר על ידן כ"טיפוס נשי" **ו.** הרצון לממש את משיכתן

לאישה, הינו הגורם המרכזי לסיום הנישואים ז. מרביתן מתבוננות על המעבר עם תחושות של אשמה וחרטה ביחס לדרך בה עשו את המעבר ח. הן מגדירות את עצמן לאחר המעבר כלסביות. ט. בשנים הראשונות לאחר המעבר הן הרבו להשתתף בפעילויות הקשורות לקהילה הגאה.

לקבוצה זו ניתן לשייך באופן מובהק, שלוש נשים מבין שמונה הנשים שהשתתפו במחקר.

בקבוצה השנייה : א. הן זוכרות אירוע בודד או מספר אירועים מועט טרום המעבר, הקשורים במשיכה מינית לאישה. אירועים אלה, מופיעים לראשונה בגיל ההתבגרות או בבגרות המוקדמת. ב. החוויה לא תמיד ברורה לנשים וגם אם כן, היא מורחקת מהמודע אל מרתפי הנפש. ג. חוויית המשיכה לנשים אינה נוכחת במהלך חיי הנישואים. ד. יחסי המין עם גברים נחווים בד"כ כיחסים מהנים ומספקים. ה. הסיבות לגירושים נעוצות בקשיים זוגיים שכיחים כמו: קשיי תקשורת, שחיקה ועוד. ו. הן אינן מגדירות את עצמן כלסביות גם לאחר המעבר. ז. הקשר עם הקהילה בד"כ רופף.

לקבוצה זו ניתן לשייך באופן מובהק, ארבע נשים מבין שמונה הנשים שהשתתפו במחקר.

אצל המשתתפת השמינית ניתן למצוא מאפיינים משתי הקבוצות : (מאפיינים ג, ו, ז, של הקבוצה הראשונה ו- א, ד, ו, ז של הקבוצה השנייה).

אחת ההבחנות המרכזיות בין הקבוצות, מתייחסת למידת "הבחירה" שאפיינה את המעבר. בקבוצה הראשונה המעבר אינו תוצאה של תהליך בחירה רציונאלי. חוויית המעבר מלווה בעוררות רגשית גבוהה, בתחושת בהילות ודחיפות לסיים את הנישואים, וברצון עז לממש מיידית את משיכתן המינית. בקבוצה השנייה ניתן לראות שהמעבר, הינו תוצאה של החלטה מושכלת לבחון ולבדוק את האפשרות לקיים קשר מיני ורגשי עם אישה. הן נוקטות באסטרטגיות חיפוש שונות אחר קשר עם נשים, כמו הפצת המידע על רצון בקשר לסבי לחברים קרובים, או פנייה לאתרי הכרות לנשים. תהליך המעבר מלווה באמוציות יחסית מתונות, תהליך הבדיקה נעשה ממקום יותר נינוח ושקול. המעבר נחוה כמעבר "רך" יותר ע"י סביבתן הקרובה, וכרוך באופן יחסי במעט אבדנים וויתורים. מרביתן לא פוסלות את האפשרות למצוא את עצמן פעם נוספת מקיימות קשר מיני ורגשי עם גברים. העובדה שהבחירה המינית אינה קבועה ואינה בעלת כיוון תנועה אחד מהטרוסקסואליות להומוסקסואליות, הינה אחת המסקנות המרכזיות של מחקר זה. אולם נדמה, כי טענה זו עשויה להראות עם הזמן יותר תיאורטית ופחות מעשית עבור נשים שבחרו בסגנון חיים לסביים. לרבות מאיתנו אשר מקיימות לאורך זמן מערכת יחסים משמעותית עם אישה, הגברים מפסיקים להיתפס כשותפים פוטנציאליים לקשר. כל בחירה שנעשתה גוררת בעקבותיה בחירות נוספות ואנו מגלות שסללנו לעצמנו דרך חדשה והפסקנו לדלג בין

האפשרויות. הפוטנציאל לנוע הלך וחזור קיים ברקע, אך מהלך החיים מבסס מתווה חיים בעל כיוון אחד. מציאות זו קשורה לעובדה, שהתרבות תופסת לסביות והטרנסקסואליות באופן דיכוטומי, ובמידה רבה מאלצת "להחליט" ולבחור. וכתוצאה מכך, יש קושי להתנייד, בין שתי תרבויות שונות.

האפשרות לקיומו של מעבר באמצע החיים לסגנון חיים לסביים, מתוך בחירה מודעת, נתמך בממצאי מחקר שערכו Carbonneau & Lander (1991), Carbonneau & Lander. במחקר השתתפו 30 נשים אמריקאיות שעשו מעבר לסגנון חיים לסביים, בין הגילאים: 35-55. כולן פרט לאחת היו נשואות ומרביתן למעט שש היו אימהות לילדים. אף אחת מהנשים, לא ראתה את עצמה כלסבית עד למעבר. החוקרות עשו הבחנה בין שתי קבוצות של נשים. נשים שחוו את המעבר כמקום של גילוי עצמי "Discovered the lesbian within", לעומת הקבוצה האחרת של נשים, שאצלן המעבר הינו תוצאה של בחירה, לרוב פוליטית, לחפש אחר קשרים לסביים. נשים אלה תיארו את המעבר לחיים לסביים כבחירה בין מספר אפשרויות שעמדו בפניהן: לחיות ללא זוגיות, לקיים קשרים מיניים גם עם גברים וגם עם נשים, או להמשיך ולקיים מערכות יחסים הטרנסקסואליות. מרבית הנשים שחוו את המעבר כתהליך של גילוי עצמי חשו סיפוק מידי מחיי המין החדשים. לעומתן הנשים שבחרו במעבר חוו בתחילה קשיים בתחום המיני. רובן של הלסביות מבחירה, התנסו טרום נישואיהן ולאחר הגירושים ביותר קשרים מיניים וזוגיים עם גברים. הן חיפשו באופן מודע קשרים שוויוניים יותר וחיפשו להשתייך לארגונים פוליטיים של נשים. בנוסף הן נטו להחזין את סגנון חייהן החדש וסיפרו על המעבר לבני זוגן לשעבר, לילדיהן לבני משפחתם וחברים. לעומתן, הנשים שחוו את המעבר כתהליך של גילוי עצמי לא הסתירו את השינוי, אך הן היו פחות מוחצנות ויותר זהירות ביחסיהן עם העולם הטרנסקסואלי. ההבדל בין מידת החשיפה השונה מוסבר על ידי החוקרות בכך שהכוח לבחור אפשר לנשים להתמודד ביתר קלות, עם סטיגמות חברתיות הומופוביות. בשונה ממחקרן של Carbonneau & Lander, הנשים במחקר הנוכחי שבחרו לשנות את סגנון חייהן, ביקשו לבחון אפשרות חיים חדשה של חיים לסביים, לא ממקום פוליטי של הזדהות נשית או הזדהות עם רעיונות פמיניסטים. פוטנציאל המשיכה המינית לנשים היה קיים, ומשם ניתן היה לבחור בסגנון חיים אחר.

בדומה לממצאי המחקר הנוכחי המבחין בין נשים על בסיס מידת המודעות שלהן למשיכתן המוקדמת, גם מחקרה של Strock (1998), מבחין בין ארבע קטגוריות של נשים על בסיס פרמטר זה. במחקר השתתפו 100 נשים, 72 היו נשואות בזמן שרואיינו והחליטו לא לפרק את נישואיהן למרות משיכתן לנשים. חלקן סיפרו לבני זוגן על משיכתן לנשים וחלקן קיימו במקביל לנישואים מערכות יחסים מיניות עם נשים. 59 נשים, לא חוו משיכה לנשים לפני שנישאו.

Strock, מבחינה בין 4 קבוצות של נשים : 1. נשים שחוו בילדותן המוקדמת תחושה פנימית של שונות ומובחנות בין ובין בנות גילן, אך לא ידעו שיש מציאות לסבית בעולם. 2. נשים שידעו באופן וודאי עוד מילדותן שיש להן נטיות לסביות, אך לא מימשו את נטייתן מכיוון שחונכו שלסביות הינה מחלה או שביקשו להתאים את עצמן לחברה המיינסטרימית. 3. נשים שידעו מה זו לסביות, הן לא התכחשו לתחושותיהן וחלקן גם התנסו בקשרים לסביים, ולמרות זאת הן בחרו שלא לראות את עצמן כנשים לסביות 4. נשים שהיו בטוחות שהן נשים הטרוסקסואליות עד שהתאהבו לפתע באישה אחרת.

שלוש הנשים במחקר הנוכחי, שהיו מודעות למשיכתן לנשים מגיל צעיר שייכות לקבוצה השנייה שזיהתה Strock. אישה אחת במחקר הנוכחי משתייכת לקבוצה הרביעית ואישה נוספת משתייכת לקבוצה השלישית. אף אחת מהנשים במחקר הנוכחי, אינה מתאימה לאפיוני הקבוצה הראשונה.

חויית המעבר מחיים הטרוסקסואלים לחיים לסבים הינה, חוויה ייחודית, מורכבת ומגוונת. לצד הגיוון וריבוי הפנים ניתן למצוא מספר אלמנטים משותפים. חלק מהנשים, חוו את המעבר כמציאות של בחירה שהייתה נתונה בידיהן, בחירה מודעת מושכלת ורציונאלית. האחרות, חוו את המעבר כמציאות בה הן פעלו מתוך דחף רגשי ומיני, שלא ניתן היה להתכחש אליו יותר. נשים אלה היו מודעות למשיכתן המינית לנשים טרום נישואיהן, ונאלצו להדחיק את צרכיהן הרגשיים והמיניים שנים ארוכות. המעבר של נשים אלה, מלווה ברגשות סוחפים וסוערים עם יכולת מועטה יחסית לנהל ולנווט את העוצמה הרגשית המלווה את החוויה .

5. זוגיות לאחר המעבר

"אם בהתחלה באמת בהתחלה חשבתי שאני אממש את החלום הזה של זוגיות עם אישה באופן מלא כולל חיים משותפים ושם משפחה משותף וחשבון בנק משותף וככה לאט, לאט הולך ומתפוגג החלום פתאום, את יודעת המציאות פשוט מראה לי שזה לא, לא כזה פשוט..." (דינה)

שאלת הזוגיות הלסבית לאחר המעבר, לצד הצורך המודגש בקיומה של זוגיות נוכחים בכל הראיונות. ממצא זה מחדד מספר שאלות ביחס לתפיסת הזוגיות לאחר המעבר. האם נשים שעשו מעבר לסגנון חיים לסבי, למרות שפרקו את ההבנייה של חיים הטרוסקסואלים, לא פרקו את ההבנייה של זוגיות הטרו נורמטיבית? האם תפיסת הזוגיות ההטרו נורמטיבית עוברת גם היא פרוק ומקבלת פנים חדשות?

מתוך הממצאים עולה כי תפיסת הזוגיות עוברת תהליך של שינוי הדרגתי, הזוגיות נתפסת בתחילה כהמשך ישיר לזוגיות ההטרו נורמטיבית רק שהמגדר של השותף הזוגי משתנה.

בנוסף משמשת הזוגיות עם אישה כמסמן זהותי לו נדרשות הנשים בסמיכות למעבר. החלום על חיים משותפים תחת קורת גג אחת מנחה את תפיסת הזוגיות של מרביתן. ככל שנוקף זמן ממועד היציאה מהארון החלום הופך רחוק יותר, לאור קשיי המפגש בין הזוגיות הלסבית והאימהות, גם הצורך במסמן זהותי חיצוני הולך ומתפוגג. אך נראה שלא רק נתוני המציאות מעצבים את תפיסת הזוגיות החדשה, מערכת שלמה של אמונות ותפיסות ביחס לחיים הטרוסקסואלים שהתפרקה, לצד מפגש עם עולם חדש שהציף שאלות ותהיות ביחס לעולם הישן והמוכר, מובילה להתבוננות מחודשת בתפיסת הזוגיות. התהליך הפנימי אותו עברו הנשים במהלך המעבר אפשר להן להגמיש עמדות ותפיסות ביחס להבניות חברתיות שונות כמו זהות מינית, תפקידי מגדר, נישואים וזוגיות.

בדומה לזהות הלסבית לאחר המעבר, שהופכת למרחב נזיל בעל גבולות מטושטשים, מרחב בו יכולות להתקיים מערכות ערכים דיכוטומיות לכאורה, כך גם תפיסת הזוגיות ההטרו נורמטיבית, מאבדת את יציבותה והנשים מפתחות זיקות לאלטרנטיבות זוגיות אחרות. הזוגיות לאחר המעבר מתעצבת באופן ייחודי בהתאם לצרכים ולבחירות שעשו כל אחת מהנשים. מרביתן מקיימות קשר זוגי ללא חיים משותפים, שתיים מהן התגוררו יחד ולאחר מכן הפרידו מגורים והמשיכו במערכת זוגית בבתים נפרדים.

נראה כי למרות נסיבות החיים לאחר המעבר קרי, הקושי הכרוך במפגש שבין אימהות וזוגיות עם אישה, מרבית הנשים במחקר מחזיקות בדפוס זוגיות שאינם מסורתיים מתוך בחירה אישית- "אם כי ברור שכל סיפור מהווה תרכובת של שני יסודות אלה" (עמיה ליבליך, "סדר נשים", עמוד 14).

לסיכום- היסוד המשותף לכולן הינו הבחירה בשלב זה בחייהן לוותר על חיים משותפים, להתגמש אל מול צרכי הילדים, לבחון מחדש תפיסות וערכים ביחס לזוגיות, להכיר בקיומן של אלטרנטיבות לחיים זוגיים, למען מציאות אחת בה אחזו הנשים במלא כוחן – להמשיך ולממש את בחירתן המינית והרגשית באישה.

6. ילדים בארון

"עכשיו אני נמצאת במצב שאני בעצם לא מספרת לשום אדם שנמצא במעגל של הבנות שלי, כי אני לא בטוחה איך הן יתמודדו עם זה שילדים יגידו להן. הם ביקשו ממני בפרוש לא לספר. אני לא חושבת שהן סיפרו למישהו והן מסתובבות היום עם סוד וזה מאוד כואב לי".
(102)

אחד הממצאים המשמעותיים של מחקר זה, הינו תגובת הילדים המתבגרים למעבר שעשו האימהות לחיים כלסביות. ככלל, ניתן לראות שתהליך היציאה מהארון של האימהות הוביל לתהליך הפוך אצל המתבגרים. מרביתם לא משתפים את חבריהם במציאות חייהם

החדשה, הם חווים כעס ובושה ביחס לסגנון חייה החדש של האם, וחלקם אף מגלים התנגדות לבת הזוג. האימהות משתפות פעולה עם כניסתם הכפויה של הילדים לארון. ניתן להסביר את הכניסה הכפויה של הילדים לארון לצד שיתוף הפעולה של האימהות עם תהליך זה, לאור הקושי שחווים ילדים הגדלים במשפחות הומו לסביות בשל תהליך התיוג השלילי של הוריהם (Tasker & Golombok, 1997; Golombok, Spencer, & Rutter, 1983).

גיל ההתבגרות מחדד את הקשיים בהם נתקלים מתבגרים הגדלים במשפחה שאינה הטרו נורמטיבית. האמונות בהן מחזיקים החברים והיחס של קבוצת השווים כלפיהם, הופכים לבעלי משמעות עבור המתבגרים (Harris, 1995; Rivers, Poteat, & Noret, 2008). בנוסף בתקופה זו מתחדדת ההבנה של מתבגרים הגדלים במשפחות הומו לסביות שהם שייכים לקבוצת מיעוט חריגה. (Golombok & Tasker, 1996; Rivers et al., 2008).

אפיוני הגיל הייחודיים לצד האתגרים ההתפתחותיים האופייניים לגיל ההתבגרות יכולים להסביר את אסטרטגיית ההתמודדות מול סטיגמות הומופוביות, בה נוקטים המתבגרים ואימותיהן במחקר הנוכחי:

בתחום הגופני/פיזיולוגי – התפתחות מינית; בתחום הרגשי-גיבוש הזהות אישית, תוך תהליך היפרדות מדמויות ההוריות, תהליך זה מתבצע לעיתים תוך כדי ניכור, התמרדות ועוינות כלפי ההורים; בתחום החברתי (ע"פ הנחת המוצא ההטרו נורמטיבית)- פיתוח מערכת יחסים עם חברים ופיתוח מערכות יחסים עם בני המין השני. תהליך זה מלווה בעליה בעוררות המינית לצד עיסוק בנושאים של זהות ומשיכה מינית; בתחום הקוגניטיבי - יכולת לחשיבה מופשטת ואובייקטיבית, יכולת לטפל במציאות מורכבת, יכולת ניסוח, הכללה, הבנת חוקיות וחשיבה ביקורתית. תפיסת הזמן מתרחבת ומאפשרת הבנה חדשה של רצף בין עבר, הווה ועתיד (א.זיו, 1984).

הסוגיות והמשימות ההתפתחותיות, הייחודיות לגיל זה מקבלות משמעות נוספות בקרב מתבגרים, שנולדו במסגרת נישואים הטרוסקסואלים ובהמשך האם שינתה את סגנון חייה והפכה ללסבית.

העיסוק במיניותם של המתבגרים מתרחש במקביל לעיסוקן של האימהות במיניותן החדשה. מציאות זו עלולה לעורר אצל המתבגרים חששות ושאלות ביחס לנטייתם המינית. האם זה גנטי? האם גם אני נמשך/ת לבני/ות מיני? בנוסף, עצם העיסוק במיניותם של ההורים בגיל ההתבגרות הוא טעון ללא קשר לשאלות של זהות ונטייה מינית.

לתהליך ההיפרדות מההורים, שמלווה לעיתים בהתרחקות ועיונות נוסף מימד חדש של כעס, על הבחירה הלא נורמטיבית שעשתה האם. זוהי בחירה שעלולה ליצור אצל המתבגרים קשיים הן מול האם והן מול קבוצת השווים.

התפתחות יכולת החשיבה של המתבגרים עלולה לעורר שאלות וביקורת ביחס למעבר שעשו האימהות כמו: האם אימי הייתה לסבית לפני שנישאה והביאה ילדים לעולם? ואם כן, מדוע היא נישאה? האם אני פרי אהבתם של הוריי? האם אפשר להיות סטרייטית ואח"כ לסבית? והאם זה ישתנה שוב?

מחקר זה, לא בחן באופן ספציפי את תהליך ההסתגלות של הילדים למעבר שעשו האימהות. ממצאי המחקר הנוכחי, מעלים את הצורך להמשיך ולבחון במחקרים נוספים את סוגיית ההסתגלות וההתמודדות של מתבגרים החווים מעבר דומה.

בספרות המחקרית ניתן למצוא מחקרים ספורים, שעסקו בסוגיות אלה.

במחקר שנערך ע"י Gershon, Jemerin, Tschann (1999), רואינו 76 מתבגרים בין הגילאים 11-18, שנולדו בתוך קשר הטרוסקסואלי לפני שהוריהם נפרדו והאימהות הפכו לסביות. החוקרים מצאו קשר שלילי מובהק בין חשיפה למסרים הומופובים ותיג שלילי, להערכתם העצמית של המתבגרים. בנוסף נמצא שככל שהמתבגרים שיתפו את חבריהם בסגנון החיים החדש של האימהות, הם חוו תחושות של רווחה נפשית והערכתם העצמית גדלה. חיפוש אחר תמיכה חברתית בקרב קבוצת השווים נמצא כאסטרטגיית התמודדות יעילה התורמת לשיפור הרווחה הנפשית ותחושת הערך העצמי של מתבגרים הגדלים במשפחה בה האם עשתה מעבר לסגנון חיים לסביים.

נראה כי האימהות משתפות פעולה עם כניסתם של הילדים לארון, מתוך רצון לגונן עליהם מפני תגובות הומופוביות של הסביבה. היציאה מהארון מסמנת אתרי סכנה חדשים, סכנה מצד כל מי ומה שעלול לפגוע בילדיהן בעקבות המעבר. הפחד לצד הזהירות שנוקטות האימהות ביחס לילדיהן נכחו במהלך הראיונות, כל הראיונות פרט לאחד התקיימו ללא נוכחות הילדים בבית ע"פ בקשתן המפורשת של המשתתפות.

שיתוף הפעולה של הנשים עם שמירת הסוד והצורך לגונן, יכול להיות מוסבר גם על רקע התמודדותן המורכבת של האימהות לאחר המעבר. במציאות בה הילדים שותפים לתהליך קבלת הזהות החדשה של האם לצד השינויים הרבים שחלים בחייהם, נדרשות האימהות להתמודדות בשתי חזיתות בו זמנית. הן בתהליך קבלתן העצמית והן בסיוע לילדיהן הנמצאים בתהליך קבלת השינוי. תהליך מורכב זה עלול להיות מלווה בתחושת אשם על הכאב שמסב המעבר לילדים. תחושות האשם והכאב עלולים להגביר את הצורך לגונן ולהקל על חייהם של הילדים.

ברגר, (Berger, 1998), ערכה ראיונות עם נשים לסביות, ומצאה כי נשים לסביות שהיו נשואות והביאו ילדים לעולם במסגרת נישואיהן מתמודדות עם שלוש סוגיות בו זמנית: זהות מינית, גירושים והורות לסבית. במסגרת התמודדות זו הן חוות אבדנים במפגש עם המערכת המשפטית, הן טרודות בשאלות של שייכות ומקומה במשפחה של בת הזוג, בעיקר מצד הסבים או קרובים אחרים, ומתמודדות עם מצבי אשמה ומתח. ברגר מסבירה את רמות המתח והאשמה הגבוהות אותם חוות הנשים כתוצאה של ההתמודדות המורכבת עם התיוג המשולש, האבדנים ושאלת השייכות.

אסטרטגיות של ההשתקה ושיתוף הפעולה עם ההסתרה והסוד, בהן נוקטות האימהות במחקר זה, עומדות בניגוד גמור להמלצות מחקרים בנושא. במחקרים אלה נמצא כי קיום שיח פתוח של הורים עם ילדיהם על סטיגמות הומופוביות יכול להוות משתנה מקדם בהתמודדותם של ילדים הגדלים במשפחות הומו לסביות מול תיוגם השלילי ע"י סביבתם החברתית (Litovich & Langhout, 2004; Stein, Perrin, & Potter, 2004). מחקרים נוספים, מציינים מספר משתנים העשויים להוות תגובת נגד להשפעה השלילית של סטיגמות הומופוביות על הערכתם העצמית של הילדים. משתנים אלה כוללים: קשר רציף עם ילדים הגדלים במשפחות הומו לסביות, לימודים בבתי ספר המחנכים לסובלנות וקבלה של מיעוטים מיניים ואימהות התופסות את עצמן כחברות פעילות בקהילה הלסבית (Bos & Van Balen, 2008; Bos et al., 2008).

מחקרים אלה נערכו בקרב משפחות, בהן האימהות הביאו ילדים לעולם במסגרת תא משפחתי לסבי. סביר להניח כי משתנים אלה עשויים לסייע גם לילדים הגדלים במשפחה בה האם עשתה מעבר לסגנון חיים לסביים לאחר נישואים הטרנסקסואלים. אולם מורכבותה של חוויית האימהות לאחר המעבר לסגנון חיים לסבי, מקשה על הנשים לאמץ את אותן האסטרטגיות. הנשים במחקרי קיימו שיחות עם ילדיהן העוסקות בהומופוביה ותיוג, אולם לצד זה הן המשיכו לשתף פעולה עם הסוד וההסתרה של ילדיהן. הפער בין המסרים הגלויים והסמויים אותם מעבירות האימהות לילדיהן, לא מאפשר לילדים לקלוט באופן בהיר ועקבי מסרים אחידים הנוגעים לסטיגמות הומופוביות. ההסתרה והסוד, לצד הקושי למצוא משפחות במצב דומה, אף הם לא מאפשרים מגע עם ילדים הגדלים במשפחות דומות. לאור השינויים הרבים שחווים הילדים כתוצאה משינוי סגנון חייה של האם, נראה כי שינוי נוסף כמו מעבר למסגרת לימודית אחרת המחנכת לסובלנות וקבלה אינו אפשרי. הקשר של נשים שעשו מעבר לסגנון חיים לסבי עם הקהילה הלסבית אף הוא קשר טעון. חלק מהנשים במחקר העידו על יחסן המורכב אל הקהילה, החל מהקושי להיות חלק מקהילה בכלל, קושי להיות מזוהה עם קהילה הצבועה בסטיגמה שלילית, מפגש שלילי עם הפן הפוליטי של הקהילה ועד למפגש עם תרבות אחרת המצריכה למידה של שפה חדשה. במציאות זו מתקשות הנשים לזהות את עצמן כחברות פעילות בקהילה הלסבית.

למרות מורכבותה של ההתמודדות נראה כי, כאבם, קשייהם ומצוקותיהם של הילדים אינם נשמעים במרחב הציבורי, הן במערכת החינוך והרווחה והן במוסדות הפורמאליים של הקהילה.

השרות הפסיכולוגי החינוכי של משרד החינוך (שפ"י) בשיתוף פעולה עם חוש"ן (מרכז החינוך וההסברה ומערך ההרצאות של קהילת הלהט"ב, לקידום שילובם של להט"בים בחברה הישראלית), מציע פעילות בבתי הספר, המכוונת לשתי אוכלוסיות עיקריות; הראשונה היא בני-הנוער הלהט"בים. אוכלוסיית היעד השניה היא כלל בני הנוער, המקיפה את הנוער הלהט"בי, שבקרבם יש לחולל את תהליך ניפוץ הסטיגמות והסטריאוטיפים הנוגעים לאוכלוסיית הלהט"בים. מתוך הכרותי הקרובה כיועצת חינוכית בבתי ספר תיכוניים אני יודעת כי, מערך ההסברה ושיתוף הפעולה בין שפ"י לחוש"ן, מאפשר נגיעה במסגרת בתי הספר בעיקר בתהליך ההתמודדות של נוער הומוסלבי עם המציאות הסטיגמטית וההומופובית, אולם אין כל התייחסות לתהליכי ההתמודדות הייחודיים למתבגרים ומתבגרות הגדלים במשפחות בהן אחד ההורים עשה מעבר לסגנון חיים הומוסקסואליים.

מחקר זה, קורא למערכת החינוך, לגורמי טיפול ורווחה ולגופים נוספים בקהילה, לעסוק בסוגיות הייחודיות של ילדים הגדלים במשפחות בהן אחד ההורים עשה מעבר לסגנון חיים הומוסקסואליים.

בחרתי לסיים חלק זה בציטוט מילותיה של נירית, המבטאים בצורה האוטנטית והמדויקת ביותר את כאבם של הילדים, את האלם של מערכות החינוך והטיפול ואת אחד המסרים המרכזיים שמבקש מחקר זה להעביר:

"אני חושבת שבארצות הברית יותר מדובר על מה קורה לילדים שנולדו למשפחה הטרוסקסואלית שגם צריכים לצאת מהארון, בארץ אני לא חושבת שזה מדובר. זה לא ילדים שנולדו למצב הזה. הילדים שלנו צריכים להתמודד, גם עם זה שהמשפחה התפרקה. שאימא ואבא אולי שונאים אפילו אחד את השני, וגם עם לסביות, שאין מה לעשות זה לא.. זה אולי נורמאלי, אבל פחות נורמטיבי. מאוד קשה לי שבעקבות הרצח בבר נוער דיברו עד כמה קשה רק לילדים שמתמודדים עם שאלות של זהות מינית. וזה קשה, בלי ספק שזה קשה. והיה לי קשה שלא דיברו על מה זה לילדים שלנו, שצריכים גם לצאת מהארון. מדברים על ההורים, מדברים על האחים ולא מדברים על הילדים שלנו. אנחנו מפילות תיק מאוד גדול על הילדים שלנו. הרבה מהם חווים טראומה שנייה. גם את הגירושין פירוק של המשפחה וגם את היציאה שלנו מהארון. אין לזה אני חושבת מספיק מקום בשיח הציבורי, אין לזה מספיק מקום בשיח של הקהילה".

7. היבטים ייחודיים של המעבר-סיכום

מחקר זה ביקש לספר את סיפור היציאה מן הארון של תת קבוצה ייחודית של נשים – נשים שהיו נשואות והינן אימהות לילדים, אשר יצאו מהארון לאחר שנים ארוכות בהן ראו את עצמן ונתפסו ע"י העולם כנשים הטרוסקסואליות. ולמרות שכך סיפרתי את סיפורן כפי שהוא, סיפור המכיל בחובו גם תהליכים משותפים לכל הנשים היוצאות מן הארון הלסבי ונדרשות להתארגן במרחב קיום חדש. שאלות, תהיות וסוגיות כמו: החששות המלווים את תהליך היציאה מהארון, כיצד תגיב הסביבה הקרובה, כל אותן ההתלבטויות אישיות ובינאישיות- כיצד לספר? מתי? למי?, ה"תמיד ידעתי" שאני כזאת- כל אלה הינן שאלות מוכרות המאפיינות את תהליך הגילוי והיציאה, שבאו לידי ביטוי גם בסיפורן של הנשים במחקר זה.

נשים שיוצאות מהארון לאחר שנים ארוכות בהן חיו חיים הטרו נורמטיביים ומימשו את כל צווי הבון טון של חיים אלה-נישואים, בניית משפחה במסגרת הטרוסקסואלית ויצירת רשתות חברתיות ומקצועיות כנשים סטרייטיות, נדרשות להגדרה מחודשת של מבנים חברתיים הטרו נורמטיביים, מתוך מקום של סמיכות וקרבה לאותם המושגים. הן משתייכות מבחוח מכיוון שהן נמצאות "מחוץ" למבנים נורמטיביים מגדרית ומחוץ לנורמטיביות ההטרוסקסואלית, ועם זאת הן "משתייכות" אל העולם ההטרוסקסואלי, מכיוון שהן "עוברות" אל מול העולם כנשים הטרו נורמטיביות שנישאו והתגרשו לאחר שבנו משפחה במסגרת חיים הטרוסקסואלים.

יחודו של מחקר זה הינו בניסיון לחדד את כל אותם ההיבטים הייחודיים לתהליך המעבר והיציאה מהארון, של נשים שהיו נשואות. נשים אלה נדרשו להגדיר מחדש מושגים כמו: נישואים, זוגיות, הורות ואימהות, מיניות ונשיות.

באופן כללי ניתן לראות, שההגדרות המחודשות של יחסי הקרבה (kinship), מכילים יחסים חברתיים ורגשיים עשירים ומורכבים יותר.

תהליך המעבר מאפשר לנשים לבחון מחדש תפיסות ו"אמיתות" שגורות ביחס לחיי הנישואים. הנישואים נתפסים כיום ע"י הנשים, כמרחב מסורתי, טקסי, דתי וחוקי, שאינו הכרחי יותר בחייהן הבוגרים ויחד עם זאת, זהו המרחב בו הן בנו והקימו משפחה. זהו מרחב שטעון בזיכרונות ורגשות, בתחושת ביטחון, וסטטוס יציב ובטוח, מרחב שניתן לחוש אליו געגוע לצד ההבנה שהוא אינו המרחב הנכון לחייהן העכשוויים.

הנשים ממשיכות להחזיק בתפקידן המרכזי כאימהות, אך האימהות מקבלת פנים זוויות נוספות. האימהות אחרי המעבר מכילה קשת של רגשות, חלקם קודרים וכואבים וכוללים "רגשות לא מקובלים", כמו: שנאה, כעס, ותסכול בעוד האחרים מכילים תחושות של מסוגלות הורית גבוהה, הכוללת יכולת לתקשורת משמעותית ובונה והיותן אימהות המהוות מודל לחיים בעלי משמעות.

למרות הסערות שטלטלו את מבנה המשפחה, מקומו של התא המשפחתי בחייהן של הנשים נותר משמעותי. אל תוך תא זה נכנסים ערכים חלקם חדשים כמו- חיים אותנטיים, תקשורת פתוחה ודיאלוג מתמיד, עליהם גאות הנשים, אך לצידם של ערכים אלה נוכחת מציאות של סודות והסתרות המנוגדת לתפיסת עולמן של הנשים.

תפיסת הזוגיות אף היא עוברת ארגון מחדש, לאחר שנים של חיים במציאות זוגית הטרוסקסואלית תחת קורת גג אחת. צורת החיים הזוגית משתנה- מחיים משותפים לזוגיות בסגנון של חיים ביחד אבל לחוד (ניסועין - LAT- living-apart-together). הכמיהה לזוגיות בה ניתן לחיות תחת קורת גג אחת נוכחת אך לצידה נוטות הנשים לבחור בהסדרי זוגיות אלטרנטיביים המתאימים למציאות חייהן החדשה.

גם תפיסת הזהות המינית עוברת התבוננות מחדשת, תפיסה דיכוטומית של זהות מינית הטרוסקסואלית מול זהות הומוסקסואלית, מפנה את מקומה לתפיסה חדשה הרואה בזהות המינית מבנה גמיש בעל גבולות נזילים ומטושטשים.

נשים שהיו נשואות ועשו מעבר באמצע החיים נדרשות להמציא תשובות מיוחדות לשאלות שלא כל הנשים הלסביות שיוצאות מן הארון מתמודדות איתן. התשובות המיוחדות באות לידי ביטוי בהגדרות מחדש של נישואין ושל מושגי הורות שנגזרים מהסמיכות למושגים הטרו נורמטיביים, בסוגיות של מיניות ונשיות שצומחות מהתנסויות ייחודיות של ניסיון מיני בתוך נישואין ועוד. התרומה המחקרית של מחקר זה היא בהסתכלות על ייחודיותו של המעבר של תת קבוצה זו של נשים היוצאות מהארון הלסבי ובהגדרות הקירבה (kinship) שהן מייצרות מחדש.

8. מגבלות המחקר והצעות למחקרי המשך

למרות שמחקר נרטיבי, מבקש להאיר את השונות והרב ממדיות של החוויה האנושית (בר-און, 1994 ; Strauss & Corbin, 1994) וההכללה אינה בהכרח על אוכלוסיה רחבה יותר, (Kvale, 1996), אלא הכללה של הבנה (Stake, 2000), עולות מהמחקר הנוכחי מספר סוגיות המצריכות התייחסות.

הנקודה הראשונה, היא גודלו של המדגם העומד על מספר המשתתפים המינימאלי ביותר שמציעה הספרות המקצועית (Hill, Thompson & Willaims, 1997; Lincoln & Guba, 1985). קרוב לוודאי שיכולתי להפיק ולקבל מידע חדש ואחר ממשתתפות נוספות. מגבלה נוספת של מחקר זה, הינה ההרכב ההומוגני יחסית, של המאפיינים הסוציו-דמוגרפים של משתתפות המחקר. אומנם המדגם כלל שתי נשים דתיות, אישה מעל גיל שישים ואישה משכבה סוציו אקונומי נמוכה, אך עדיין אין מדגם זה מייצג את החברה הישראלית על ריבוי פניה וגווניה. לדוגמא, במחקר לקחו חלק נשים יהודיות בלבד, כולן פרט לאחת, עשו את

המעבר בין אמצע העשור השלישי, לאמצע העשור הרביעי לחייהן, כולן פרט לאחת גלויות עם בני משפחותיהם וילדיהן לגבי נטייתם המינית, שבע בעלות השכלה אקדמאית, כולן פרט לאחת, חיות במרחבים עירוניים שאינם ממוקמים בפריפריות המרוחקות מהמרכז. אין במחקר זה כל ייצוג לנשים ערביות, עולות חדשות, נשים החיות בפריפריות מרוחקות, נשים משכבה סוציו-אקונומיות נמוכה, נשים מוגבלות פיזית, ונשים החיות עמוק בארון. ברור כי מדגם הכולל נשים, שחוות הדרה נוספת בנוסף לנטייתן המינית, יציע הסתכלות יותר מורכבת ורב ממדיית על תהליך המעבר של נשים ישראליות, מחיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסבי. נקודה משמעותית נוספת הינה העובדה כי כל הנשים במחקר הינן אימהות לילדים, מציאות אשר באה לידי ביטוי בקטגוריות ניתוח מרכזיות במחקר זה. ברור כי מחקר זה אינו יכול לשקף את איכויותיה המגוונות של חוויית המעבר של נשים שבחרו לוותר על האימהות.

מגבלה נוספת בעלת אופי אחר, קשורה בעריכת מחקר בקהילה קטנה. מתוך רצוני להישאר נאמנה למחויבותי לשמירת פרטיות המשתתפות ולטשטוש זהותן, נאלצתי להשמיט מתוך הציטוטים, ובתיאור מאפייני המדגם, פרטים העשויים להוביל לזיהוי המשתתפות. ייתכן כי מחויבות זו הגבילה את עומק הניתוח והכתיבה. בנוסף, ייתכן כי השתתפותי בפעילויות חברתיות הקשורות בקהילה הלסבית, הגבילה את חופש הביטוי של חלק מהן בידיעה שהן עשויות לפגוש אותי בהמשך.

קיימים מספר נתיבי חקירה נוספים, העולים מתוך ממצאי המחקר הנוכחי:

1. מחקרים המייצגים אוכלוסיות נוספות של נשים, הנעדרות ממחקר זה.
2. מחקר זה עסק בתהליכי מעבר של נשים מחיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים לסבי ומשקף חוויה תלוית מגדר. מכאן שמחקר זה אינו יכול לייצג את החוויה בכללותה של מעבר מסגנון חיים הטרוסקסואלי לסגנון חיים הומוסקסואלי באמצע החיים. מחקר השוואתי בין מאפייני המעבר של גברים ונשים עשוי לשפוך אור על מרכיבים משותפים וייחודיים לנשים וגברים העושים מעבר באמצע החיים מסגנון חיים הטרוסקסואלים לסגנון חיים הומוסקסואלי. מחקר כמותני יכול לשמש לבחינה מדויקת יותר של השפעת המגדר על המרכיבים השונים המלווים את תהליך המעבר, לצד מחקר בשיטה האיכותנית שיעמיק ויחדד את ההבנה והמשמעות של מרכיבים אלה.
3. מכיוון שחוויית המעבר מושפעת באופן משמעותי מעצם אימהותן של הנשים, סוגיית הילדים והתמודדותם עם המעבר שעשו האימהות מחייבת התייחסות מחקרית נוספת בקרב הילדים, שתבחן את מורכבות הקשרים בין התהליכים המקבילים.

זרם הפסיכותרפיה המתקנת, הינו זרם מוביל בטיפול באוכלוסיית להט"ב. פסיכותרפיה מתקנת מאופיינת בשני היבטים מרכזיים: א) היכרות המטפל עם תנאי המציאות והדינאמיקות המורכבות של סביבת המטופל בשל נטייתו החד-מינית, ובקשירת המצוקות והקשיים שחווה המטופל לנסיבות חייו הייחודיות ולא למחלה או להפרעה נפשית (Brown, 2002; Ritter & Terndrup, 2004; Milton, Coyle & Legg, 2004). ב) הבניית ידע ומודלים חדשים בנושא הזוגיות והמשפחה החד-מינית, מכיוון שהידע הקיים מבוסס על מודלים של מסגרות משפחתיות הטרונורמטיביות, שאינם מתאימים או מספקים מענה מתאים לאוכלוסייה החד-מינית (Malley & McCann, 2004). בכדי לבסס גישה זו, פרסם ארגון הפסיכולוגים האמריקאיים (APA), בשנת 2000 "מסמך הנחיות לפסיכותרפיה עם לקוחות לסביות, הומוסקסואלים וביסקסואלים" (American Psychological Association, 2000), המכיל 16 המלצות והנחיות לגבי תראפיה עם מטופלים מקהילת להט"ב. בפברואר 2011, התפרסם מסמך המחליף את המסמך משנת 2000 ומוסיף חמש המלצות נוספות, שהאחרונה בהן, מחייבת את המטפלים להכרות עם ידע מחקרי חדש העוסק בנושאים של נטייה חד מינית ונושאים רלוונטיים הקשורים לתוכן זה (נספחים 4+5). בשני המסמכים אין כל התייחסות לקבוצה ספציפית זו של נשים וגברים שעשו מעבר באמצע החיים לסגנון חיים הומוסקסואלי, למרות שבשני המסמכים ישנה התייחסות לאוכלוסיות ייחודיות בתוך קהילת הלהט"ב. כולי תקווה כי, עבודה זו שהרחיבה את גוף הידע העוסק באוכלוסייה ייחודית זו, תעורר את המודעות של אנשי טיפול, לצורך ברכישת ידע ספציפי, ובהבנת האתגרים הייחודיים העומדים בפני נשים שעשו מעבר באמצע החיים לחיים כלסביות. הכרה בייחודיותם של הקשיים והצרכים, העומדים בפני קבוצה זו של נשים והבנתם תאפשר לגורמי הטיפול, לתת מענה טיפולי מתאים לנשים ולבני משפחתן, בעיקר לילדיהן.

גם בתחום החינוכי, ניתן לראות שלמרות השינויים המשמעותיים שעברה מערכת החינוך, בהתייחסותה ל**נוער להט"ב**, אין כל התייחסות לילדיהן של נשים, המקיימות אורח חיים לסבי, לאחר שגידלו ילדים במסגרת משפחה הטרונורמטיבית. ילדים אלה כפי שמעידים ממצאי עבודה זו, מתמודדים עם סוגיות ייחודיות בגין המעבר שעשו אמהותיהן, חלקם נמצאים בארון וחיים בתוך מציאות כואבת של סוד והסתרה, הכחשה ובושה. ביוני 2011, התפרסם מאמר בכתב העת "מפגש לעבודה חינוכית- סוציאלית, י"ט, 33. מאמר זה, מציג את מדיניות משרד החינוך בנושא הנוער הלהט"בי מתחילת שנות השבעים של המאה העשרים. מדיניות זו עברה שינויים במהלך השנים, מאז הקמתה של היחידה לחינוך מיני במשרד החינוך, שינויים שאולי משקפים תפנית בעמדות בנושא זה בקרב הציבור בישראל ובקרב קובעי המדיניות. חלקו הראשון של המאמר מתמקד בסקירה היסטורית, שבחנה את ההתפתחות שעבר החינוך המיני בארץ, עד להכללת נושאים, כגון זהות מינית וסובלנות לזהות המינית הלהט"בית, בעבודה החינוכית בבית הספר ובתכנית הלימודים. בהמשך הוצגה התפיסה החינוכית העכשווית, שאותה מוביל השירות

הפסיכולוגי-ייעוצי במערכת החינוך, תפיסה היוצאת מתוך שבעת הסטנדרטים המגדירים אקלים חינוכי בטוח ומיטבי.

השינוי שעברה מערכת החינוך בהתייחסותה לנושא הלהט"ב, הינו שינוי מבורך, אך יחד עם זאת, חסרה התייחסות ספציפית למציאויות חיים נוספות כמו זו של משפחות וילדים שחוו שינויים במבנה המשפחה המסורתית, ויש לפעול למען הכרה והבנה רגישה בייחודיותם של האתגרים והצרכים של ילדים אלה ומתן מענה הולם לצרכים אלה, במסגרת העבודה החינוכית בבתי הספר.

ביבליוגרפיה

- סראב אבו-רביע-קווידר, (2010) "סובייקטיביות במחקר נרטיבי: המקרה של מחקר פמיניסטי-ילידי" בתוך: רבקה תובל-משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות, ירושלים, הוצאת מאגנס, 2010, 155-176.
- אדריאן ריץ, ילוד אישה, ת"א, עם עובד, 1976.
- ש. אלבלק, "חיזוק המשפחה הישראלית", חברה ורווחה, י, 210-199.
- ב.אלפרט, "כתיבה במחקר איכותי", בתוך בן-יהושע, נ.צ. (עורכת) מסורות וזרמים במחקר האיכותי, תל-אביב דביר, 2001.
- אנזלדואה גלוריה, (1987) "אזור הגבול/ La Frontera המסטיסה החדשה" בתוך: ללמוד פמיניזם: מקראה מאמרים ומסמכי יסוד בחשיבה הפמיניסטית בעריכת: דלית באום, רונה ברריר - גארב, דלילה אמיר, יפה ברלוביץ, דבורה גריינמן, שרון הלוי, דינה חרובי, סילביה פוגל ביזאווי, הקיבוץ המאוחד, ת"א, 357-375.
- ריבי אפרת, (1999). "תהליך ה'יציאה מהארון' – coming out של מתבגרות לסביות ישראליות: מאפיינים ודפוסי התמודדות", עבודת תזה, חיפה: אוניברסיטת חיפה.

ג' באטלר, קוויר באופן ביקורתי, תל אביב: ליבדו, סדרה לתרגום בהוצאת רסלינג, 2001.

גבריאלה ספקטור-מרזל. (2010). "מנגנוני ברירה בטענה של זהות סיפורית" בתוך: ניתוח נתונים במחקר איכותני, עורכות: לאה קסן ומיכל קרומר-נבו, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 63-96.

ג'ודית בטלר, (1993א), "חיקוי ומרי מגדרי", בתוך: גרוס, אייל ועמליה זיו, (2003) מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, בעריכת יאיר קדר, עמליה זיו ואורן קנר, ת"א, הקיבוץ המאוחד, 329-346.

אייל גרוס, עמליה זיו, " בין תיאוריה לפוליטיקה: לימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית", בתוך: מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים, בעריכת יאיר קדר, עמליה זיו ואורן קנר, הקיבוץ המאוחד, ת"א, 2003, 9-44.

דן בר-און, מיכל שיינברג-טז "דילמות באיסוף ועיבוד נתונים איכותניים" בתוך: ניתוח נתונים במחקר איכותני, עורכות: לאה קסן ומיכל קרומר-נבו, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 465-486.

ננסי הרסטוק, (1983), " נקודת המבט הפמיניסטית: הכשרת הקרקע למטריאליזם היסטורי פמיניסטי", בתוך: ללמוד פמיניזם: מקראה מאמרים ומסמכי יסוד בחשיבה הפמיניסטית בעריכת: דלית באום, רונה ברריר - גארב, דלילה אמיר, יפה ברלוביץ, דבורה גריינמן, שרון הלוי, דינה חרובי, סילביה פוגל ביזאווי, הקיבוץ המאוחד, ת"א, 195-222.

א. ויצטום, ו. ד. ברום, אובדן אבל וטראומה, מונוגרפיה, ביה"ס לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב, 1995.

טובי פנסטר ואיתי, מנור, (2010). "אזרחות עירונית הומו-לסבית במרחב התל אביבי והירושלמי", סוציולוגיה ישראלית, י"ב [1], 7-28.

יובל יונאי, (2008), "אתניות קווירית? לקח מתיאוריה של מיניות לדילמות של סולידריות בעולם רב-תרבותי", המרחב הציבורי כתב עת לפוליטיקה וחברה, אוניברסיטת תל אביב, החוג למדעי המדינה. ר. כץ ו.י. פרץ, (1996), "מגמות הגירושין בישראל – השלכותיהם לטיפול משפחתי", חברה ורווחה, ט"ז, 502-483.

ע. ליבליך, סדר נשים: סיפורי נשים במשפחה החדשה בישראל, ירושלים ותל-אביב: הוצאת שוקן, 2003.

לאה קסן, מיכל קרמר-נבו, ניתוח נתונים במחקר איכותני, באר-שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2010.

ע. לומסקי-פדר, (1994), "דפוסי השתתפות במלחמה והשפעתם על תפיסת המלחמה ותפיסת מהלך החיים: ניתוח המקרה של "בוגרי" מלחמת יום-כיפור", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

ש. מזרחי, (1990), "זוגות חד-מיניים: מאפיינים ודרכי התמודדות עם הסטיגמה", עבודת תזה, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.

ד. נחמיאס וח. נחמיאס, "שיטות מחקר במדעי החברה", תל אביב, עם עובד, 1992.

נטע ידיד, יעל רימון ושוש צימרמן. (2011), "בין "קלפים פתוחים" לבין חוזר מנכ"ל כנגד ההומופוביה" מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, י"ט [33], 211-221.

סנדרה הארדינג, "מאמפיריציזם פמיניסטי לעמדה אפיסטמולוגית פמיניסטית". בתוך: דרכים לחשיבה פמיניסטית, מקראה, עורכות: ניצה ינאי, תמר אלאור, אורלי לובין, חנה נווה ותמי עמיאל-האוזר, האוניברסיטה הפתוחה, 2007, 177-225.

גבריאלה ספקטור-מרזל, (2010), "מנגנוני ברירה בטענה של זהות סיפורית" בתוך: ניתוח נתונים במחקר איכותני, עורכות: לאה קסן ומיכל קרומר-נבו, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2010.

עמליה זיו, (2004) "בין סחורות מיניות לסובייקטים מיניים: המחלוקת הפמיניסטית על פורנוגרפיה", תיאוריה וביקורת, 25, 163-194.

עמיה ליבליך, רבקה תובל-משיח, תמר זילבר, (2010) "בין השלם לחלקיו ובין תוכן לצורה" בתוך: ניתוח נתונים במחקר איכותני, עורכות: לאה קסן ומיכל קרומר-נבו, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2010.

מ. פוקו, הרצון לדעת: תולדות המיניות, כרך ראשון, "הצרפתים", הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1996.

אריאלה פרידמן (1999), "על פמיניזם, נשיות וכוח של נשים בישראל" בתוך: מין מגדר פוליטיקה, יזרעאלי דפנה, פרידמן אריאלה, דהן-כלב הנרייט, הרצוג חנה, חסן מנאר, נוה חנה, פוגל-ביז'אווי סילביה, הוצ' קו אדום, הקיבוץ המאוחד.

י. פרס, (2000), "מי ישמור על המשפחה", פנים, תל אביב: עמותת המורים.

רות פרסר, (2006), "אחרות משמעותיות: סיפורי חיים של נשים נשואות שבחרו לחיות כלסביות", עבודת תזה, ת"א, אוניברסיטת בר-אילן.

רות פרסר, (2011), "יחסים עם נשים לסביות", בתוך: נשים לגופן, בעריכת טל תמיר, הוצאת מודן.

י. פרץ ור. כץ, (1991), "המשפחה בישראל: שינוי והמשכיות", בתוך: ל. שמגר-הנדלמן ור. בר-יוסף (עורכות), משפחות בישראל, 1991, ירושלים, אקדמון, 9-32.

יהודית קציר, הנה אני מתחילה, ת"א, הספריה החדשה הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1993.
מ.קרומר-נבו, נשים בעוני: סיפורי חיים: מגדר, כאב, התנגדות, תלאביב, הקיבוץ המאוחד, 2006.

קתרין מקינון, (1990), מיניות, פורנוגרפיה ושיטה: "הנאה תחת הפטריארכיה", בתוך: ללמוד פמיניזם: מקראה מאמרים ומסמכי יסוד בחשיבה הפמיניסטית בעריכת: דלית באום, רונה ברריר - גארב, דלילה אמיר, יפה ברלוביץ, דבורה גריינמן, שרון הלוי, דינה חרובי, סילביה פוגל ביזאווי, הקיבוץ המאוחד, ת"א, 376-414.

רבקה תובל-משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות, ירושלים, הוצאת מאגנס, 2010.

רבקה תובל-משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל (2010) "מחקר נרטיבי: הגדרות והקשרים" בתוך: רבקה תובל-משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות, ירושלים, הוצאת מאגנס, 2010.

ריץ אדריאן, (1980), "הטרוסקסואליות כפזיה והקיום הלסבי" בתוך: מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, בעריכת יאיר קדר, עמליה זיו ואורן קנר, ת"א, הקיבוץ המאוחד, 73-104.

א.שקדי, (2003), מילים המנסות לגעת: מחקר איכותי - תיאוריה ויישום, תל אביב: הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב, 2003.

ש. שרלין, ר. כץ, וי. לביא, מדיניות המשפחה בישראל, המרכז לחקר ולימוד המשפחה, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה, 1992.

Abbote, D, & Farmer, E, From Wedded wife to Lesbian life. Stories of transformation, Freedom, CA : Crossing Press, 1995.

Amstronf , Marion, (2002) , "Women leaving heterosexuality at midlife : Transformation inself and relations", (Doctoral dissertation YORK University).

Baumeister, R.F. (2000), "Gender differences in erotic plasticity: The female sex-drive as socially flexible and responsive", Psychological Bulletin, 126, 347–374.

Ben-Ari, A. (2001a). "Changes and developments in homosexuality research - A three decade perspective", The Journal of Applied Social Sciences, 25(2), 169-174.

Ben-Ari, Adital. 1995. "Coming Out: A Dialectic of Intimacy and Privacy". Families in Society 76(5): 14-306, 306-314.

Berger, R. (1998), "The experience and issues of gay stepfamilies", Journal of Divorce and Remarriage, 29.

Bos, H.M.W., Gartrell, N.K., Peyser, H., & van Balen, F, (2008), "The USA National Longitudinal Lesbian Family Study: Homophobia, psychological adjustment, and protective factors", Journal of Lesbian Studies, 12, 455–471

Bos, H.M.W., & Van Balen, F. (2008), "Children in planned lesbian families: Stigmatization, psychological adjustment and protective factors", Culture, Health & Sexuality, 10, 221–236.

Brown, L.S. (2000). Foreword. In R.M. Perez, K.A. DeBord & K.J. Bieschke (Eds.), Handbook of counseling and psychotherapy with lesbian, gay, and bisexual clients (pp. XI-XIII). Washington, DC: American Psychological Association.

Burch, B. (1993), On intimate terms: The psychology of differences in lesbian relationships, Urbana: University of Illinois Press.

Buss, D.M. (1992), Evolution and human mating, New York: Basic Books.

Cass, Vivienne C. 1979. "Homosexual Identity Formation: A Theoretical Model". Journal of Homosexuality, 4: 219-235.

Chase, S.E. (2005), "Narrative inquiry: Multiple lenses, approaches, voices", In: N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds). The Sage handbook of qualitative research, Thousand Oaks, CA: Sage.

Causby, V., Lockhart, L, White, B., & Greene, K. (1995). "Fusion and conflict resolution in lesbian relationships", Journal of Gay and Lesbian Social Services, 3(1), 67-82.

Cassingham, B.J & ON'eil, S.M, And then I met this woman : Previously married woman's journeys into lesbian relationships (2nd ed.). Freeland, WA: Soaring Eagle, 1999.

Carbonneau, C., & Lander, P.S., (1991), "Redefining sexuality : Women becoming lesbian in midlife", In B. Sang, J. Warshaw, & A.J. Smith (Edt.), Lesbian at midlife: The creative Transition, San Francisco: Spinters Book Company (pp. 35-43)..

Charmaz, K. (1995), "Grounded theory", In J.A. Smith, R. Harre' & L.V. Langenhove (Eds.), Rethinking methods in psychology (pp.27-49). London Sage.

Chivers Meredith L. & Seto Michael, C, & Blanchard, Ray, (2007) "Gender and sexual orientation differences in sexual response to sexual activities, versus gender of actors in sexual films". Journal of Personality and Social Psychology, 2007, Vol. 93, No. 6, 1108–1121.

Chirban, J.T. (1996), Interviewing in depth: The interactive-relational approach, Thousand Oaks: Sage Publications, 1996.

Chodorow, N.J. (1978), The reproduction of mothering, Berkeley: University of California Press

Creswell, J.W. (1998), Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions, London: Sage Publications.

Diamond, L.M. (2000), "Sexual identity, attractions, and behavior among young sexual-minority women over a 2-year period", Developmental Psychology, 36, 241–250.

Diamond, L.M. (2003), "What does sexual orientation orient? A biobehavioral model distinguishing romantic love and sexual desire", Psychological Review, 110, 173–192.

Diamond, L. M (2008), Sexual fluidity: understanding women's love and desire, Harvard University Press, 2008.

Derrida, J., & McDonald, C.V, (1982), "Choreographies", Diacritics : a review of contemporary criticism, 76.

Edwards, N,(2000), "Women's Transitional Journeys in the Realm of Sexuality", Doctoral dissertation University of Minnesota .

Foucault, Michel, (1985), "The Use of Pleasure": Volume 2 of The History of Sexuality, trans. Robert Hurley, New York: Pantheon Books.

Freeman, M, (1993), Rewriting the self: History, memory, narrative, London: Routledge.

Gershon, T.D., Tschann, J.M. & Jemerin, J.M., (1999), "Stigmatization, self-esteem, and copin among the adolescent children of lesbian mothers", Journal of Adolescent Health, 24, 437–445.

Gilligan, C., (1982), In a different voice: Psychological theory and women's development, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Golden, C. (1996), "What's in a name? Sexual self-identification among women", In RC Savin-Williams & KM Cohen (Eds.), The lives of lesbians, gays, and bisexuals: Children to adults, Fort Worth, TX: Harcourt Brace, 229-249.

Golombok. S., Spencer, A. & Rutter, A. (1983). "Children in lesbian and single-parent household: Psychosexual and Psychiatric appraisal", Journal of children Psychology and Psychiatry, 24, 551-572

Green, R.J., Bettinger, M. & Zacks, E.(1996)," Are lesbian couples fused and gay male couples disengaged?: Questioning gender straightjackets", In J.

Laired & R.J. Green, (Eds.), Lesbians and gays in couples and families: A handbook for therapists (pp. 185-230) ,San Francisco: Jossey-Bass.

Guba, E.G. & Lincoln, Y.S. (1989), Fourth generation evaluation, Newbury Park, CA: Sage.

Harding, Sandra G (1987), Feminism and methodology: social science issues, Indiana University Press.

Harris, J.R. (1995), "Where is the child's environment? A group socialization theory of development", *Psychological Review*, 102, 458–489.

Henry, K, (2004) "Dancing across borders: Women who become lesbians in mid-life", (Doctoral dissertation Victoria university).

Hill, C., Thompson, B.J., & Williams, E.N. (1997), "A guide to conducting consensual qualitative research", *The counseling psychologist*, 25, 517-572.

Herdt, Gilbert and Bruce Koff, (2000), Something to Tell You: The Road Families Travel When a Child Is Gay, New York: Columbia University Press.

Izraeli, D.N, (1994), "Money matters: Spousal incomes and family/work relations. among physician couples in Israel", *Sociological Quarterly*, 35, 69-84.

Jensen, K, (1999), Lesbian Epiphanies-Women coming out in later life, New York: Harrington Park Press

Kitzinger C. & Coyle A., (1995), "Lesbian and gay couples: Speaking of difference", *The Psychologist*, 8(1), 64-69.

Kitzinger, C. & Wilkinson, S., (1995),"Transition from heterosexuality to lesbianism : the discursive production of lesbian identity", *Developmental Psychology*, 31, 95-104.

Kleinberg, S. & Zorn, P., (1995), *Rekindling the flame: "A therapeutic approach to strengthening lesbian Relationships"*, In J.M. Glassgold S. lasenza (Eds), Lesbians and psychoanalysis: Revolutions in theory and practice, New York, N.Y: The Free Press,125-143.

- Krestan, J. and C., Bepko, (1980), "The problems of fusion in the lesbian relationship", Family Process, 19(3), 277-289.
- Larson, N. (2006), "Becoming "One of the Girls": The transitional to Lesbian in Midlife", Affilia, 21, 296-305.
- LeCompte, M.D. & Goetz, J.P, (1982), "Problems of reliability and validity in ethnographic research", Review of Educational Research, 51, 31-60.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T, (1998), Narrative Research, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lincoln, Y.S., & Guba, E.G. (1985), Naturalistic inquiry, Beverly Hills, CA: Sage.
- Lionnet, Françoise (1989), Autobiographical Voices; Race, Gender, Self-Portraiture, Ithaca: Cornell University Press.
- Litovich, M. & Langhout, R.D, (2004). "Framing heterosexism in lesbian families: A preliminary examination of resilient coping", Journal of Community & Applied Social Psychology, 14, 411–435.
- Malley, M. & McCann, D. (2004), "Family therapy with lesbian and gay clients", In A. Coyle & C. Kitzinger (Eds.), Lesbian and gay psychology: New perspectives, London: BPS Blackwell, 198-218.
- Masson, J.(1996), Qualitative Researching, London: Sage Publications.
- McAdams, D.P., (1988), Power, intimacy and the life story:Personological inquiries into identity. N.Y :Guilford Press.
- Mencher, J., (1997), Intimacy in lesbian relationships: "A critical reexamination of fusion", In J.V. Jordan (Ed.), Women's growth in diversity: More writings from the Stone Center (pp. 311-33), New York, London: The Guilford Press.
- Milton, M., Coyle, A. & Legg, C., (2004), "Lesbian and gay affirmative psychotherapy: Defining the domain", In A. Coyle & C. Kitzinger (Eds.), Lesbian and gay psychology: New perspectives, London: BPS Blackwell, 175-197.

Moran , C . (2008) "Mid-Life Sexuality Transitions in Women", (Doctoral dissertation Southern Connecticut Stat University).

Morse, J.M., (1994), "Designing funded qualitative research", In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), Handbook of qualitative research , Thousand Oaks, CA: Sage, 220-235.

OL'eary , M.A, (1997), "Redefining sexuality at midlife : The coming out process for women over 35", (Doctoral dissertation, Georgia State University).

Padgett, D.K, (1998), Qualitative methods in social work research: Challenges and rewards, Thousand Oaks: Sage.

Patton, M.Q, (1990), Qualitative evaluation and research methods (2nd Ed.), Newbury Park, CA: Sage.

Pearlman, S.F, (1989), "Distancing and connectedness: Impact on couple formation in lesbian relationships", Women and Therapy, 8 (1-2), 77-88.

Polkinghorne, D. E. (1988). *Narrative knowing and the human sciences*. New York: State University of New York Press.

Polkinghorne, D. E, (1991), "Narrative and self-concept", Journal of Narrative and Life History, 1 (2& 3), 135-154.

Preser, Ruth, (2011), "Coherent deviants: Transformation and transition in life-stories of once-married women who chose to live as lesbians", Women's Studies International Forum, Volume 34, Issue 2, March-April 2011, 140-150.

Probin , E, (1996), Outside Belonging, New York : Routledge.

Rivers, I., Poteat, V.P. & Noret, N, (2008). "Victimization, social support, and psychosocial functioning among children of same-sex and opposite-sex couples in the United Kingdom", Developmental Psychology, 44, 127–134.

Ritter, K.Y. & Terndrup, A.I, (2002). Handbook of affirmative psychotherapy with lesbians and gay men, New York, London: The Guilford Press.

Rosenthal, G. (1993), "Reconstruction of life-stories: Principles of selection un generating stories for narrative interviews", In R. Josselson & A. Lieblich (Eds.), The Narrative Study of Lives, Newbury Park, CA: Sage, 59-91.

Sarbin T.R. (1986), "The narrative as root metaphor for psychology", In T.R.Sarbin (Ed.), Narrative psychology: The storied nature of human conduct, New York: Praeger.

Smith, J.A. (1995), "The search for meanings: Semi-structured interviewing and qualitative analysis", In J.A. Smith, R. Harre' & L.V. Langenhove (Eds.), Rethinking methods in psychology, London: Sage, 9-26 .

Stein, M.T, Perrin, E. & Potter, C, (2004), "A difficult adjustment to school: The importance of family constellation", Pediatrics, 114, 1464–1467.

Strauss, A. & Corbin, J, (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park: Sage.

Strauss A. & Corbin, J. (1994), Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing Grounded theory, London : Sage.

Strock , C, (1998), Married women who love women, New York : Alyson Books.

Streubert, H.J, (1999), "The conduct of qualitative research: Common essential elements", In H.J. Streubert & D.R. Carpenter (Eds.), Qualitative research in nursing: Advancing the humanistic imperative (2nd Ed), Philadelphia, New York: Lippincott, 15-31.

Streubert-Speziale, H.J.(2003), "The conduct of qualitative research: Common essential elements". In H.J. Streubert & D.R. Carpenter (Eds.), Qualitative research in nursing: Advancing the humanistic imperative (3rd Ed), New York: Lippincott Williams & Wilkins, 15-26.

Surry, J, (1991), "The 'self in relation': A theory of women's development", In K.V. Jordan (Ed.) Women's growth in connection: Writings from the Stone Center, New York: Guilford Press.

Tasker, F. L. & Golombok, S, (1997), Growing up in Lesbian families: Effects on child development, New York: Guilford.

Troiden, R.R, (1989), "The formation of Homosexual identities", Journal of Homosexuality, 17 (1/2), 43-73.

Valentine, G, (2000), From nowhere to everywhere: Lesbian geographies, Binghamton, NY: Harrington Park Press.

Whitman, F.L. & Mathy, R.M. (1986), Guatemala, the Philippines and the United Male Homosexuality in Four Societies: Brazil, State, New York: Praeger

Wolfe, Paula, (1998), "The midlife transition to lesbian: Expanding consciousness of women", Anthropology of Consciousness, 9 (4), 49-72.

אתרי אינטרנט

<http://www.hoshen.org/info/terms#closet>.

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3137439,00.html>

http://mindfulfamilytherapy.com/Mens_Issues/EmergingIssuesLGMentalOrientationMatter.pdf

